IRAN, ZENCAN/SULTANİYE ŞEHRİNDEKİ İLHANLI DÖNEMİ MİMARİSİ

Mahdiyeh SADEGHNEZHAD

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİMARLİK

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MART 2014

Mahdiyeh SADEGHNEZHAD tarafından hazırlanan "IRAN, ZENCAN/SULTANİYE ŞEHRİNDEKİ İLHANLI DÖNEMİ MİMARİSİ" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Nakış KARAMAĞARALI
Mimarlık Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunun onaylıyorum ……...…….

Başkan: Prof. Dr. Halit ÇAL
Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunun onaylıyorum ……...…….

Üye: Yrd. Doç. Dr. Nihal ÇETİNTÜRK
Mimarlık Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunun onaylıyorum ……...…….

Tez Savunma Tarihi:10/03 /2014

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

……
Prof. Dr. Şeref SAĞIROĞLU
Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mahdiyeh SADEGHNEZHAD

24/03/2014

İRAN, ZENCAN/SULTANİYE ŞEHRİNDEKİ İLHANLI DÖNEMİ MİMARİSİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Mahdiyeh SADEGHNEZHAD

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Mart 2014

ÖZET

İran ve Türkiye iki komşu ülke olarak ortak bir tarih ve kültürel mirasi paylaşmaktalardır. Bu ortak mirasın en önemli belirteçlerinden, İlhanlı İmparatorluğu döneminde her iki ülkede de yapılan ortak mimari yapılarıdır. İran'da Selçuklu İmparatorluğunun sona ermesi ile Selçuklu mimarisi Anadolu'da devam etmiştir ve böylece Anadolu'daki mimari eserlerde Azerbaycan mimarlarının katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Buna ek olarak, her iki ülkede Moğol istilasına uğramış ve İlhanlı İmparatorluğu idaresi altında yaşamışlardır. Dolaysıyla, mimari ortaklık açısından İlhanlı döneminin mimari kültürü çok önemlidir. Ancak, 1564 yılında Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasındaki savaş ve 1639 yılından sonraki Kasrı Şirin antlaşması sonucunda, iki ülke arasındaki mimari etkileşim giderek azalmaya başladı. İpek Yolunun önemini kaybetmesi nedeniyle bu etkileşim daha da azaldı. Günümüzde Selçuklu ve İlhanlı dönemine ait inşaat ve yapılar her iki ülkede hala mevcudiyetini korumaktadır.. Sultaniye kompleksi olarak bilinen İlhanlı mimari bunlara bir örnektir. Her iki ülkede de Sultaniye kompleksi hakkında bilimsel araştırma ve yorumlar yürütülmesine rağmen, bu eserlerin daha önce derli toplu bir şekilde incelenmemesi ve literatürlerde görülmemesi bizi bu yolda azimli kılmıştır.

Bilim Kodu : 801.
Anahtar Kelimeler : Azerbaycan, İran, İlhanlı, Selçuklu, Anadolu, Zencan, Sultaniye, Mimarlık
Sayfa Adedi : 103
Tez Yöneticisi : Prof.Dr.Nakış Karamağaralı

ILKHANID PERIOD ARCHITECTURE IN SULTANIYE CITY, ZANJAN, IRAN

(M. Sc. Thesis)

Mahdiyeh SADEGHNEZHAD

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES

March 2014

ABSTRACT

Iran and Turkey are two neighboring countries and share a common history is a historical and cultural. The most important factor in this common heritage is the common architectural structures made in both countries in the period of The Ilkhanate Empire. At the end of Seljuk Empire in the Iran, Seljuk architecture was continued in the Anadolia so Azerbaijani architects contribution is an undeniable fact. In addition, both countries have suffered Mongolian invasions and lived under the administration of The Ilkhanate Empire. Thus, the period of Ilkhanate architectural culture in terms of partnership is important. However, in 1564, the war between Shah Ismail and Yavuz Sultan Selim and the subsequent Qaser-e Shirin treaty in 1639, architectural interaction between between Safavid Empire and the Ottoman Empire gradually decreased. This interaction with the loss of importance of the Silk Road gradually reduced. Nowadays in both countries construction and building belonging to the Seljuk and Ilhanid period is still remains. Ilkhanates architectural complex known as Sultaniye is a sample of them. However, scientific research and reviews carried out in both contries separately. This works not previously examined in a tidy and does not appear in the literature have made us this way ambitious.

Science Code : 801
Key Words : Azerbaijan, Iran, Ilkhanid, Seljuk, Anatolian, Zanjan, Sultaniye, Architecture
Page Number : 103
Supervisor : Prof.Dr.Nakış Karamağaralı

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasında beni yönlendiren ve bana yardımını esirgemeyen değerli hocam Danışmanım Prof. Dr. Nakış Karamağaralı'a teşekkür eder, saygılarımı sunarım. Hayatıma ışık tutan ve yaşamımın her anında bana koşulsuz maddi ve manevi destek olan, sevgisini, ilgisini ve her türlü yardımını esirgemeyen son günlerde bizi acıda bırakan rahmetli babam Mahbub SADEGHNEZHAD'a sonsuz teşekkürlerimi bildirerek tezimi onu ruhuna ithaf ediyorum. En zorlu zamanlarımda yanımda olan, ayakta durmamı sağlayan, bana karşı olan inancını hiç kaybetmeyen, desteğini ve ne olursa olsun arkamda oldugunu her zaman hissettiren canım annem Aşraf FAZLOLLAHİ'ye sonsuz tesekkürler. Hayatımın anlamı ve mutluluğumun sebebi hayat arkadaşım, sevgili eşim Afşar ABBASİ'ye bana vermiş olduğu her türlü destekten dolayı minnet ve şükranlarımla teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET iv

ABSTRACT v

TEŞEKKÜR..... vi

İÇİNDEKİLER vi

ŞEKİLLERİN LİSTESİ..... ix

RESİMLERİN LİSTESİ..... xi

1. GİRİŞ 1

2. İLHANLILAR DEVLETİ 5

3. ZENCAN İLİ'NİN TARİHİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ 9

4. SULTANİYE 13

4.1. Sultaniye'nin Tarihçesi 13

4.2. Sultaniye Şehrinin Ad Ve Unvanı 16

4.3. Sultaniye Şehrinin İnşaası 17

4.4. Saltanat Kalesi Ve Surları 20

4.5. Sultaniye Şehri İle İlgili Kazlar 22

4.5.1. Avludakı kazılar 23

4.5.2. Güney kapısı (kral kapısı) 23

4.5.3. Kuzey kapısı (resmi kapı) 24

4.5.4. Sultaniye kalesinin duvar ve burçlarındaki kazılar 25

4.5.5. Sultaniye Kümbetinin (Türbe) dış alanındakı kazılar 28

5. DAŞKESEN TAPINAĞI 30

6. NURTEPESİ 38

Sayfa

7. SULTANİYE KÜMBETİ 48

7.1. Sultaniye Kümbeti'nin Mimarisi 51

7.1.1. Sultaniye Türbesi'nin kubbesi 55

7.1.2. Sultaniye Türbesi'nin minareleri 57

7.1.3. Türbehane 58

7.1.4. Mahzen(Serdabe)..... 61

7.2. Sultaniye Kümbeti Hakkında Yapılan Araştırmalar 63

7.3. Sultaniye Kümbetinde Yapılan Kazılar 63

7.4. Sultan Sencer Türbesi 70

7.5. Şenb_İ Gazan 71

8. ÇELEBİOĞLU TÜRBESİ 76

9. MOLLA HASAN KAŞİ TÜRBESİ 84

10. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 92

KAYNAKLAR 98

ÖZGEÇMİŞ 103

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil **Sayfa**

Şekil 3.1. Zencan İli'nin Konumu 9

Şekil.3.2. Zencan ili'nin idari bölünmesi..... 10

Şekil 4.1. Kale ve Duvarların planı 21

Şekil 5.1. Daşkesen Tapınağnın rölöve planı 32

Şekil 6.1. Nur Tepesinin planı 44

Şekil 6.2. Nur Tepesindeki süslemeler 45

Şekil 6.3. Nur Tepesindeki süslemeler mavi üzerine beyaz çini yazılar 45

Şekil 6.4. Nur Tepesindeki süslemeler 45

Şekil 7.1. Mumyalık planı 62

Şekil 7.2. Sultaniyenin Kümbeti'nin planı..... 67

Şekil 7.3. Sultaniye Kümbeti'nin iç görünüşü, Sen Paolozi tarafından yapılan çizimi.. 67

Şekil 7.4. Sultaniye Kümbeti'nin doğu cephesi 68

Şekil 7.5. Sultaniye Kümbeti'nin batı cephesi 68

Şekil 7.6. Sultaniye Kümbeti'nin güney doğu cephesi..... 68

Şekil 7.7. Sultaniye Kümbeti'nin birinci kat planı 68

Şekil 7.8. Sultaniye Kümbeti'nin kubbesinin ikinci kat planı 69

Şekil 7.9. Sultaniye kubbesi'nin son kat planı..... 69

Şekil 7.10. Sultaniyenin birinci ve ikinci kat planı 69

Şekil 7.11. Şenb-i Gazan planı 72

Şekil 7.12. Gazaniye Türbesi'nin Planı 72

Şekil 7.13. Şenb-i Gazan şehr'inin planı 74

Şekil 7.14. Sultaniye Şehri'nin planı 74

Şekil 8.1. Çelebioğlu Türbesi'nin Planı 80

Şekil **Sayfa**

Şekil 8.2. Çelebioğlu Türbesi'nden kesit 81

Şekil 8.3. Çelebioğlu Türbesi'nden kesit 81

Şekil 8.4. Çelebioğlu Türbesi'nden kesit 81

Şekil 8.5. Çelebioğlu Türbesi'nden kesit 82

Şekil 9.1. Molla Hasan Kaşi Türbesi'nin planı 89

Şekil 9.2. Molla Hasan Kaşi Türbesi'nin kesiti 91

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim **Sayfa**

Resim 2.1. Moğol İmparatorluğu Zamanında Asya Kıtası 6

Resim 2.2. İlhanlılar Bölgesi (1256-1353 yılları arası) 7

Resim 4.1. Gazan Han'ın minyatürü 13

Resim 4.2. Sultaniye ovasın'ın yeşil görünüsü 14

Resim 4.3. Sultaniye 15

Resim.4.4. Sultaniyen'nin eski resmi 16

Resim 4.5. Sultaniye Zancan arasindaki yol 17

Resim 4.6. Sultaniye'nin kuruluşundan öncesine ait bir resim 18

Resim 4.7. Sultaniye kalesinin giriş kapıları 20

Resim 4.8. Matrakçı'nın Sultaniye kentini gösteren minyatürü 21

Resim 4.9. Kuzey kapı_ Resmi kapısı photoğrafı.....25

Resim 4.10. Saltanat Mezarı 27

Resim 4.11. Kazılar 27

Resim 4.12. Kazlar 28

Resim 4.13. Sultaniyedeki Kazılar 28

Resim 5.1. Daşkesen Tapınağında korunan ejderha bezemeli kısım 30

Resim 5.2. Daşkesen Tapınağı 30

Resim 5.3. Daşkesen Tapınağın'daki ejderha kabartması 31

Resim 5.4. Daşkesen Tapınağında ejderhalı kısım 32

Resim 5.5. Daşkesen Tapınağın'daki nişler 32

Resim 5.6. Daşkesen Tapınağın'daki ejderhalar ve nişler 32

Resim 5.7. Daşkesen Tapınağı, Lotus Çiçeği 33

Resim 6.1. Nur Tepenin uzaktan çekilen fotoğraf 38

Resim **Sayfa**

Resim 6.2. Nur Tepesi'nin havadan çekilen fotoğrafı 39

Resim 6.3. Nur Tepesi'nin dış duvar kalıntıları 40

Resim 6.4. Kazısı yarım kalan Nurtepesinden görünüm 40

Resim 6.5. Nur Tepesine giden yol 44

Resim 6.6.Nur Tepesine giden yol 44

Resim 6.7. Demavend Burcu 46

Resim 7.1. Sultaniye Kümbeti 48

Resim 7.2. Sultaniye Kümbeti'nin iç duvarların'daki ayetler 48

Resim 7.3. Sultaniye Kümbeti'nin iç duvarlarındaki ayetler 49

Resim 7.4. Sultaniye Kümbeti'nin iç duvarlarındaki ayetler..... 49

Resim 7.6. Sultaniye Kümbeti'nin iç duvarlardaki mozayikler 49

Resim 7.5. Sultaniye Kümbeti'nin Kubbesi 52

Resim 7.7. Sultaniye Kümbeti'nin kubbe içindeki bezeme 52

Resim 7.8. Sultaniye Kümbeti'nin kubbe içindeki bezeme 52

Resim 7.9. Sultaniye Kümbeti'nin kubbe içindeki bezeme..... 53

Resim 7.10. Sultaniye Kümbeti'nin Eski fotoğrafı..... 54

Resim 7.11. Kumbeti Sultaniyeden eski bir resim..... ..54

Resim 7.12. Sultaniye Kümbeti'nin minareleri 57

Resim 7.13. Sultaniyenin Kümbetin'deki mumyalık..... 59

Resim 7.14. Turbehane 59

Resim 7.15. Turbehanenin pencereleri 60

Resim 7.16. Turbehanedeki çini süsleme 60

Resim 7.17. Turbehanenin pencereleri 61

Resim 7.18. Sultaniye Kümbetindeki mahzen..... 62

Resim 7.19. Sultaniye Kümbetindeki mahzen 62

Resim **Sayfa**

Resim 7.20. Mahzen girişi 63

Resim 8.1. Çelebioğlu Türbesinin eski resmi 76

Resim 8.2. Çelebioğlu Türbesi 77

Resim 8.3. Çelebioğlu Türbesi'nin diş görünüşü 77

Resim 8.5. Çelebioğlu Türbesi'nin bahçe girişi 78

Resim 8.6 Çelebioğlu türbesinin girişi ……78

Resim 9.1. Molla Hasan Kaşi Türbesinin eski resmi 84

Resim 9.2. Molla Hasan Kaşi Türbesi 85

Resim 9.3. Molla Hasan Kaşi Türbesi 86

Resim 9.4. Molla Hasan Kaşi Türbesi niş ve pencereleri 86

1. GİRİŞ

İran ve Türkiye birbirine komşu iki ülke olmakla birlikte aynı zamanda ortak bir tarih ve kültürü paylaşmaktalar. Bu ortak tarihi mirasta en önemli unsur İlhanlı İmparatorluğu olup bu dönemde her iki ülkenin sınırları içinde yapılmış olan mimari yapılarda önemli sayılabilecek ortak eserlerin varlığı söz konusudur. Bilindiği gibi İran'da Selçuklu Egemenliği sona erdikten sonra da Anadolu Selçukluları uzun süre Selçuklu Mimari Geleneğini devam ettirmişlerdir. Bu etkileşimde Azerbaycan Bölgesi'nden Anadolu'ya gelen ustaların katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Ayrıca her iki ülke de Moğol istilalarına uğramış olup İlhanlı idaresi altında yaşamışlardır. Dolayısıyla İlhanlı Dönemi de söz konusu olan mimari kültür ortaklığı açısından önem taşıyan bir zaman dilimini temsil etmektedir. Ancak 1564 yılındaki Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasındaki savaş ve bunu takiben 1639 Kasr-ı Şirin antlaşması ile İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki çatışmalar sona ermesi ile söz konusu mimari etkileşimin giderek azaldığı anlaşılmaktadır. Bu etkileşimin etkilerinin İpek Yolu'nun önemini kaybetmesi ile de giderek azalmış olduğu görülmektedir. Günümüzde her iki ülkede önemli ölçüde Selçuklu ve İlhanlı Dönemlerine ait yapı ve yapı kalıntısı mevcut durumdadır. Ancak söz konusu eserler üzerinde yapılan bilimsel araştırma ve incelemelerin birçoğu, eserin bulunduğu ülkeiçi karşılaştırmalar ile sınırlı kalmaktadır. Özellikle İran'daki eserler hakkındaki uluslararası yayınlar da genellikle bu iki ülkeye yabancı olan bilim adamları tarafından hazırlanmıştır. İletişim olanaklarının hızla gelişmesi ile her iki ülkenin araştırmacıları birbirleri ile bağlantı kurup ortak araştırmalara imza atmaktadırlar. Bu süreç içerisinde İran ve Türkiye'deki tarihi yapıların onarımları dikkat çekici bir şekilde hızla devam etmektedir.

İlk bakışta olumlu bir gelişme gibi görünen koruma çalışmaları aslında her iki ülkenin bilimadamlarının genellikle diğer ülkedeki bilgi ve deneyimlerden haberdar olmaması nedeniyle kimi zaman yanlış veya eksik bilgiler ile sürdürülmektedir.

<u>Amaç</u>

Bu araştırma kapsamında incelenen Sultaniye kenti, İlhanlılar dönemine başkentlik yapmış ve çok önemli eserleri bünyesinde barındırmıştır. İpek Yolu'nun da üzerinden geçtiği bu kent, çok önemli seyyahlar, mimarlar, arkeologlar tarafından ziyaret edilmiştir. Döneminde

bu tarihi kent; stratejik, iktisadi, coğrafi, ticari olarak önemli bir konumu vardı. Bu nedenle de günümüzedeki ömenli tarihi ve mimari eserlere ev sahipliği yapmaktadır. Bu eserler: Sultaniye Kümbeti, Daşkesen Tapınağı, Çelebioğlu Türbesi, Molla Hasan Kaşi Türbesi ve Nur Tepesidir.

Tarihi açıdan bu kadar önemli olan eserlere dair sahip sistemli halde toplanmış belgelere ve verilere arşivlerde, kütüphanlerde vs. toplu halde kayıtlara ulaşmak mümkün olmamaktadır.

Bu çalışmada İran'da Zencan eyaletine bağlı Sultaniye kentinin İlhanlı dönemine ait mimarisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bir İlhanlı kenti olan Sultaniye'nin kuruluşu, mimari dokusu, özellikleri, yapı tipleri, dönemin kültürel ve sayısal yapısının İlhanlı mimarlığını nasıl etkilediği ele alınmaktadır. Türk ve İslam mimarlık tarihinde önemli bir yer tutan bu kentin literatürde yeterince yer almaması ve eldeki kaynakların da dağınık ve sistemsiz olması, beni bu konuda bir çalışma yapmaya teşvik etmiştir.

Günümüzde Sultaniye kentinde bulunan İlhanlılar dönemine ait Sultaniye Kümbeti, Daşkesen Tapınağı, Çelebioğlu Türbesi, Molla Hasan Kaşi Türbesi, Nur Tepesi adlı mimari eserlere ait belgeler, veriler, kayıtlar vs. biraraya toplayan bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın temel amacı, söz konusu beş tarihi ve mimari esere ait belgeleri, verileri, kayıtları vs. biraraya toplayarak sistemli bir bütün içerisinde sunmaktır.

Başka bir deyişle bu çalışmanın amacı, yerinde bulunup Sultaniye kentini dil, coğrafi, mimari, arkeolojik, tarihi, ticari ve dini bakımlardan araştırıp haritalar, planlar, resimler, binaların özellikleri ve detayları bir yerde toplayarak mimari açıdan değerlendirmektir.

Kapsam

Çalışmanın konusu, İlhanlılar devletinin başkenti olan Sultaniye kentinin: 1304 tarihinde kentin kuruluşundan İlhanlılar Devleti'nin 1335 tarihindeki yıkılışına kadar ki ticari, ekonomik, mimari, kültürel ve siyasi geçmişi ile günümüzdeki durumunun araştırılmasından oluşmaktadır.

Sultaniye şehri, günümüzde İlhanlılar döneminden kalma beş tarihi esere sahiptir. Söz konusu eserler; Sultaniye Kümbeti, Daşkesen Tapınağı, Çelebioğlu Türbesi, Molla Hasan Kaşi Türbesi ve Nur Tepesidir. Bu çalışmanın kapsamı Sultaniye şehri ve bu şehirde yer alan beş eserin sistemli bir bütünlük içerisinde incelenmesi ve Türk mimarlığı içindeki yerlerinin ortaya konulması ile sınırlandırılmıştır.

Yöntem

Bu çalışma, literatür taraması, arşiv taraması, fotoğraflama ve rölöve yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında yapılan görüşmeler; Tahran'da ve Zencan eyaleti sınırları içerisindeki Sultaniye ve Abhar'da tarihçiler, arkeologlar ve mimarlarla gerçekleştirilmiştir.Tahran Üniversitesi; Zencan'da valilik, belediye, üniversite, kütüphane; Abhar'da belediye, üniversite, kütüphane; Sultaniye'de kültürevi ve müzelerde arşiv ve literatör taramaları yapıldı. Sultaniye'de Sultaniye Kümbeti, Daşkesen Tapınağı, Çelebioğlu Türbesi, Molla Hasan Kaşi Türbesi ve Nur Tepesinde fotoğraf çekimleri ve rölöve yapılmıştır.

Bu aşamada seyahatnamelerdeki bilgilerden de yararlanılmıştır.Bölgeye gidilerek eserlerin yerinde incelenmesi, mevcut durumlarının fotoğraflanarak belgelenmesi gerçekleştirilmiştır. Çalışmada özellikle bu bölgede yapılmış olan ve hala devam eden arkeolojik kazıların rapor ve verilerinden yararlanarak kentin ve yapıların İlhanlı dönemindeki özgün halleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. İLHANLILAR DEVLETİ

Moğol imparatorluğunun kurucusu Cengiz Han'dır. Moğollar'ın ''Kıyat'' soyundan gelen ve asıl adı Temuçin olan Cengiz Han sıkı bir disiplin altında güçlendirdiği orduları ile önce komşu boyları hakimiyeti altına almıştır.

Toplanan kurultayda kaan ilan edildikten sonra (1206) Tibetli Tangutları yenerek Kuzey Çin ovalarına kadar yayılmışlar, daha sonra batıya yönelerek Harzemşah Devletini ortadan kaldırmışlar. Cengiz Han'ın devlet yöneyiminin başında bulunduğu sırada, Moğollar Çin'den Harzem'e ve Kırım'a kadar bütün ülkeleri yönetimleri altına almışlardır [2].

Moğollar, Cengiz Han'dan önceki dönemde Mançurya steplerinde ve Baykal Gölü etrafında göçebe kabileler halinde yaşayan topluluklardı. Ayni coğrafyada yaşayan Türk toplulukları ile olan uzun bir geçmişe dayalı ilişkileri ve her iki toplumun da ayni tür atlı göçebe kültürüne sahip olmaları nedeniyle Türkler ve Moğollar arasında kültürel ve sosyal benzerlikler bulunmaktadır. Ancak, her iki ırkın fiziksel görünüşleri ve dilleri birbirinden tamamen farklıdır. Moğollar, Cengiz Han ve oğulları döneminde, genellikle Türklerin yoğun olarak yaşadığı Orta ve Batı Asya'ya (Türkistan ve Altın Orda Devletinin bulunduğu bölge) doğru yayılmaları esnasında Türkler ile derin bir etkileşim içine girmişlerdir. Bunun sonucunda zamanla Türk kültürünün etkisi altına girerek Türkleşmiş ve İslamlaşmışlardır. Devlet yönetimini eski Türk devletlerinin uyguladıkları ilkelere göre düzenlemişler, Uygur yazısını kabul etmişler ve zamanla Türkçe konuşur hale gelmişlerdir. Böylece Türk-Moğol Devleti karakteri kazanmışlardır. Moğollar göçebeliği bırakıp yerleşik hayata geçtikçe diğer yörelerde de ayni akibete uğrayarak kendi kimliklerinden uzaklaşmış, buralardaki Türklerin ve diğer milletlerin (örneğin, Çinliler, İranlılar, Ruslar) içinde erimişlerdir [2].

Cengiz Han fetihlerinin İran coğrafyasında siyasî bir teşekküle dönüşmesi sonucu ortaya çıkan İlhanlı Devleti, gerek kültür ve gerekse kurumlar bakımından Yakın ve Orta Doğu coğrafyasında temasta bulunduğu devletlerden etkilenmiştir.

Cengiz Han'ın ölümünden sonra (1227) Moğol imparatorluğu Kubilay Hanlığı, Altın Ordu Devleti, Çağatay Devleti ve İlhanlı Devleti olmak üzere dörde ayrıldı. Bu dönemde de

Moğol yayılmacılığı giderek artan ölçüde devam ederek 13. yüzyılın ortalarında Anadolu'dan Karpat'lara kadar genişlemiştir.

İlhanlılar (İlhanlı) Devleti, Moğolların batı uzantısı olan ve Cengiz Han'nın torunu Hülagû Han tarafından Tebriz'de kurulmuştur (1256-1335).

Resim 2.1. Moğol İmparatorluğu Zamanında Asya Kıtası (Houman SOBOUTİ)

Cengiz Han'ın ölümünden sonra yerine geçen Hülagû Han tekrar İran'a saldırdı(1230) . bir sene sonra tüm Anadolu, Horasan, Sistan, AcemiIrak ve Azerbaycan Moğolların elleri ile yağmalandı. 1243 Kösedağ Savaşı'nda Selçuklu Türklerini yenilgiye uğratan Moğollar Ötüken merkezine bağlı olmak üzere, İran'a geçerek 1256 yılında başkenti Tebriz olmak üzere İlhanlı yönetimini kurdular. (İlhanlı: Hana bağlı topraklar) Başında da Hülagû Han bulunmaktaydı. 1256 yılında Alamut Kalesini ele geçirerek Bâtınîler'in çalışmalarına son verdiler. 1258 yılında ise Bağdatı işgal ederek halifeliğe son verdiler. Hülagû Han'ın İran ve yakın doğuyu istilası neticesinde, savaş va yağmalamalar devam etti ve 1261 yılına kadar tüm Ismaili kaleleri yıkıldı. Bağdad halifesini öldürdü, Haleb, Şam ve o bölgedeki diyarları fethetti. Göçebe kavimlerden oluşan bu topluluk İran'da İlhanlı adıyla yeni bir devlet kurumuş oldu.

"İlhanlı" ismi; "Büyük Kağanlı" anlamına gelmektedir. Çünkü İlhanlılar'ın kendi bayrakları ve paraları olsa da, bir çeşit eyalet sistemiyle yönetilmekteydiler ve Moğollar'ın Büyük

Kağan'ına bağlıydılar. İlhanlı kelimesinin tartışılan bir başka anlamı ise; İl-eyalet hanı olabileceğidir.

İlhan Ebu Said Bahadır'in 1335'de ölümünden sonra İlhanlılar devleti çözülmeye başlamıştır. Son olarak Timur 14. yüzyıl ortasında soyunun Cengiz Han ve İlhanlılardan geldiğini iddia ederek Horasan ve Doğu Iran'da İlhan unvanını taşımıştır. Timur'un kendi adamları tarafından öldürülmesi ile İlhanlılar sona ermiştir [1].

Moğolların batı uzantısı olan İlhanlı devletinin (1256-1335) bölgeye hakim olması çok önemli etkileri de beraberinde getirmiştir. Evvela bölgeye getirdiği Türk boylarıyla bölgenin milattan önce burada bulunan ve Selçuklular döneminde Orta Asya'dan gelen Türklüğünü takviye edip bölge Türklüğünün ve Türk kültürünün tam olarak oluşmasında önemli rolü oldu. Diğer bir önemli nokta ise Moğol kültürünün Türk kültürüne olan etkisidir. Günümüze kadar sürüp gelen bazı önemli etkiler o dönemin yadigârıdır. Özellikle dil açısından bugün bile Güney Azerbaycan Türkçe'sinde bir takım Moğol kelimeleri hala varlığını sürdürmektedir.

Resim 2.2. İlhanlılar Bölgesi (1256-1353 yılları arası) (Houman SOBOUTİ)

3. ZENCAN İLİ'NİN TARİHİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Sultaniye'nin yer aldığı Zencan İli İran'ın kuzeyinde Azerbaycan Bölgesi'nde 35-40 derece enlemleri ve 45-50 derece boylamları arasında yer almaktadır.[1]

İran'da belirli bir coğrafi alan, Zencan Bölgesi olarak adlandırılmıştır. Bölgenin en önemli sınırı Kızıl Özen Irmağı'dır ve Azerbaycan bölgesini düşük bir eğimle Kazvin ovasına bağlamaktadır. Bu bölge kuzeyden Akkent ve Heşt Cin kentleri ile doğudan Halhal ilçesi ve Kızıl Ören Irmağı ile batıdan Kazvin Ovası ile ve güneyden tekrar Kızıl Özen Irmağı ve Afşar Kışlağı arasında kalan bölgedir. Başka bir anlatımla Kızıl Özen Irmağı tek başına bu bölgenin üç tarafını sarmış ve bölgeyi tanımlamıştır. Bölgenin kapsadığı alan ise 21847 km^2 olup ve Zencan, Abher ve Hodabendeh ilçelerini içine almaktadır (Şekil 1).

Şekil 3.1. Zencan İli'nin Konumu [http://www.wikipedia.org, 2008]

Topografik açıdan Zencan dağlık bir bölgededir. Bu bölgedeki dağlar ise ikiye ayrılmaktadır. Kuzey dağları ve güney dağlarından oluşan iki kısım söz konusudur. İran'ın topografik yapısında kuzey dağları Alborz (Elburus) dağlarının devamı ve güney dağları ise Merkez dağların devamıdır. Dağların yönü ise doğal olarak kuzey batıdan güney doğu hizasına yönelmiştir.

Kuzey dağların önemli yükseltilerinden, Gelas dağı 2974 metre ve Baklor dağı 2966 metre Kızıl Özen'in kuzey cephesinde yer alır. Deka dağı 2986 metre ve Çille Hane Dağı 2775

[1]İran Coğrafyası. 1995

metre olup Zencan Kenti'nin kuzeyinde yer almaktadır. Zencan Bölgesi'nin güneyinde yer alan önemli dağlardan Keydar dağı 2775 metre, Hor Cihan Dağı 3318 metre, Sepesalar Dağı 3052 metre olup Cihan Dağı da 2484 metredir. Bölgenin deniz seviyesinden yüksekliği ortalama olarak 1500 metredir.

Zencan'ın dağlık bir ortam olması nedeniyle bölgedeki ırmakların sayısı oldukça fazladır. Ancak yağmurlu aylar, karların erimesi ile oluşan akarsular dışında kuraklık bölgeye hakimdir. Yaz aylarında bu ırmakların çoğu kurumaktadır. Ekim için yararlanabilecek kapasitede suyu olan ırmaklardan en önemlisi, Kızıl Özen Irmağı'dır. Bu ırmak İran'ın batı sınırından başlayıp Hazar Denizi'ne kadar devam ederken yolu üzerinde bulunan birçok küçük derede kendisine katılmaktadır. Bir diğer önemli akarsu Rud Irmağı Sultaniye çimenliğinden başlayarak, Zencan Şehri'nden geçip Kaplan Dağı'nın yakınında Kızıl Özen Irmağı ile birleşmektedir. Abher Rud Irmağı ise Sultaniye çimenliğinin doğu kısmından başlayarak birçok küçük akarsuyla birleşip en son, Kum Gölü'ne dökülmektedir. Bu ırmak da daha önce söz edildiği Zencan Rud Irmağı gibi bu bölgenin tarım alanlarının sulanmasında ve bağcılıkta çok önemli rol oynamaktadır.

Şekil.3.2. Zencan İli'nin idari bölünmesi [http://www.wikipedia.org, 2008]

Bölgenin iklimi ve hava durumu bölgedeki yüksekliğe bağlı olarak İran'ın genelinden farklıdır. Zencan genel olarak dağlık bir bölge olduğundan dolayı soğuk bir iklime sahiptir. Kışın kar yağışı yoğun olup, yazın yağışsız ve orta sıcaklıkta değerlere sahiptir. Buna karşılık Zencan'ın Kızıl Ören Dereleri, Socas Kenti ve Zencan Irmağı'nın aşağı seviyedeki

kısımlarında bölgenin genelinden farklı olarak kış ayları daha ılık ve yaz ayları daha sıcak geçmektedir. Meteorolojik verilere göre yıllık ortalama sıcaklık değerleri yazları +37,1 Cº ve kışları ise -19,5 Cº olarak saptanmıştır. Yıllık sıcaklık ortalamalarına göre bir yılın 126 günü sıfırın altındaki sıcaklık değerlerine sahiptir.

2005 nüfus sayım sonuçlarına göre Zencan bölgesi yaklaşık olarak 700 000 kişidir. Bunlardan 450 000'i şehirlerde ve 250 000'i köylere yerleşmiş bulunmaktadır. İran'ın Zencan Bölgesi tarih boyunca birçok göçe ve istilaya uğramış olup bu durumun sonucu olarak farklı etnik gruplara ev sahipliği yapmıştır. Bu gruplardan başlıcaları: Ariyanlar, Türkler ve Gürcüler'dir.

Bu bölgenin halkı 13.yüzyıldan günümüze Azeri Türkçesi olarak bilinen bir dili konuşmaktadır.

İran'ın 14.yüzyılın yazarlarından olan Hamd Allah Mostöfi, bu bölgedeki insanların Sünni mezhebinden olduklarını fakat Safavi Döneminden sonra Şii mezhebine kaydıklarını belirtmiştir.

4. SULTANİYE

4.1. Sultaniye'nin Tarihçesi

Sultaniye bölgesi eski zamanlardan farklı etnik gruplarının ilgisini çekmiştir. M.Ö 8. yüzyılda Asur padişahlarının yazıtlarından elde edilen bilgilere göre, Sultaniye Saka kabilesindeki savaşçılarının konaklama yeri olmuştur. Med Imparatorluğu döneminde ''Eribad'' olarak adlandırılmıştır. Partlar ona ilk imparatorları olan ''Ersas''ın ismini vermişlerdir.

Sultaniye'nin tarihi geçmişi dışında coğrafi konumu da bu bölgenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Arkeologlarin sunduğu verilere dayanarak Sultaniye ovası, İlhanlılar zamanından önce en erken M.Ö 5. yüzyılda yerleşik bir bölge olmuştur. Sultaniye antik kentinin güneydoğusunda (Nur Tepesi) siyah geometrik bezemeli, devetüyü renkli çanak çömlek ve ayrıca M.Ö 4. bin yıl ve 1. binyıla ait gri çanak çömlek bunun göstergesidir. Sultaniye ovasının farklı yerlerindeki gri çanak çömlek uygarlığın tarihsel yayılımını belirlediği için özellikle önem arz etmektedir [1].

Gazan Han'dan sonra kardeşi Olcayto hükümdar olmuştur. Ölümüne kadar sürekli din değiştiren Olcayto ilk önce saltanatının devamı için İslam dinini seçmiş ve mevcut duruma göre İslam fıkhının yayılmasında rol oynamıştır.

Resim 4.1. Gazan Han'ın minyatürü (Sultaniye Kültür Evinin Arşivinden)

Bağdat Olcayto tarafından yıkıldıktan sonra ve ondan sonraki dönemnlerde gelişmeler neticesinde Şii İsmaili'nin siyasi baskıları sonucunda ister istemez Şii hareketliliği için zemin yaratmış oldu.

İlhanlıların batıya doğru genişleme politikaları, yaptıkları tüm önlemlere rağmen başarılı olamadıgından, siyasi görüşlerini değiştirerek Mısır hakimleri ile huzurlu bir siyaset izleme yolunu seçmişlerdir.

İlhanlı hükümdarı Olcayto'nun mezhepler ile bir bağı olmadığı için ömrünün sonlarına doğruSünni mezhebini kabul etmiştir. Olcayto'nun 1316 yılındaki vefatının ardından Ebu Said Bahadır Han zamanında İlhanlılar devleti çözülmeye başlamıştır.

Olcayto döneminde inşaat faaliyetleri büyük bir alanda ve kapsamlı olarak devam etmiştir; Olcayto kendi devletinin maddi ve manevi ihtişamını tüm dünyaya göstermek çabasında olmuştur. Bu vesileyle babası Gazan Han'ın arzularını yerine getirmek için başkent olarak Sultaniye'nin temelini atmıştır.

Sultaniye'nin yemyeşil doğası İlhanlılarınilgisini bu bölgeye çekmiştir. Moğolların İran'da yerleşmeleri ve Tebriz'i başkent seçmelerinden sonra, Moğol sultanları bu bölgeyi çayırlık olarak kullanmışlar ve yazlarını burda geçirmişlerdir.

Resim 4.2. Sultaniye ovasının yeşil görüntüsü (Sultaniye Kültür Evinin Arşivinden)

Argun Han'ın Sultaniye'nın yeşil bölgesine olan ilgisi ve Sultaniye şehrinin İpek Yolu üzerindeki özel konumu, şehrin burada inşaa edilme düşüncesini uyandırmış; Sultaniye'de büyük mimarlık ve şehircilik çalışmaları Olcayto zamanında canlanmıştır. Olcayto 1306 yılında oğlu Ebu Said'ın doğum günü dolaysıyla ile şehri genişletmiş, şehir çevresini 30 bin adıma ulaştırmış ve onu başkent olarak ilan etmiştir. Vezirler ve asilzadeler şehrin her yerinde önemli ve ihtişamlı binalar yapmışlardır. İlhanlı hükümdarı Olcayto 1305 yılında ihtişamlı bir şehir yaparak dünyanın en görkemli yapılarından birinin temelini atmış ve on sene içinde Sultaniye Kümbetini (1313) yılında bitirtmiştir.

İlhanlıların şehircilik süreci Hülagû Han zamanından Maraga'da başlamış ve daha sonra Tebriz'in Gazani'ye bölgesinde devam etmiş ve sonunda Sultaniye'de en parlak ve ihtişamlı günlerine ulaşmıştır.

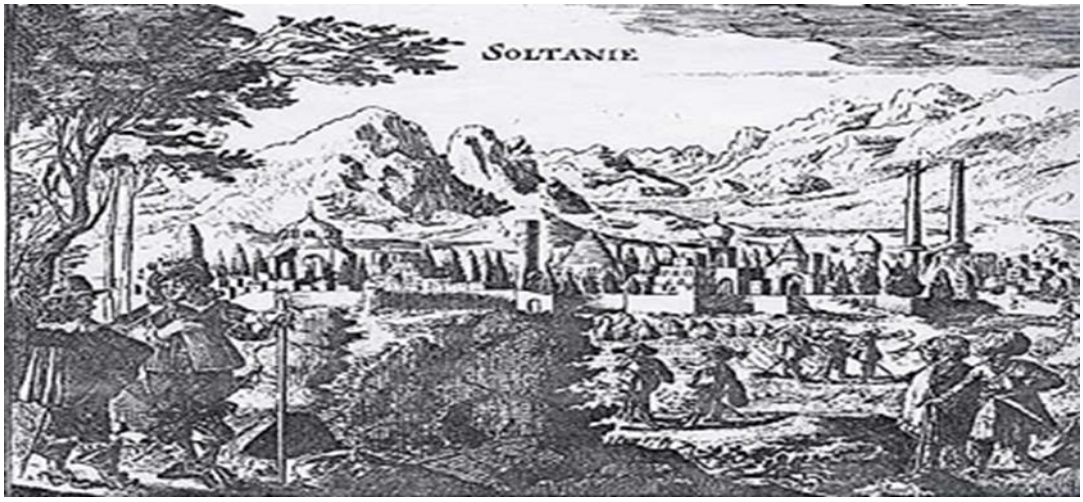

Resim 4.3. Sultaniye [http://www.wikipedia.org, 2008]

Resim.4.4. Sultaniyen'nin eski resmi (Mortiz von Kotzebue'nin İrana Seyahat kitabından)

Sultaniye şehri kurulduktan sonra kısa bir süre içinde büyüyüp genişlemeye başlamış ve döneminde dünyanın en büyük başkentlerinden sayılmıştır. Olcayto dönemi ise Sultaniye'nin en ihtişamlı dönemi olmuş, yeni binalar yapılması ile şehir özel bir konuma sahip olmuştur.

Bir şehrin doku-tarih bileşimi ve inşaasını etkileyen faktörleri araştırmak ve tanımlamak için, o şehrin döneminin kültürel, sosyal ve siyası yapısının nasıl oluştuğunu incelemek gerektirir. Tarih boyu büyük şehirlerin oluşumu o şehrin kültürel siyasal yapısı ile içiçedir ve çoğu zaman büyük şehirlerin temeli güçlü imparatorlar zamanında atılmıştır. Böylece bu bölgedeki şehircilik temelinin atılması İlhanlılar döneminin en değerli ve parlak sonuçlarından birisidir.

Sultaniye eski kültürel birikimitaşıyan bir şehir olarakMaraga ve Tebriz'de çalışmış olan mimar ve sanatçıların deneyimlerini yansıtmaktadır [51].

4.2. Sultaniye Şehrinin Ad Ve Unvanı

Sultaniye'nin eski adı "şehrvyaj", "şehrvyaz", "şehrvyan" olmuş ve Kazvin eyaletinin bir ilçesi olarak sayılmıştır. Örneğin Zehireldin Nişaburı'nin Selçukname adlı eserinde Şervyaz olarak geçmektedir(4). Moğollar ise şehre ''Gur Alan'' adını vermişlerdir. Hala Sultaniye'nin yakınında "Ulang'' adlı bir köy bulunmaktadır (4). Şehir 1304 yılına kadar

yanı sultan Muhammed Hüdabende hakimiyetinden önce Sultaniye adı ile bilinmemekteydi. Eski yazılara göre Sultaniye daha önceki sultanların otlak ve çayır yeri olarak ‘’Nizagampı’’ olarak da adlandırılmıştır [59].

Mostofi, bu şehrin konumu olarak Moğolların ‘’Gungor ulang’’ olarak adlandıdıkları bölgesini göstermektedir. Ulang çayır ve otlak anlamındadır. Diğer kaynaklar Sultaniye hakkında farklı bilgiler vermektedirler. Örneğin; Avrupalı Şarden onu Partların antık şehri olarak göstermiştir. Milattan sonra 1220 tarihinde Moğolların İran’a girişi ve millattan sonra 1304 tarihinde Sultaniye’nin Olcayto tarafından başkent seçilmesi bu şehrin dahada genişlemesi, gelişmesi ve zenginleşmesine sebep olmuştur. Olcayto babası Gazan Han’ın da arzsunu yerine getirmek için başkent olarak Sultaniye’nin temelini atmıştır [5].

Resim 4.5. Sultaniye Zancan arasindaki yol (Sultaniye Kültür Evinin Arşivinden)

4.3. Sultaniye Şehri’nin İnşaası

Sultaniye şehrinin oluşumundaki etkenlere bakıldığında, Moğolların ihtiyaçlarını giderecek olan yüksek ve yeşil otlaklara sahip olan Sultaniye ovasının coğrafya ve bölge koşullarının uygunluğu dikkati çekmektedir.

Olcayto, Gazan Han döneminde elde edilen maddi imkanları da kullanarak, kendilerinden önceki Selçukludöneminin şehircilik ve mimarlık deneyimlerinin yanısıra İlhanlılar döneminin bina inşasındaki deneyiminden de faydalanmıştır. Buna ilaveten Olcayto iyi bir isim bırakmak, içeride ve dışarıda itibar kazanmak için Sultaniye’de son başkentlerinin

inşasını teşvik etmiş, yanındaki akıllı ve zengin iki sadrazamın, şehrin planlanmasındaki katkıları da önemli rol oynamıştır.

Olcayto şehrin planlamasından sonra kendi türbesinin inşasi için dönemin mimar ve sanatçılarını Sultaniye'ye davet ederek Sultaniye Kümbeti'nin inşasını başlattı. Olcayto Merv'deki Sultan Sencer ve Gazan Han'ın türbesinden ilham alarak sekizgen bir türbe yaptımış veusta sanatçıların beceri ve yetenekleri sonucunda o döneme kadar dünyada benzeri bulunmayan bir eser olan Kümbet-i Sultaniye'yi meydana getirmiştir (6). Nitekim ReşidüddinCami'üt-Tevarih'indeOlcayto'nun iç kalede kendine ''Ebvabolber''içinde bir türbe yaptırdığından söz etmektedir. Günümüzde ''Ebvabolber''denilen yapı topluluğundan harabelere dışında bir şey kalmamıştır [11].

Daha önce Merv şehrinin hakimi olan Olcayto, kardeşi Gazan Han'dan sonra hükümdar olmuş ve başkenti Tebriz'e taşımıştır. Tebriz şehrini ve Gazan Han'ınyapılarını gören Olcayto'da bu şehre ve yapılara benzer bir şehir inşa etme fikri oluşmuştur.

Tarihsel verilere göre Sultaniye'nin ilk temeli Argun Han zamanında atılmıştır [6]. Bu şehir planı Olcayto zamanında siyasi hedeflerden dolayı genişlemiştir.

Resim 4.6. Sultaniye'nin kuruluşundan öncesine ait bir resim (Sultaniye Kültür Evinin Arşivinden)

Tarihi kaynaklara göre Sultaniye inşa edilmeden önce bu bölge büyük ve geniş kervansaraylara sahip olarak Moğol hanlarına ve askeri birliklerine dinlenme ve konaklama yeri olmuştur.

Sultaniye'yi yaşam yeri olarak önemli kılan başka etkenlere bakıldığında, Zencan nehri ve Sultaniye'ye doğru akan içilebilir ve ziraat için uygun olan su kaynaklarının varlığı söylenebilir. Nitekim Sultaniye dağlarının yeraltı su kaynaklarının daha da iyi ve zengin olduğu söylenmektedir [7].

Sultaniye şehrinin inşasındaki diğer önemli faktörler Olcayto'nun kalıcı binalar yaparak halkıngözünde ölümsüzleşmek ve iyi bir hatıra bırakma düşüncesi olmuştur. Ekonomik nedenler de Sultaniye şehrinin oluşumundaki önemli sebeplerdendir. Olcayto ilk günden itibaren en büyük gelir kaynağı olarak Gazan Han'ın uyguladığı devlet vergi politikasını izlemeye başlamış, ama bir süre sonra kaos ile karşı karşıya kalmıştır. Sultaniye şehrinden elverişli kervan yolları ile İran'ın çeşitli bölgelerine daha kolay ulaşma imkanının olması da bu şehrin seçilmesindeki önemli nedenlerdendir.

Tarihi belgelerİlhanlılar döneminin ekonomik durumu ve Sultaniye şehrinin yapılmasındaki maddi kaynakların, Gazan Han dönemindeki gelir sisteminin düzenli olmasından kaynaklandığını ve hazinenin dolu olarak Olcayto'ya verildiğini göstermektedir. Ayrıca çok güçlü ve zengin iki vezirin, yani *Reşidüddin Fezlullah*ve *Taceddin Elişah*'ındevlet işlerini ellerine alması ve onların maddı güçlerinin olması Sultaniye şehrinin büyük kısmının oluşumuna ve genişlemesine imkan vermiştir [7].

Olcayto zamanındaki devlet işlerinin yürütülmesi ve yeni başkentin inşası sadrazam *Reşidüddin Fezlullah*'a devredilmişti. Olcayto Tebriz Gazaniye'sindeki Rab'i-Raşidi külliyesinin planlaması ve inşası için tüm tasarım taleplerini ve bunların yürütülmesini ona bildirmişti.

Tebriz şehrindeki Rab'ı-Reşidi'nin inşası için bir araya gelen mimar, esnaf ve sanatçıların Sultaniye'de çalışmak için aileleri ile beraber oraya gitmişler ve kişlerin gelişi ile şehir büyüyüp gelimeye başlamıştır.

Sultaniye şehrinin yapılmasında kullanılan tüm malzemeler çoğunlukla o bölgeden veya yakın bir bölgeden sağlanmıştır. Kale yapımında kullanılan taşlar Sultaniye'nin kuzey dağlarından getirilmiştir. Tuğla pişirmek için bölgede var olan fırınlar kullanılmıştır. Sultaniye şehrinde kale dışında ayrıca kamuya ait, dini, eğitim işlevli binalar yapılmıştır.

Genel bir bakışla Sultaniye şehrinin özellikleri İran İslami dönemine ait şehirlerin özelliğini taşımakta ve arkeoloji buluntuları bunu kanıtlamaktadır. Şehir sakinlerinin ihtiyaclarını karşılayabilecek uygun ekonomik alanlar, İslam gelenekleri ile yapılmış olan cami, pazar, hamam, okul vs.birbiri ile bağlantılı olarak bir İslam şehrini göstermektedir.

4.4. Saltanat Kalesi Ve Surları

Şehir merkezinde kale ve merkezi siyasi otoriter bulunurdur. Sultaniye kalesinin korunma ve savunması, etrafındaki duvar ve burçlar ile sağlanmıştır.

Bazı yerlerde duvar kalınlığının 3 metreye ulaştığı Saltanat kalesi, yeşil kireç taşlarının vurguladığı görüntüsü ile kuzey ve güneyde olmak üzere iki büyük kapıyl aşehrin sınırlarını belirlenmiştir. Matrakçı'nın minyatüründe kale girişi Sultaniye Türbesi'nin doğrultusunda ve kalın duvarlarından birinin ortasında görülmektedir [8].

Resim 4.7. Sultaniye kalesinin giriş kapıları (Sultaniye Kültür Evinin Arşivinden)

Resim 4.8. Matrakçı'nın Sultaniye kentini gösteren minyatürü (Sultaniye Kültür Evinin Arşivinden)

Kale civarında bina sayısının az olduğu ve kumbetin etrafındaki ihtişamlı binaların yanında ise bir takım hayır amaçlı *Ebvabulber* denilen kamuya ait binaların olduğu görülmektedir. Olcayto'nun mezarı bu binaların kenarında dikkati çekmektedir. Ebvabulber yapıları içinde okul, medrese, hanigah, daru'l ziyafe, daru'l-seyyare vs sayılabilir.

Tarih boyu ortak usul ve planları esas alan geleneksel mimarlık, Sultaniye şehrinin yapılandırmasında dauygulanmıştır. Sultaniye şehrinin inşasında kullanılan usluba bakıldığında kuşkusuz kendinden önceki geleneksel ve eski şehirlerin usluplarındanetkilendiğini görmekteyiz. Ayrıca bu dönemin binalardaki yapı süreçlerine bakıldığında bu şehri Tebriz ve Maraga şehrindeki mimari tarzının mirasçısı olarak görmekteyiz. Sultaniye çok düzenli bir şema üzerinden planlanmıştır. Dolayısıyla yerleşim, ticaret ve şehircilik anlayışını birleştirerek bütüncül bir şehir yapılanması gerektirmekteydi. Bu özel yapıya sahip olan Sultaniye saltanat kalesinin dışında Ebvabulber (daru'l-şifa, daru'l-ziyafe, daru'l-hüffaz, daru'l-hedis, daru'l-kuran, okul, cami ve vs) ayrıca şehristan, pazar, kervansaray ve diğer yapıların varlığı bu şehri dünyada eşsiz bir konuma getirmiştir [9].

Dörtgen planlı olan Sultaniye kalesinindört yanı hendekler ile çevrilidi. İran coğrafya tarihinde de kaydedildiği gibi kalenin her kenarı 300 yard olmak üzere toplam kale çevresi 1 verest'den (3500 adım veya 1 km) bir az fazladır.

Günümüzdeki Sultaniye o ihtişamlı eski şehrin harabeleri üzerine kurulmuştur ancak şu anda 500 evlik küçük bir ilçe olarak bilinmektedir. Belgelere dayanarak kalenin kuzeybatı açısındaki kalın duvarlar üzerinde kalenin inşa edildiği yılı gösterenolan kitabelerbulunmaktaydı(10). Son arkeoloji buluntuları da tarihçilerin hendek ve kalın duvarlar konusundaki sözlerini doğrulamaktadır.

Olcayto'dan sonra İlhanlıların son hanı olarakEbu Said Bahadır tahta oturdu. Ebu Said Bahadır iktidara geldikten sonra isyanlar başladı ve becerikli sadrazamlarin olmadığı bu dönemde İlhanlı devleti ölümcül yaralar aldı. Son olarak Ebu Said Bahadır'ın ölümünden sonra İlhanlı saraylarında idareci zaafiyetı sonucunda İlhanlı devleti 1335 tarihinde yıkıldı. Olcayto'nun ölümünden sonra Sultaniye tüm ihtişamı ve büyüklüğünükayp etmeye başlamış ve 14000 aile şehri terk etmiştir [8].

4.5.Sultaniye Şehri İle İlgili Kazılar

Eski Sultaniye şehrinin kazıları bir kaç başlık altında yapılmıştır:

1- Daha önce kazılmış ve restore edilp halka açılmış olan Sultaniye kalesindekiEbvabulbertopluluğunu ortaya çıkarmak için kalenin doğu tarafının dış alanınınkazılması.

2- Kalenin iç kısımlarında özellikle hanedan mezarlığına erişmek ve kümbetin yan taraflarından kalenin orjinal girişine ulaşmak için kalenin güney kapısının doğrultusunda ve kale içine doğru yapılan kazılar.

3- Kalenin ana eksenini bulma ve hükümdar yolunu belirlemek için kuzey girişi doğrultusunda yapılan kazılar.

4- Burç ve duvarlar ile kalenin kentsel dokusu arasındaki bağı kurabilmek için burç ve duvarların içinde yapılan kazılar.

5- İlhanlılardan önceki dönemlere ait veriler için Sultaniye şehrinin güney doğusunda yapılan kazılar.

4.5.1. Avludakı kazılar

Bu konu kazıda çıkan yapılar, bir kaç sezonda gün yüzüne çıkan ve dini alanın iç bölümünü oluşturan yapılardır. Olcayto ve sultan EbuSaid döneminin tüm kesimleri Sultaniye kümbetinin en önemli girişi olan doğu girişi bu avluya açılmaktadir. Sultaniye kümbeti buluşlar arasında ve mimarlık açısından önemli olan diğer eser ise dini bölümün kuzey doğusunun köşesinde olan bina birimidir. Bu kısımdaki kazılardan yazılı çanak çömleklerin bulunması bu binanın Ebvabolber külliyesinin önemli binalarından biri olduğunu göstermektedir. Bu binanın giriş kapısı kalenin kuzey yönünü içine açılmaktadır. Bu eksen kalenin kuzey girişini güney girişe bağlamaktadır ve biri dini bölüm sayılmakta olan kalenin iç bölümünün dört kısma bölünmesinin sebebi de bu olmaktadır.

Kalenin keşf edilmiş girişi ve dini bölümün doğu tarafındaki duvarın bir kısmı atölye aramaları eserleri olarak taş ve tuğladan faydalanarak bulunmuştur. Bu binaların inşaasında Kümbetin yapımındaki gibi yeşil taşlar kullanılmıştır. Güzel cilalı taş olan bu bölüm dış kısımdan kalenin dini bölümü sayılmaktadır.

4.5.2. Güney kapısı (kral kapısı)

Sultan Muhammed Hüdabende ve Olcayto zamanına denk gelen Tüm seyahatname ve tarihi kitaplarda İlhanlıların başkenti veya eski Sultaniye şehrinin özelliklerinden ve Sultaniye kalesinin güzelliklerinden bahsederken sadece kalenin kuzey kısmından bahsedilmiştir ve krallık ailesine has olan güney kısmından asla bahsedilmemiştir. Bu kapının ismi bir tek Olcayto tarihi kitabinda geçmiştir ve Amir çobanisyanında Sultan Ebu Said dışarı kaçmak için bu kapıyı kullanmıştır. Bu kapı özel kapı olarak bilinmektedir. Bu kapının bulunması için çok çaba gösterilmiş ve bir kaç sezon süren oldukça titiz çalışmalar sonucunda güney kapısı, Sultaniye kalesinin ortasındaki burçlar civarında ve duvar bölümlerinde bulunmuştur. Bu kapının yanındaki duvarında çıkıntılar yer almaktadır. Bu çıkıntılar burçlar ile uyumlu olmamasına rağmen üslup olarak kalenin güney burçları ile uyum sağlamıştır.

Kalenin duvar, burç ve çiti güney kapısı ile her açıdan uyum göstermekte ve dış kaplama tekniği açısından kalenin diğer dış geydirmeleri ile eşittir. Kalenin dış görünümündeki kullanılan taşlar düzen ve uyum içinde olmaktadır. Taş yontmaları çok zarif ve kullanılan harç kireç taşı olarak açıkca görülmemrktedir. Taşlar özellikle köşelerde çok ustalıkla kenetlenmiştir. Kapının taş uygulamaları duvar ve burç dış kaplaması gibidir ve kapı 90 deerce dönüş yaparak kalenin içine doğru kaymış ve kuzey güney ekseni doğrultusunda konumlanmıştır.

Keşf edilmiş eserlere göre güney kapısındaki yerleşim birimleri kuzey kapısında olanlar gibi nehir taş çakıllarından yapılmıştır. Bu yerleşimlerin bir sırasında tuğla kullanılmıştır ve buda kuzey ile kıyasla güney kısıma daha fazla önem verildiğini göstermektedir. Şah kapısı olarak bilinen güney kapısı 700 yıllık olup henüz toprak altından çıkarılmamıştır ve bir bakımdan pek çok bilgiye ihtiyaç vardır. Güney kapısının tüm bilgileri gün yüzüne çıkmamasına rağmen bu kapının önemi kuzey kapısından daha az değildir. Bunun yanısıra bu kapı daha özenli inşa edilmiştir. Güney kapısının iç tarafında yer alan bir kaç koridor bu kapının korunma ve bakımı için yapılmıştır. (1)

4.5.3.Kuzey kapısı (resmi kapı)

Günümüze kadar İran'da yapılmış olan kaleler arasında en büyüğü olan bu kalenin giriş kapısı kuzey kapısıdır. Bu kale kuzey burçlar arasında yerleşmiştir ve yanındaki duvar iki eşit kısma bölünmektedir. Yapım önemi açısından ise güney kapısının özelliklerini taşımaktadır. Bu kapıya tüm özellikler açısından bakıldığında burç ve duvarlar ile uyum sağlamamaktadır va dış kaplama açısından ise kalenin diğer kaplamalarına benzemektedir. Kuzey girişinin yanlarında bulunan taş yazıtlarının kalıntıları kuzey tarafın üzerindeki taş yazıtlardan haber vermektedir. Bu kapının civarındaki yazıtlarda kullanılmış olan zarif altın bezemeli çiniler İlhanlı döneminin yetenekli sanatçılarının kuzey kapısını ihtişamlı kıldığının göstergesidir. Bu kapının girişi doğudandır ve mimari kalıntılara rastlanmıştır. Sultaniye kümbetinin farklı bölümleri olup, bunların bazıları, Argun Şah zamanına kadar uzanmaktadır.

Resim 4.9. Kuzey kapı (Resmi kapı) nın fotoğrafı (Sultaniye Kültür Evinin arşivinden)

Kalenin mimarisi, İslami dönemlerinin en önemli ve muhteşem geçitlerinden olan, anageçit, kemerler ile bir birine bağlanması muhtemelolan iki taraflı sütunlar ile kalenin diğer iç kısımlarından oluşmaktadır. Ne yazık ki, kazı etrafında yıllar sonra yapılan inşaat nedeniyle geçitin iki tarafındaki sütunlar hasar görmüştür. Sütunların gövdesi yeşil taştan olup, duvar ve burç taşlarına benzemesi ile birlikte duvar ve burçda kullanılan üslubun aynısı burda da yapılmıştır. Geçitin genişliği 7 metredir ve eşit yükseklikte olan iki sütunun gövdeleri arasındaki mesafeler değişmekte ve son olarak 2443 cm.e ulaşmaktadır. Boy olarak en fazla 119 cm. ve genişliği ise 90 cm. olan bu sütunların gövde şekli dörtgendir. Kayıp gövdeleri de hesaba katarsak kalenin doğu kısmında toplam 16 sütun ve batı kısımda ise 15 sütun toprak altından çıkarıltılmıştır. Bununla birlikte kuzey kapıyı çok görkemli yapan muhteşem terası, onun üzerinde bulunan Hz Muhammed'e ait hadisler, İslami nakışlar ve çok güzel alçı işlemeleri olmasına rağmen ana geçit ile olan ilişkisi bilinmemektedir. Sultaniye Kümbetinin kuzey kapısının mimari üslubu iç kalenin mimarlığına benzemektedir.

4.5.4. Sultaniye kalesinin duvar ve burçlardaki kazıları

Kalenin diğer kısmlardaki gibi bu kısım aramalarında da duvar ve burç yapılarında taş mimarlığı kulanılmıştır. Aslında duvar ve burçlara yaslanacak olan tüm inşaat birimleri duvar ve burçların yapımından sonra yapılmıştır. Duvarlar üzerinde yapılmış olan hücreler bu yapıların daha önce mimari olarak planlandığını göstermektedir. Bu birimlerde

kullanılmış olan tüm malzemeler çok hafiftir. Bazı hücrelerde ve ayrıca sütunların iç kısmında küçük bir tandır görülmektedir. Bu yapı birimlerinin tüm malzemesi taştantır.

Kuzey, güney, krallık mezarlığı ve kale burçlarının batısındaki arka binaların yan birimleri araştırıldığında Sultaniye kalesinin genel mimarisinde nehir çakıllarının kullanıldığı görülmektedir ve bu taşlar Sultaniye kalesinin duvar ve burçlarında kullanılan taşlardan farklıdır.

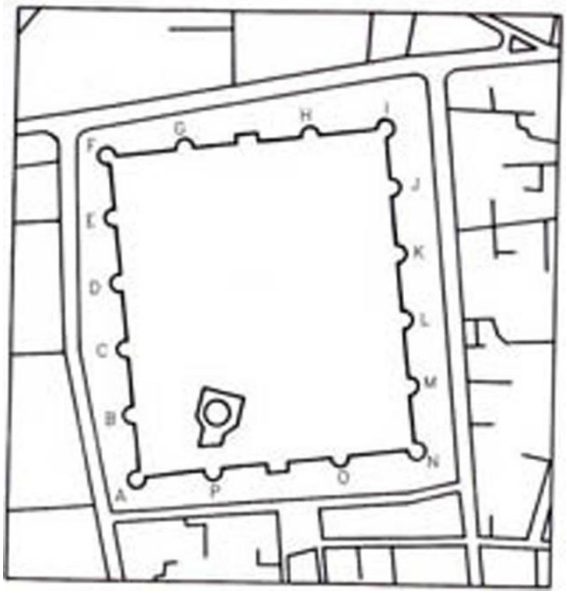

Şekil 4.1. Kale ve duvarların planı (Sultaniye Kültür Evi'nin arşivinden)

Kalenin duvarları ve burçları iki etken olarak kalenin içindeki yapıları koruma altına almaktadır. Birincisi duvar ve burçların fiziki özelliğine pasif savunma denilmektedir ve her bir kalenin ayakta durması bu pasif savunmaya bağlıdır. Duvar ve kulelerine kadar kalın ve yüksek olursa, pasif savunma duşman önünde o kadar güçlü olacak ve kalenin düşman eline geçmesi zorlaşacaktır. İkinci etken ise kalenin savunma gücüdür. Duvar ve burç taşlaru oyulup düzeltilmiş ve bir kaç milimetreden fazla olmayacak kadar çukurlar ve boşluklar doldurulmuştuur. Kale duvarına tırmanacak olan kişilerde malzeme olmadan duvarlara çıkması mümkün değildir.

Duvar ve burçların kale içindeki olan ilginç konulardan biri de tuğla halı döşenmiş olmasıdır. Sultaniye kalesinde yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bilgilere göre inşaa edilen birimlerde yer veya taban döşemeleri çok fazla dikkate alınmamıştır.

Resim 4.10. Saltanat Mezarı (Sultaniye Kültür Evi'nin Arşivinden)

Resim 4.11. Kazılar (Sultaniye kültür Eninin Arşivinden)

Duvar ve burçların etrafındaki kazıların devam etmesi sonucunda kale geçitlerinin ortaya çıkması ihtimalı vardır ve kalenin tüm etrafında burç sayısı ile geçit sayısının eşit olduğu düşünülmektedir. Geçitin diğer bir bölümü ise, kuzey ve güney kapısı doğrultusunda bulunmuştur ve kale içi ana eksen geçiti olarak kalenin diğer geçitleri ona bağlanmıştır. Dini yapının önündeki açık alanının doğrultusunda ve ayrıca iç kalenin batı ve doğusu boyunca bir geçitin olduğunu ve bu geçit ise kalenin enindeki eksenini oluşturduğu tahmin

edilmektedir. Bu tahmin doğru kabul edilirse, kale birim yüzeyi dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölüm kuzey kapısının doğu cephesinin sürekli birimi olarak kuzey kapısında bulunanlar içine dahil edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre diğer bölümise tüm krallık birimlerini içermektedir ve yanındaki diğer iki bölümlerin bir kısmı kalenin idari birimleri olarak bilinmektedir.

Resim 4.12. Kazlar (Sultaniye Kültür Evi'nin arşivinden)

4.5.5. Sultaniye Kümbetinin (Türbe) Dış Alanındakı Kazılar

Eski Sultaniye şehrinin ilk kazılarındaSultaniye kümbetinin doğu tarafının dış alanı önem arz etmekteydi ve arama kurulunun ilk yıllardaki en çok çalışmaları bu alanda olmuştur. Sultaniye kalesinin bu bölümündeki açık alanların (avlu) fazla olması nedeniyle kazı çalışmalarının fazla zaman almasına rağmen mimari buluşlar açısından çok önem taşımaktadır. Bu özel durum Sultaniye Kümbeti ve diğer yan binaların Sultaniye kalesinin diğer bölümleri ile olan uyumunu açıklamaktadır.

Resim 4.13. Sultaniyedeki Kazılar (Sultaniye Kültür Evinin Arşivinden)

Bu bölümdeki çalışmalar iki aksanda odaklanmıştır:

A- Kalenin iç kısmındaki dini binaların tanımlanması

B- Sultaniye kalesinin dini bölümünün sınılarını belirlenmesi

Mevcut durumda, Sultaniye kalesi bölümü kümbet merkezli tanımlanmaktadır. Ancak geçmişte Sultaniye Kümbeti inşaatından önce kazı neticesinde gün yüzüne çıkan saltanat mezarlığı kalenin dini bölümünün merkezini oluşturmaktadır. Üzerine başka yapılar inşa edilmiş bir kümbeti oluşturan saltanat mezarlığının parçasını bulmak neredeyse üç sezon devam eden çalışmalar boyunca sürmüştür.

5. DAŞKESEN TAPINAĞI

Vir köyünün yakınında olan Daşkesen Tapınağı Sultaniye'nın güney doğusuna 15 kilometre mesafededir. Bu mabet kayaya oyulmuş bir mabettir ve İran'nın en önemli taş yapılar'indan birisidir. Turistler ve yabancılar tarafından bu mabet ''Ejderha mabedi'' olarak bilinmektedir. Kalıntlardan anlaşıldığına göre bu mabedin Moğol İlhanı Argun Han'ın İslam dinini kabul etmesinden önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Bazı arkeologlar da bu mabedin İslam öncesi döneme ait olduğunu vurgulamaktadırlar. (51)

Resim 5.1. Daşkesen Tapınağında korunan ejderha bezemeli

Daşkesen Tapınağının inşası Argun Şah'ın ölümünden sonra Olcay Hatun'un (Sultan Muhammed'in kız kardeşi) emri ile başlatılmış, ancak bitirilememiştir.

Resim 5.2. Daşkesen Tapınağı

Daşkesen Tapınağı plan özellikleri ve bezeme motiflerinden dolayı İran'ın en önemli kaya yapılarından sayılmaktadır.

Yapının bezemesinde görülen ejderha motifleri bu mabetin en önemli özelliğidir. Ejderha motifinin yer aldığı alanın diş çerçevesi 6x1.5 metredir. Bu motif günümüze iyi korunarak gelmemiştir ve sadece bir kısmı görülmektedir.

Resim 5.3. Daşkesen Tapınağın'daki ejderha kabartması

Yapının sol tarafı taş ve toprak enkazı altındadır. Uzun, düğümsüz gövdeli bir yılan şeklindetasvir edilmiştir. Baş tarafından kuyruğuna kadar halkalar ile bezenmiştir. Bu halkalar kafa arkasında ve kuyruk tarafında çok iyi korunmuştur. Kafa ile gövdenin birleşme noktası düğümlüdür ve ejderin saç örgüsü bulunmaktadır. Vücudun son bölümünde ise üç adet ayak görülmektedir. Birincisi vücudun ikinci kıvrımının altında yer almaktadır. İkincisi onun bir az üstünde ve büyük kıvrımın içindedir (eğer figüre baştan kuyruğa doğru bakılırsa). Üçüncüsü ise birinci ayak pozisyonuna benzer ve kıvrım içinde belirsiz olarak görülmektedir. İkinci ayak çok iyi tasarlanmış ve ortasında normal bir kabartı ve arka tarafında ise tuylu perçem görünürken diğer iki ayak çok büyük görülmektedir (veya ikinci ayak büyük vücuda bitişik izlenimi vermektedir). Ejderin birinci ayağında sayısı net belli olmayan pençeler de gözükmektedir. Ejderin kafası çok büyüktür ancak iyi korunamamıştır. Ağzı kapalıdır ve burun ile birlikte oldukça silinmiş vaziyettedir. Bir keçi sakalı kafanın alt kısmında iki perçemli saç ile birlikte vücudun iki yanına ayrılmış ve bir kıvrımoluşturmaktadır. Bunlara ejderhanın buynuzunuda ilave etmemiz gerekir. Bu perçemlerin sağ tarafında kulağın aşağısında bir boynuz fark edilmektedir. Gözleri ise görünmemektedir.

Resim 5.4. Daşkesen Tapınağında ejderhalı kısım

Bu tapınak yukarıda belirtilmiş motifler dışında çok görkemli nişler ve mukarnaslara sahiptir.

Resim 5.5. Daşkesen Tapınağın'daki nişler

Mukarnasların ve nişlerin tıraşlanmasındaki ustalık dönemin sanatçıların işçiliklerini ve yeteneklerini ortaya koymaktadır. Yapının alanı içinde çok derin üç mağara bulunmaktadır ve içleri nişler ile süslenmiştir.

Resim 5.6. Daşkesen Tapınağın'daki ejderhalar ve nişler

Yapının iki ayrı kısmında karşılıklı olarak iki ejderli kabartma bulunmaktadır.Iki yanındaki mıhrap nişleri çiçek ve mukarnaslar ile bezenmiştir. Mabedin alanı dikdörtgendir ve yaklaşık 50×100 metredir. Bu alanın bir kısmı kazı sonucunda gün yüzüne çıkmıştır.

Tapınak geniş ve çok güzel bir ovanın zirvesine yerleştirilmiştir ancak günümüze çok az bir kısmı ulaşabilmiştir.

Elde olan bilgilere göre Sultaniye kalesinin duvarında kullanılan yeşil taşlar Daşkesen mabet alanından götürülmüştür. Daşkesen mabedi, taşların yontulma ve taşıma sorununu kaldırarak mezarlık için uygun bir yer olmuştur.

Resim 5.7. Daşkesen Tapınağı, Lotus Çiçeği (Sultaniye Kültür Evinin arşivinden)

Daşkesen kaya tapınağının harabeleri önemli medeniyet kalıntılarıarz etmektedir. Bu alanda yapılan kazı, bilimsel araştırma ve ayrıca bilim adamlarının teorilerine dayanarak şunlar söylenebilir:

1- Genel olarak tapınak İslami bir döneme aittir ama özel olarak İlhanlıların egemen olduğu döneme denk gelmektedir.
2- Bölge İslamdan önceki dönemlerin din ve inançlarını göstermektedir.

Daşkesen mabedi İslamdan önceye ait olan diğer tanınmış yapı tasarımlarına benzememektedir, dolaysıyla Mitraizm veya İslamdan önceki diğer dönemlere bağlanması çok güçlü görülmemktedir (51). Zira:

1- Sultaniye Kümbetinin duvar taşları ile tapınak taşlarının benzerliği
2- Sultaniye ve Daşkesen arasında olan eski bir yol ve yol kenarındahala mevcut olan taş parçaları

3- Daşkesen tapınağının yanındaki Vir köylüleri hala tapınak bölgesine Şervyaz ismini vermektedir ve bu isim Cami'üt-Tevarih ve Rozet'ül-Sefa da geçmektedir [51].

Sooboti, Daşkesen tapınağının İlhanlı döneminin mezarlığı olduğu kanaatindedir ve sultan Ebu Said Bahadır Han hayattayken burayı kendisine mezar olarak belirlediği ama ani ölümü neticesinde eserin yarıda bırakıldığı düşüncesindedir. Bu yapıda İlhanlılar Döneminden öncesine ait hiç bir unsur bulunmayışı buranın Ebu Said Bahadır Han'ın mezarı olduğu düşüncesini desteklemektedir [51].

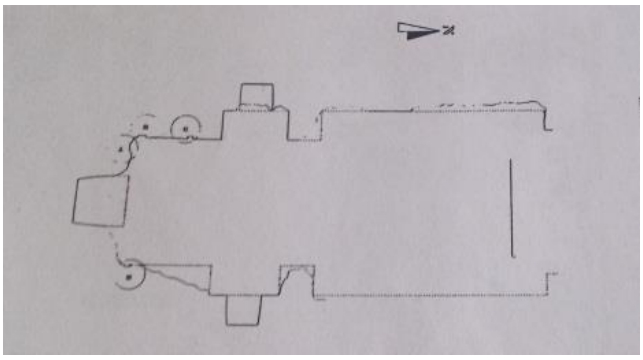

Şekil 5.1. Daşkesen Tapınağnın rölöve planı (Kültür Miraslarının Arşivinden)

Sultaniye etrafında Viyar adında yer almış bir köy ve onun yakınında Daşkesen denilen büyük bir kayalık yer almaktadır. Bu mekan ilhanlıların Azerbaycan bölgesindeki birkaç Budist mabet merkezlerinin birisi sayılmaktadır. Bu yapının batı duvarında yapılmış olan ejderha kabartması yer almaktadır. Bu ejderha o bölgenin en büyük dekorativ kalıntılarındandır. Tüm bu yapılarda, alan ayarlamaları ve kısmı bazı detay top sakal, vucut boyunca olan halkalar, ateş veya gölgelenmeler, yaygın olarak pence pozisyonlar temel olarak Yuhan hanedanı (Çin) dönemini temsil eden uzak doğu çin ejderha önerisini sunmaktadır. Bu figür çok iyi tanınmış bir ejderha türüdür. Moğol egemenliği altında olan Sung dönemine aittir ve günümüze çok az değişimle gelmiştir. Ancak dikkat edilmesi gerekir ki, Çin birden fazla bu tür ejderha figürü kullanmıştır. Bu figürün sembolik anlamı erken çağlardan beri bilinmesine rağmen ejderhalar ikonografik olarak Çin Mançu hanedan dönemlerinin ilk çağlarından beri motif olarak Çin'liler tarafından yaratılmış ve kullanılmıştır. Ejderhalar geleneksel ikonografik yöntemler ile farklı zamanlarda çeşitli tartışmalara konu olmuştur.

Ejderha motifleri İran'ın batı bölgesinde bir çok yerde görülmektedir. Naummann tarafından Takht-i Sülayman'da yapılmış olan kazıda ele geçen Utaq-ı Farhad (Ferhat'ın Otağı) bunlardan birisidir. Bu eser Moğolve ya Moğol döneminden sonraki dönemlere özellikle Abaka Han dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Bu figürlerın bir çeşidi çini kaplama olarak İran'ın Bestam müzesinde bulunmaktadır. Müze 1974 yılında halka açılmıtır. Bu örneklerin Uzakdoğu kaynaklı olduğu ve o bölgelerden etkilendiği söylenmektedir. Bu benzerlikler bir çok açıdan gösterilebilir. Figürün genel terkibine ve uzun saçlı kafasına bakıldığında, pullu vücudu, dirsekte olan tüylü perçemi ve pençelerinde bu benzerlikler görülmektedir. Ayrıca arkaya dönmüş bıyıklar ve tek boynuz bu motiflerdeki belirgin Çin karakterleri olarak görülmektedir.

İran'ın diğer bölgelerinde yukarıda bahsedilen özelliklere benzer diğer örnekler de görülmektedir. 1250 senesine ait doğu budist mabetleri harabelerinden alınmış seramik parçaları Merv bölgesinde Prof Pugachenkova tarafından bulunmuştur. Bu parçalar Gazan Han tarafından yapılan yağmalarda elde edilmiştir (1295). (16). Bu parçalardan kopmuş olan ve gene Çin özelliği gösteren diğer seramik parçaları ise Sovyet bilim adamları tarafından 13 yüzyılda bulunmuştur. Çin menşeli bu parçalar motif özelliği dışında, hamuru ve sanatçısının da aynı olduğunu ıspatlarcasına benzerlik göstermektedir.

Moğol öncesi İran'da ejderha heykeli mevcut görünmemektedir. Örneğin Karamağaralı'dan(54) alınan bilgiye gore, Türk göçebe kabileleri tarafından batıya getirildikleri düşünülmektedir. Bu yorumlara dayanarak, ejderhaların İran'a da dinsel olarak yada Şamanizm felsefesinin bazı yönlerinden geçmiş olması muhtemeldir. Aslında Öney Şaman Tungus kabilelerinde olan ve ölüler dünyası seferinde Şamanlara eşlik eden sembolik yılan çok önemli görülmektedir [53].

Prof Pugachenkova'un yukarıda belirttiği gibi bu motiflerde göz orantısız, çok büyük ve kaşa benzer bazı kısımlar görülmektedir. Bu motifler yorumlanamayacak kadar kırılmış ve küçük parçalar halindedir.

Roma ve Avrupa menşeli bir çok materyalı inceleyen Kühnel (22), ejderha figürlerinin ilişkilerini çok geniş olarak incelemiştir ve bu desenlerin menşeini ve sembolik anlamını tartışmıştır. Kühnel bu motifleri köken olarak Uzakdoğuyu bağlasa da, bu geleneğin

Mezopotamya ve Anadolu bölgesi için bir sembol olarak devam ettiği görüşündedir. Çin ve Orta Asya'da olan bu mimari geleneğin görüntü ve fikirleri incelerken ikisinden birini seçmek ve onun üzerinden yorum yapmak güncel problemlerden biri sayılmaktadır. Özellikle, belirli ilişkileri açıklamak için büyük Altay anavatanına dönüp bakmak ve Türk kültürünü ele almak ve onlardan bahsetmek isabetli bir yaklaşım olacaktır. Son zamanlarda, bazı kültürel etkinliklerın menşe yerini belirlemek için Abakan Dönemine, Angara ve Yenisey ırmakları bölgesine, Minusa bölgesine, Uibet ve Bria nehirleri arasındaki Camak bölgesine, Altay bölgesi ve Orhun vadisine yönelinmiştir.

Türk bilim adamları tarafından ejderhalı mezartaşları ile kemerli mezartaşları arasındaki benzerlik stilize olmalarına rağmen dikkat çekmektedir. Bu bağlantı Ahlat'ta da bulunmuştur. Geniş bir dağılım gösteren bu motifin benzeri İslami mezar motiflerinde, mihraplarda ya da kemerlerde kullanılmıştır [52].

6. NURTEPESİ

Sultaniye eserleri arasında en büyük ve en önemli eserlerden biride Sultaniye Kümbetinin güney doğusunun 1500 metresinde yerleşen Nur Tepesidir

Resim 6.1. Nur Tepenin uzaktan çekilen fotoğraf

Bu tepenin boyutu 120×120 metre ve yüksekliği ise 15 metredir. Arkeologlar tarafından yapılan çalışmada tepenin doğu cephesinin üstünde 5×15 metre kare genişliğinde bir çukur kazılmış,çukurun 1 metre derinliğine inildiğinde yeşil kesme taşlı bir bina kalıntılarına ratlanmış ve kazı devamında 3 metre derinlikte ise gri ve küçük çakıl taşlardan yapılmış bir duvar görülmüştür. Duvarın sonunda taş döşeli bir taban elde edilmiştir. İkinci bir kazı çalışmasında ise tepenin doğusunda ve birinci çukura dikey olarak 15×5 metre genişlikte kazı çalışması yapılmıştır. Bu çukurda da 4 metre derinlikte taştan yapılmış bir duvara rastlanmıştır. Bu duvarın dış kısmı 12 gen bir binanın olduğu belirtilerini göstermektedir ve alt katının iki kenarı gün yüzüne çıkmıştır. Son çalışmalarda ise üst katların taş dizilerini görmek için 3 metre genişlikte ve 2 metre derinlikte bir alan kazılmıştır. Burada bulunan üst katın terasının dış cephesinin iki sıra yeşil kesme taşdan oluştuğu görülmüştür. Üst kat 10 cm alt katın arkasında kalmış ve onikigendir. Binanın köşelerinde taş tan oyulmuş yarım sütun vardır[21].

Resim 6.2. Nur Tepesi'nin havadan çekilen fotoğrafı (Sultaniye Kültür Evinin Arşivinden)

Kazı çalışmaları sonunda, saray veya mezarlık olması düşünülen bu bina aşağıdaki birimlerden oluşmuştur.

1- Temel(gövde) ve binanın alt kısımları ve onun terası
2- Teras ve süslenmiş yarım sütunlar (binanın üst kısmı)
3- Kümbet
4- Giriş koridorlar ve merdivenler
5- Bina malzemesi ve dekorasyon(süslemeler)

Temel(Gövde) Ve Binanın Alt Kısımları Ve Onun Terası

Binanın bu kısmı kendi başına aşağıdakılardan oluşmuştur:

a- Gövde

Bu binanın gövdesi taş ve alçı kireç harcından oluşarak eski bir tepenin 10 m yüksekliğinde kurulmuştur. Binayı sağlamlaştırmak için gerekli işler yapılmıştır.

b- Dış duvar

Dış duvar iki sıra oyulmuş taşlardan oluşmuştur ve binanın dış görümünü on iki taraflı göstermektedir. Oyulmuş her bir taş sırası 110 cm olarak alçı harcı ile doldurulmuştur.

Resim 6.3. Nur Tepesi'nin dış duvar kalıntıları

Resim 6.4. Kazısı yarım kalan Nurtepesinden görünüm

c- Teras

Birinci teras 150 cm genişliktedir, tabanı taş döşemeleri ile yapılmıştır ve ikinci teras taşlari ile seviye farkı 180 cm dir, bu yükseklik veya seviye farkı kırma taşlar ile yapılmıştır ve taş dışında diğer süslemelerin kullanıldığı düşünülmektedir.

Teras Ve Süslenmiş Yarım Sütunlar (Binanın Üst Kısmı)

Üçüncü katın terası 3 metre genişliktedir ve dış kısmı iki sıra oyulmuş yeşil taşlar ile on iki taraflı yapılmış ve her bir tarafın uzunluğu 480 cm ulaşmıştır. Bu onikigenin köşelerinde iki sıralı ve üst üste oyulmuş taştan oluşan süslenmiş yarım sütunlar görülmektedir. Ayrıca kuzey cephesinde olan iki yarım sütun gövdesinin dış kısmı içbükey yapılmıştır ki bazı yarım sütunların üzerindeki tuğla kalıntıları bu yarım sütunları Sultaniye kümbetindeki

çiçek büketleri gibi çini süslü tuğla çiçek buketlerine benzetmektedir. Terasın zemini tuğla döşemesinden yapılmıştır ve bu döşemenin bir kısmı hala ayaktadır. İkinci terasın yüksekliği alt terasın zeminine göre 3 metreden fazladır ki onun 180 canti metresi normal taş duvarı ve diğer 120 canti metresi ise iki sıralı oyulmuş yeşil taştan oluşmuştur.

Türbesinin Kubbesi

Bu güne kadar yapılan araştırmalar kümbetin büyük ölçüde yok olduğunu göstermekte, kalıntılar incelendiğinde, Kümbetin duvar kalınlığı başladığı yerden 150 cm ve iç çapı ise 9 metre olduğu görülmüştür. Kümbetin iki kabuklu olduğu ve temamen alçı harçı ve tuğladan yapıldığı düşünülmektedir.

Giriş Koridorlar Ve Merdivenler

Bu bölüm 3 aşamadan oluşmuştur:

A- Dış Merdivenler Ve Teras

Bu merdivenlerin uzunluğu 2 m, genişliği 31 cm ve yüksekliği ise 20 cm olarak büyük taşlardan oyularak yapılmıştır.. Hatırlatılması gerekir ki bu merdivenlerin uzunluğu tepenin doğusuna doğru uzanmaktadır ve ileride yapılacak çalışmalar onun uzunluğunu ortaya çıkaraktır.

Bu bölümün terası 290 cm genişliktedir ve alçı ve taş harçından yapılmıştır ve kaza neticesinde bir kısmı yıkılmıştır.

B- Bina İçinin Tuğlalı Merdivenleri

Koridorun iç merdivenleri maalesef kazılar sonucunda yıkılmıştır ama alt yapılarının nasıl yapıldığı bu merdivenlerin 3_5 arasında tuğlalı merdiven olduğunu göstermektedir. Ayrıca iki yan duvar merdivenlerinin tuğlaları bir birine 90 derceli bir açı ile üst üste konulmuştur.

C- Koridor

koridorun uzunluğu binanın içinden merdivenlere kadar 4.5 m olup ve temamen tuğladan yapılmıştır. Genişliği 1 metre olan bu koridorun tabanı kavislidir ve kavis ayaklarının kalıntıları göze çarpmaktadır.

Bina Malzemesi Ve Dekorasyon(Süslemeler)

Bu bina malzemesi çoğunlukla oyulmuş büyük yeşil taşlardan ve alçı harçı ile beraber çakıl taşlardan oluşmuştur. kümbet koridor ve koridor tavanı ve iç merdivenler ve sütunların çiçek buketleri ve ayrıca yukarı teras döşemeleri genellikle tuğladan yapılmış ve bu bölümlerde alçı harçı kullanılmıştır.

Bu binanın süslemeleri boyalı tuğlalarla birlikte Turkuvaz ve mavi çiçekli küçük çiniler ve mukarnas işlenmiş çiniler ve dört yıldızlı oyulmuş tuğla ve çok yönlu küçük çiniler ile birlikte tuğla şeritlerinden oluşmuştur. Çinilerin birinin üzerinde Allah kelmesi iki kere tekrarlanmıştır ve görünüşe göre bu süsleme malzemeleri iç kısımda ve kümbetin dış cephesinde ve koridorun girişinde kullanılmıştır. Bir büyük ve küçük kiremit parçasının hazırlanmasının incelenmesinde kiremit hazırlanmasının farklı aşamalarından basit bir yorum ve Moğol İlhanlıların döneminde kullanılan çeşitli tasarımlara bakıldığında Sultaniye'nin tüm tarihi binalarında asıl süsleme olarak kullanılan çininin gerçek değer ve önemi görülmektedir.

Böyle bir sanatta ilk aşama, tasarım ve boyama işidir. İkinci aşaması ise renk uyumudur. İslami sanat ilk olarak süsleme sanatıdır ama bunun yanında sanat kendini kodlar ve şifre dili ile göstermeyi amaçlar. Çini işlemcilerine göre çini sanatı bir tür mücevher işine benzemektedir ve şifre dilini anlamak için renklerin tanınması gerekmektedir. Mesela turkuvaz rengı firuze, beyaz renk inci, yeşil renk zümrüt ve kırmızı renk ise yakut ifadesidir.

Üçüncü aşamaya terim olarak "dudak kesme" işi denilir. Bu aşamada çinilerin kenarları kesilerek keskinleştirilmektedir.

Dördüncü aşamada süsleme yapılmaktadır ancak henüz zarif ve ince değildir.

Beşinci aşamada süslemesi yapılmış çiniler törpülenir. Bu aşamanın çok dikkatlı yapılması gerekmektedir ve çiniler üzerine yapıştırılmış olan tasarımların hasar görmemesine dikkat edilir.

Altıncı aşama çini düzeltme aşamasıdır ve törpülenmiş çini parçaları yerlerine taslağa göre yerleştirilmiştir.

En son aşama ise dizme ve çiftleme işidir. Çiçekli ve İslimi ayrı ayrı parçalar arka taraftan bir birine yapıştırılır ve çinilerin arkasına dökülen alçı harçı ile bağlanır. Önceki aşamalarda olan her tür dıkkatsızlık çinilerin yüzeyinde boşluklar oluşturabilir ve eserin son haline hasar verebilir.

Temel olarak İlhanlılar çini süslemelerinde 4 ana tasarımı kullamaktalar:

1- Hayvan motifleri (aslan, geyik, ejderha, simurg) ve yapraklar
2- Bazı sırlanmış beyaz renkli çinilerin üzerinde kabarık yaprak ve budaklardan oluşmuş motifler vardır. Sırlanmış çiniler siyah ve kahve renkli ince çizgiler ile boyanmıştır ve kabarık kısımları altın ile kaplanmıştır.
3- En bol olan tür kare şeklindeki tuğlalardır. Tuğla yüzeyleri kabarık geometrik şekiller ile bölünmüştür ve daha sonra yuvarlak olan bölümleri turkuaz veya lacivert sır ile kaplanmıştır. Bu çinilerin motifleri birbirini tamamlamaktadır Bu yöntem ile altıgen çiniler yapılmıştır ve üzerlerinde sırlanmamış kabartma simurg ve ejderha çizilmiştir.
4- Tek renkli çiniler (lacivert, beyaz, turkuaz) farklı şekil ve boyutlarda (kare üçgen,altıgen) üretilmiştir.

Altın renkli bir kiremit parçasının bulunması bu binanın çok güzel altın kiremitlere sahip olduğu düşüncesini ortaya atmıştır. Tarihçilerin, Argun Han (Olcayto'nun babası) mezar binasının oniki taraflı ve Sultaniye yanında olan bir tepenin üzerinde kurulduğu söylentileri bu binanın Argun Han'a ait mezar olması muhtemeldir. Yapılan kazıların tamamlanmamış olduğu için ve henuz bu kazıların temamı yapılmadığı için bu konuda kesin bir yorum yapmak için kazıların temamlanması gerekmektedir [50].

Resim 6.5. Nur Tepesine giden yol

Resim 6.6.Nur Tepesine giden yol

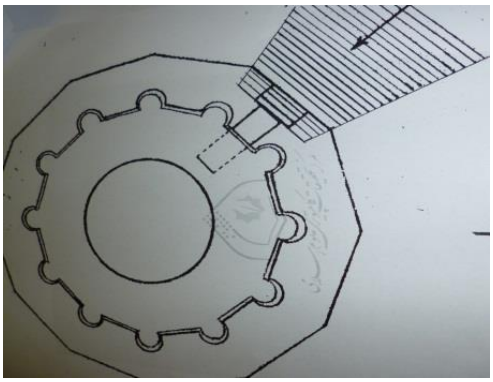

Şekil 6.2. Nur Tepesinin planı

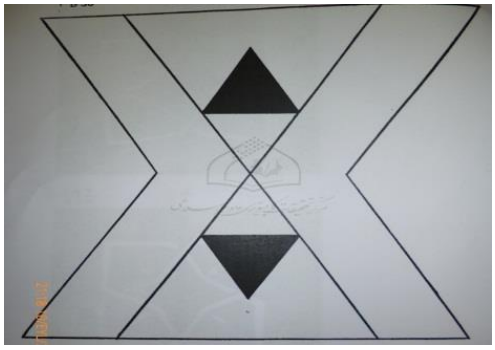

Şekil 6.3. Nur Tepesindeki süslemeler

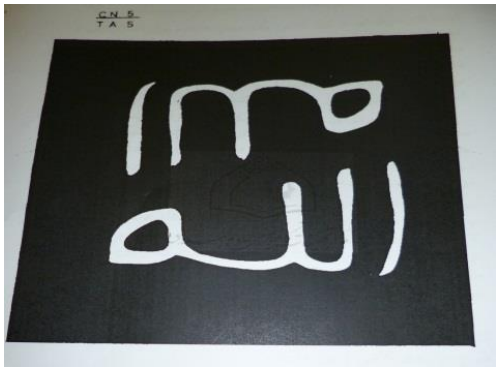

Şekil 6.4. Nur Tepesindeki süslemeler mavi üzerine beyaz çini yazılar

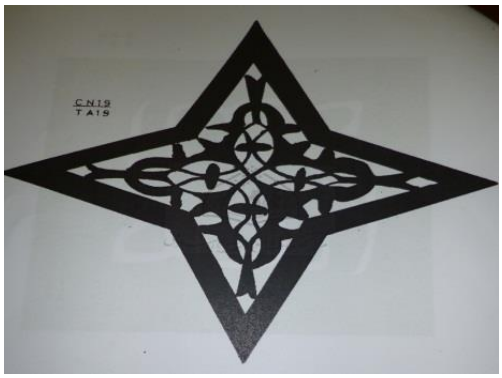

Şekil 6.5. Nur Tepesindeki süslemeler

Argun hanın mezarı olduğu düşünülen Nur Tepesi yıllar önce tahrip olmuş, günümüze mezardan sadece kalıntılar kalmıştır. Arkeologlar, seyyahlar ve bilim adamlarının mezar kalıntılarından elde ettikleri bilgilere dayanarak yapının planı çıkarılımştır. Bu plan Demavend şehrinde olan Şeyh Şebli Türbesine (12.y.ilkyarısı) benzemektedir.

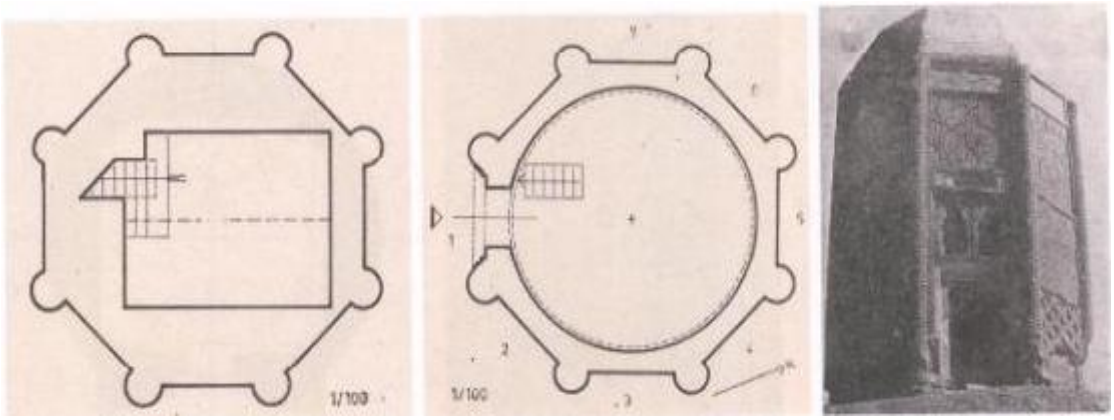

Resim 6.7. Demavend Burcu (Şeyh Şebli Türbesi)

Kazılardan elde edilen bilgilere dayanarak her iki yapının plan şemalarının, kat sayıları ve merdivenlerinin benzer olması bu iki yapının karşılaştırılmasının uygun olacağını düşündürmektedir. Bu benzerliğe dayanarak Nur Tepesi'nin örtü ve plan özeliklerinin Demavend Şeyh Şebli Türbesi'ne benzer olduğunu tahmin etmekteyiz. Her iki türbe de, biri Nur Tepede diğeri Nil tepesinde olmak üzere tepelerin üzerine inşa edilmiştir. Her iki yapı dıştan çokgen (Argun Han Türbesi onikigen, Şeyh Şebli Türbesi sekizgen) ve içten yuvarlakdır ve yapıların her köşesinde payanda niteliğinde ayaklar yer almaktadır.

7. SULTANİYE KÜMBETİ

Sultaniye kümbetini Cennetin 8 kapısından ilham alınarakbu kümbet sekizgen yapılmıştır ve her gen 17 metredir. Binanın 8 kapısı, 8 Eyvanı ve 8 minaresi vardır ve 3 ayrı bölüm olarak; kümbet, türbehane ve mahzenden oluşmuştur.

Türbethane güney kısımda yerleşmiştir ve kapı önündeki mihrap duvarlarının üzerinde İmam-ı Hüseyn'in türbesinden kullanılarak Süls ve Kufi'ce yazıyla''Elmulk'' Suresinin yazılmasından dolayı bu mekana ''Türbethane'' denilmektedir.

Resim 7.1. Sultaniye Kümbeti (Zencan valilik arşivinden)

Resim 7.2. Sultaniye Kümbeti'nin iç duvarların'daki ayetler

Türbehanenin uzunluğu 17m eni 8m ve yüksekliği ise 16 metredir.Sultaniye Kümbeti'nin tüm duvarlarında ayetler ve giriş katın çevresi sure-i ''Feth'' yazılmıştır.

Doğu kapı, mezar girişinin asıl kapısıdır ve üzerinde Ayetel Kürsi duası yazılmıştır.Birinci katın eyvanında İhlas suresi vardır. Altı kere Sübhanallah, 5 kere Muhammed, 5 kere Ali, Muhammed Resulallah, Sultan Zillullah, Ali yazıtı, Muhammed yazıtı göze çarpmaktadır.

Resim 7.3. Sultaniye Kümbeti'nin iç duvarlarındaki ayetler (Sultaniye kültür evinin arşivinden)

Al Anbiya, Al Momineen ve El Melik sureleri gövdelerde yazılan surelerdir. Birinci ve ikinci katın duvarlarında Muhammed ve Ali'nin adı ile kaplanmıştır.

Resim 7.4. Sultaniye Kümbeti'nin iç duvarlarındaki ayetler

Resim 7.6. Sultaniye Kümbeti'nin iç duvarlardaki mozayikler

Kümbet iki etabta süslenmiştir. Birinci aşamada tuğla ve kiremit, ikinci aşama ise birinci etabı kaplayan alçı ve portrelerle süslenmitir.

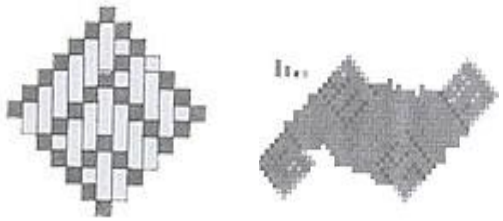

Şekil 7.6. Sultaniyedeki çini düzenleme (Mennuçehr HEMZELU,Sultaniye'nin Süslemesi)

Sultaniye kümbeti 1931'de İran'ın milli eseri olarak tanımlanmasına rağmen 2005 yılında UNESCO tarafından İran'ın 7. eseri olarak kayıtlara geçmiştir.

Sultaniye kubbesi İran'da İslam dönemine ait en önemli ve büyük türbelerdan birisidir. Bu mühteşem ve büyük bina İlhanlılar döneminin şaheseri ve dönemin mimarlık sanatının ifadesi olarak bilinmektedir. Sultaniye kubbesi mimarlık ihtişamının yanı sıra, ayrıca tasarım ve süsleme olarak da dönemin mimarlık anlayışını sergilemektedir.

İran ve Çin sanat etkileşiminihükümet tedbirlerinin sayesinde, İslamdan önce ve sonraki geleneksel mimarlığı ve süslemeleri izleyerek bu tür parlak bir mimarlık tarzı ve sanat eseri dünyaya sunmuşlardır. Rabert Hilen Berand, İslami türbe uslublarının orta asyanın kuzey ve doğusundan ve kafkaslardan etkilendiğini söylemektedir [15].

İkbal AŞTİYANİ Sultaniye kubbesinin Çin yurtları ve çadırlarından etkilendiğini söylemektedir: Çin mimari üslubununmüslümanlar arasında ettiği etkilerden biriside kubbelerin şeklinde gözükmektedir, türbeler ve camilerin temamen Çin ve Buda mabetlerinden taklit edildiği malumdur.Kiremitlerdeki açık mavinin kullanılması ve kubbelerin dış yüzünün mor ve parlak çiniler ile kaplanması özellikle İlhanlılar dönemindeki binalar, uzaktan göçebeçadırların manzarasını canlandırmaktadır [16].

Karim Pirniya Sultaniye'nin coğrafya tarihi kitabında Sultaniye kubbesinin İnşaat uygulamaları CengizHan zamanına ait olan Ziyaiyye okulundan(1226) taklit edilmiştir,

ayrıca İlhanlılar döneminin tüm kubbelerine model olarak bilinen Cebliyeh kubbesi de HarooniyehToosdabunlardan sayılmaktadır [17].

Sultaniye kubbesi Sultan Muhammed Hudabende tarafından 9 yıl içinde yapılmıştır. Bu ihtişamlı ve tarihi eser dünyanın birinci tuğla eseri ve İslam aleminin benzersiz binası olarak bilinmektedir. Sultaniye şehri Tebriz'den sonra İlhani impratorluğunun en büyük şehirlerinden sayılmaktadır. Kurucu ve yaratıcı olarak Reşidüddin Fezlullah ve Taceldin Elişah'dan söz edilmiştir, binanın hiç bir yerinde bina mimarları ile ilgili bir yazı ve kitabe bulunmamıştır(18). Sultaniye inşası hakkında araştırmacılar tarafından farklı görüşler olmasına rağmen 1305 tarihi inşa zamanına daha yakındır çünkü Olcayto döneminin çoğu tarihçileri bu seneni kubenin inşasının başlama tarihi olarak yazmışlardır [51].

Tarihi bilgilere göreSultaniye kuruluşu ve oluşu Argun Han zamanında gerçekleşmiştir ama onun erken ölümü tamamlamasına izin vermemiştir(1291). Argun'dan sonra oğlu Gazan Han babasının işini devan ettirmek istedi ama oda 33 yaşında vefat ettiğinde bu yapının tamamlanmasıGazan Han'dan sonra valiahdi olan Olcayto tarafından gerçekleştirilmiştir [19].

Olcayto'nun müslüman oluşu,şehir içinde kendine ait bir türbe binasıyaptırmayayol açmıştır (20). Yaklaşık 1313 yıllarında Sultaniye'nin İnşaat işleri bitmiştir ve Olcayto bir şenlik töreni tutarak başkenti Tebriz'den Sultaniye'ye taşımıştır(13). Sultaniye türbesinin planı Merv'deki Sultan Sencer türbesinden alınmıştır ve Olcayto Merv'de vali olduğu zaman ounu bir kaç kere ziyaret etmiştir (21).1316 yılı ve Olcayto ölümünden sonra Sultaniye şehri ve Sultaniye kubbesi kendi ihtişamını kaybetti. Timur saldırısı ile beraber şehrin durumu değişdi ve nüfusu boşaldı. Sultan Muhammed Hudabende türbesinin kubbesi dışında bütün binalar yıkıldı [22].

7.1. Sultaniye Kümbeti'nin Mimarisi

Sultaniye doğal zemini kil ve sıkıştırılmış topraktan ve küçük taş parçalarından oluşmuştur(35 cm). Bu özellik Sultaniye kubbesinin altının iyice sıkı ve sert olmasına neden olmuştur. Yıkıcı faktörlere karşı ayakta durmasının da sebebi toprağın bu özelliği olmuştur.

Resim 7.5. Sultaniye Kümbeti'nin Kubbesi (SultaniyeKültür Evinin Arşivinden)

Sultaniye kümbeti'nin binası 8 gen bir plan üzerine kurulmuştur ki her birtarafı 17 metre, dış yönlerinin arasındaki mesafe kırk iki metre ve bina'nın kalınlığı ise 7.40 metredir.Her tarafın iç yönününde bir teras vardır ki zemin katta 8'li bir teras(4 büyük ve 4 küçük teras) görünmektedir. Bunun yukarısında diğer bir katta vardır ve iç kısma bakmaktadır [35].

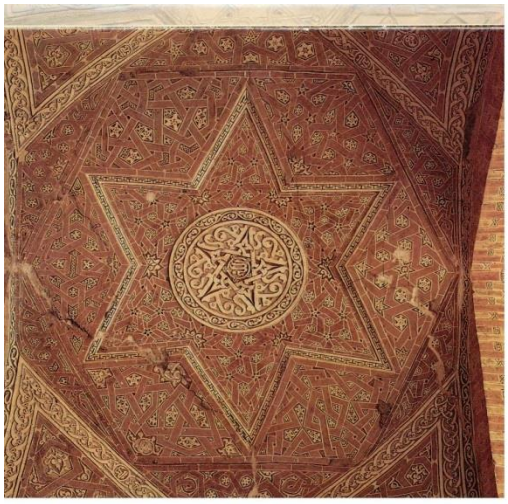

Resim 7.7. Sultaniye Kümbeti'nin kubbe içindeki bezeme (Sultaniye Kültür Evinin Arşivinden)

Sultaniye Kümbeti dıştan 2 kat ve içtan ise 3 katli inşa edilmiştir.Kümbetin 8 genli gövdesinin her biri 50 metre kareden oluşmaktadır, 4 büyük terasının ikisi4 geniş yol ile dışarıya bağlıdır ve küçük teraslar kümbetin bitişik binalarına bağlanmıştır.

Binanın 8 taraflı olması farklı görüşlere neden olmuştur.Bazıları binanın 8 taraflı olmasını onun Statik ve gücü ile irtibatta olduğunu söylemekte, bazılarının ise 7 ve 12 rakamlarının olmasındandolayı mezhepte bir işaret olduğunun yorumunu çıkarmaya neden olmuştur.

Resim 7.8. Sultaniye Kümbeti'nin kubbe içindeki bezeme

Buna karşı baıileri 8 rakamının kutsal olmadığını ve dinden kaynaklanmadığını söyleyerek sadece mimarlık hesaplamaların ve binanın daha istatiklı olması için yapıldığı söylemektedir. Bir kaç araştırıcı ise kümbette olan sekiz gen olmasini tesaduf olarak görmemektedir ve ona Arş anlamını vermekteler zira ki hedislerde 8 melek tarafından taşınması söylenmektedir [36].

Daha önce Kümbetin giriş yolları dört büyük ve dört küçük bağlantı noktaları üzerinden gerçekleşmekteiyidi. Büyük bağlantılar erkekler için ve küçük bağlantılar ise kadınlara özelleştirilmiş olup birinci katın kısa ve dar teraslarına bağlanmaktaiyidi.

Kümbet binasının ağız çapu 25.5 metre ve yüksekliği ise 52 metre olarak 8 yanlı harıtası ile 3 kattan oluşmuştur.

Resim 7.9. Sultaniye Kümbeti'nin kubbe içindeki bezeme

Zemin katında bina hacimi q hacimlidir ve bir çok ek binalar onu sarmaktadır.Zemin katın üstü, birinci kat, bir birine bağlı olan koridorlardan oluşmaktadır. Bu kat 9.40 metre yüksekliktedir ve 3'lu merdivenler ile ona ulaşmak mümkündür. Bu koridorlar binanın dört tarafını sarmaktadır ve 4 büyük teraslarda konumlanmış pencerelerden ışık almaktadır. Seyyahların raporlarına göre bu ışık alan pencereleri camları renkliymiş [38].

Birinci katın koridorlarında küçük odalar konumlandırılmıştır ve kadın veya kral ailelerinin çeşitli kültürel törenleri izlemeleriiçin olduğu mühtemeldir.

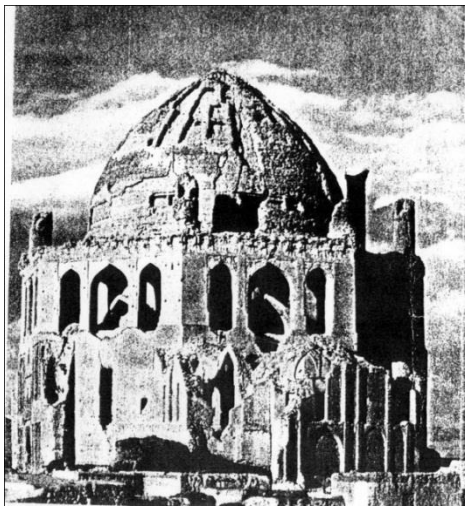

Resim 7.10. Sultaniye Kümbeti'nin Eski fotoğrafı

Birinci kattan ikinci kata geçişte, bir kaç asma kat vardır ki bina inşaasının ilk yıllarında binanın daha güçlü olması için içerisi tuğla ile doldurulmuştur. Son yıllarda binanın hacmini azaltmak için onlar boşaltılmıştır. Birinci kattan ikinci kata ulaşmak için merdivenler konumlanmıştır.

İkinci kat teraslardan oluşmuştur ve her teras 3 kavis ile bölünmüştur. Bu teraslar kümbetin iç kısmı ile irtibatı yoktur ve merdiven yolu ile birinci kata bağlıdır.

Kirsti Wilson bu bölümde kümbetin etrafındaki odaları Sultan Sencer Türbesi ve Cebliyeh Kubbesi ya da Harooniyeh Toos ile kıyaslandırmaktadır fakat o binalar kare şeklindedir [39].

Sultaniye kümbetinin alanı çok büyük, geniş ve Muhteşemdir ve duvarların çok kalın olmasına rağmen Kümbetin kavisinin büyüklüğü, yüksekliği ve kordinasyonu onu çok muhteşem kılmıştır.

Yüzeysel ve sığ mukarnaslar vasıtası ile kemerler arasındaki açılarince bir şekilde kümbetin dairesel içine karışmıştır.Tüm bileşenler kombine olmuş ve görkemli bir bütünlük içinde birbiri ile homojenlik yaratmaktadır ve çatı pencereleri fazla ışık içeri almaktadır.

İkinci katta topuklar içinde 8 merdiven oluşmuştur ve minarelere bağlanmaktadır ve bu katı üçüncü kata bağlamaktadır.Merdivenlerin haritası dairesel dönmedir ve her bir merdivenin boyu 90 cm yüksekliği ise 30 cm dir ve saat yönünün tersinde gelen kişileri zemin kattan ikinci kata ulaştırmaktadır.

Uçuncu katın yüksekliği 27.8 metredir, bu katta kümbetin tonozu ve sekiz yanlı minare gövdesi yerleşmektedir. Tonozu'nun yüksekliği 1.40 metre ve kümbetin üçüncu kattan yüksekliği ise 19 metredir.

İlhanlılar döneminin mimarisi hem yerli mimarıden hemde İran'ın sınır ötesindeki mimarilerden etkilenmiştir. İlhanlı döneminde bina tezyinatinda çok güzel İslami motifler ve nakışlar kullanılmıştır ve sonrakı dönemin mimarisinde çok etki bırakmıştır.

Bu dönemin mimarisinde yükseklik ve farklı formlara önem verilmekte ve kemerlerin yüksekliği yatay boyutlarına nazaran yüksek görünmektedir. Eyvanlar veya teraslar Büyük Selçukdönemine kıyasla dardır [41].

7.1.1. Sultaniye türbesi'nin kubbesi

Olcaytu mezarının büyük kümbeti iki kabuklu ve oval kesitli özelliği ile şebderi veya yonca kubbe türleri içinde yer almaktadır. Çok keskin bir viraja sahip olan yüksek ve uzun kubbedir. kubbenin eğri bükmesi içeride dışarıdan fazladır. Kubbe uçuncu kattan(çatı katı) 3.10 cm yükseklik ve 1.60 cm kalınlıktadır. Kubbe 2.20 cm genişlikte kavis uygulaması ile devam ederek başlamıştır ve yaklaşık 40 cm yükseklikte iskeleti iki kabuklu olmaktadır [42].

Bazılarına göre kubbe bir halka üzerine inşaa edilmiştir ve onun iki kabuk yapısı vardır ve kabuklar arasında 1.40 cm ile 60 cm mesafe vardır. Kabuklar arası hilal şeklinde halkalar ile doldurulmuş ve kabuklar arasının alanı gittikce azalmıştır, hiç bir destek, çivi kullanılmadan yapılmıştır. Mühendislik açısından kubbenin kalınlık değişimi onun hafifliği ve daha fazla istikrarlı olmasını sağlamaktadır ki bu kubbe yapımcılarının kabuk Statik İlkelerinden ve onların dinamiklerinden ne kadar bilgili olduğunu anımsatmaktadır [43].

Kubbenin iki kabuklu olduğu hakkındaki araştırmacılar ve bilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Kimisi bu kümbetin bir kabuklu olduğunu söylemekte ve kümbetin dış süslemelerini bir kabuk olarak görülmüştür.

Resim 7.12. Kumbeti Sultaniyeden eski bir resim (Sultaniye müzesinden Hasan İSMAİLİ eseri)

Pope (30) ve Godar (12) kubbenin tek kabuklu olduğu görüşündeler veahşap direkler gibi tuğla destekli takviye bağlantıları bir kabuk görevi aldığını ileri sürmektelerdir. Ama Paolesibu konuda Dieulafoy görüşün katılarak kubbenin iki kabuklu olduğunu savunmakta ve Sultaniye kümbetini Asyad iki kabuklu kümbet olarak deyerlendirmektedir.

Kümbeti bir kare haritası üzerinde ve bükülme (şekenç) uygulayarak inşaa etmek yıllar boyu evrimleşmiş bir mimari sanatıdır ve bu evrimin son eserini dünyanın en büyük ve en iyi kümbetinde görmekteyiz.

Kemer veya kavis işleri, kaplamalar ve kümbetin direnç düzenlemeleri oranlama bakımından dünyanın şah eserlerinden sayılmaktadır(44). Daha öncededenildiği gibi

Sultaniye kümbetinin inşaasında SultanSencer türbesinden ilham alınmasında bir şuphe yoktur. Bu etkini binanın üst Sekizgeninde daha kolay görmekteyiz. Kümbet bitişme noktasında (مقطع) topuklar üzerinde durmakta ki ona bükülme (şekenç) denilmektedir ve sekizgen alanı daire alanına çevirmektedir.

7.1.2. Sultaniye Türbesi'nin minareleri

Üçüncü katta bina sekiz minareden oluşturulmuştur. Kuzey doğu tarafındaki tam bir minare ve kuzey batı tarafındaki yarım minarenin üzerindeki bir bölüm kiremitler dışında diğer minarelerin hepsi yıkılmıştır. Bu minarelrrin içi boştur ve dönme bir merdiven ile çatıdan üçüncü katın teraslarının tavanına kadar ve minarelerin ucuna kadar devam etmektedir.

Resim 7.12. Sultaniye Kümbeti'nin minareleri

Minareler form, şekil, iskelet ve boyut olarak aynıdır. Minarelerden yukarıya çıkmak için yol yapılmış olan sekizli merdevenler ile mümkün olmaktadır. Binanın sekiz köşesinde ki sekiz minare sabitlik görevi dışında binanın ihtişamında da büyük rol almaktadır. Terasların inşaası ve çatının köşesinde olan sekiz minare üyük kubbenin kaymasını önlemek için yapılmıştır. İran ve bölge mimarisinde bu teknoloji ilk olarak Buhara'da İsmail Samani türbesinde ve daha sonra Büyük Selçuk döneminde Sultan Sencer türbesinde denenmiştir.

Pietro Della Valle kendi seyahatnamesinde sekizli minareler tanımlamasında şöyle yazmıştır: "kümbetin her bir köşesinde bir minare vardır, minareler sekiz adetdır ve hepsi tuğladan yapılmıştır. Minarelerin içinde merdivenler vardır ve minarenin ucuna kadar

devam eder ve bu minareler ezan okumak için kullanılmaktadırve bu iş her gün 5 kere tekrarlanmaktadır"(45).Della Valle'nin bu sözügerçek ise Sünni hakimiyetinin olduğu zihniyeti onaylamaktadır ki Sünni Müslümanlar öğlen ve ikinti namazını ayrı ayrı kılmaktalardır.

Bu türbenin sekizli minaresinin sırası, ortaçağ sırasında yedi minareli Mekke camisi dışındadaha önce hiç bir yerde görülmemiştir ve Mekke'nin yedili minareleri ile kıyaslanabilir ve Olcayto kendi türbesinde bu tarzdan yararlanmıştır [46].

Harita olarak minareler 2 metre yüksekliğine kadar binanın kendi tarzı gibi düzenlı sekiz gendir. Sekiz gen minarenin her bir tarafı 1 metredir ve minarenin çapu ise 2.40 metredir. Daha sonra minare daire şekline çevrilir ve minarenin dış çapı 205 cm ve duvar kalınlığı ise 40 cm dir.Bu minareler, Spiral haritalıdır ve 70 cm genişliği ile 20 cm lik bir çap etrafında çevrilmektedir ve kümbetin basıncını nötrleştirdiği muhtemeldir.Minarelerin6 tanesinin merdivenleri ikinci katı 30 cm yükseklikte ve 60 cm genişlikte 72 merdiven ile minarelerin başına bağlamaktadır.Her bir minarenin yüksekliği en fazla 15.5 metredir ve çiçek demetlerini hesaba katılırsa onların ilk yüksekliği 18 metre olduğu tahmin edilmektedir.Minarelerin son kısmında süs olarak çiçek demetleri varmiş ki bu demetler tüğla ve çiniler ile süslenmişlerdir. Minarelerin tüm dış kısımlarını çeşitli renklerde kiremit, alçı vetuğlaları ile beraber ayetler ve hedisler uygulayarak süslendirilmişlerdir [47].

İlhanlılar döneminin ilk başlarında minarelerin dış yüzünde ek kaplamalar olmaksızın sadece tuğla dış cebhe bezemeleri sunulmaktaymış, daha sonra tuğla bezemeleri azaldı ve onun yerine Kufi yazılı süslemeler keçti.

7.1.3. Türbehane

Türbehane kümbetin güneyinde yer almaktadır ve yüksekliği ikinci katta kadar devam etmektedir. Elde edilen Kazı bilgilerine göre bu bina kümbet inşaası ve bitişinden az bir zaman sonra yapılmıştır ve daha sonra kümbete katılmıştır [21].

Resim 7.13. Sultaniyenin Kümbetin'deki mumyalık

Türbehane inşaası hakkında farklı yorumlar söylenmektedır. Bazilerine göre Olcayto'nun şii mezhebine eğilimi ve Şii İmamlarından Hz Ali ve oğlu Hüseyinin türbelerini Sultaniye'ye taşıma fikri türbehane inşaasının sebeblerinden olmuştur. Daha sonra rüyasında Hz Ali'ni görmesi ve din alimlerinin mezar taşıma işine karşı çıkmaları, Sultanı bu işinden vaz geçirmiştir. Ama kimileri bunu bir hikaye olarak görmektedirler ve türbethanen kümbet inşaasından sonra Sultan Muhammed Hudabende'nin mezarı olarak düşnülmesini savunmuşlardır. Türbehanenin güney kısmının dış yüzünde kemerler vardır ve türbehanenin ışığını sağlamak için kemerlerin kenar ve üstlerinde pencereler yerleştirilmiştir [1].

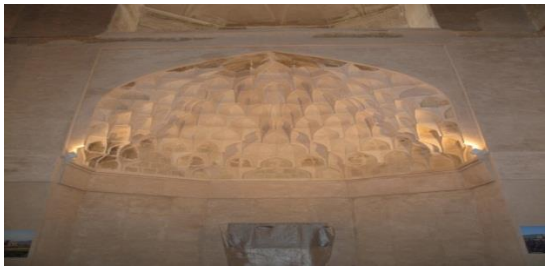

Resim 7.14. Turbehane

Sheila Blair türbehaneni sekizgen binaya yapışan ve 15.20 m bir dörtgen salon olarak tarif etmektedir(32). Türbethane konusunda araştımacıların farklı görüşleri vardır. Dieulafoy onu Sefeviler dönemine ait olduğunu savunarak kendi projesinden silmiştir. Tasarımcı, seyyah ve araştırmacılar arasında Texierve Coste ve Dieulafoy her biri kendi görüşlerine göre farklı tasarımlar çizmişlerdir [1].

Resim 7.15. Turbehanenin pencereleri

Bazi araştırmacılara göre türbehane ile kümbet arasında Bütünlük eksikliği türbehanenin daha yeni olmasına rağmen bu bina 1324-1325 arasında inşaa adilmiştir [21].

Resim 7.16. Turbehanedeki çini süsleme

Türbethane binasının gerçek boyutu, Uzunluk, genişlik ve yüksekliği sırasi ile 17.60 metre, 7.80 metre ve 16 metredir. Çatı kapağı 3 kemer ve sütün başin'den oluşmaktadır, Orta kemer en büyük ve 9 metredir ve yan kemerler ise yaklaşık 3 metre çapı vardır.

Tabanın2-3 metre yüksekliğindekenarları İslamisözcük motifleri ile çok güzel bir şekilde süslenmiş veince Muşaccar Küfi ve kalın Sülüs hatlar ile iki farklı tarzda yazılmıştır. Kuran ayetleri göze çarpmaktadır. Türbehanenin diğer süslenmiş unsurlarında çini işlemeleridir ve türbehanenin giriş kapısının etrafında tekrarlanmış İslami motiflerin kapsamaktadır. Bu çini işlemeleri beyaz, siyah ve lacivert renkli sırlar ile kaplanmıştır.Bu nakışların devamı isealtıgen geometrik kiremitler ve altın renkler ile tasarlanmış gül çiçekli demetleri uygulanmıştır. Tüm nakışlar Turkuaz zeminde uygulanmıştır. Seyyahlar ve tarihçiler türbethane ile kümbet alanı arasında ki bir demir pencerenin bahs ediyolar ama günümüzde ondan bir eer görülmemektedir [6].

Türbehanenin güney duvarında ki kısmında mihrap vardır ve mukarnas işlemeleri ve çinili süslemeler vardır. Şimdi bu süslemeler yıkılmıştır ama süslemelerin izleri hala görünmektedir.

Bu pencerelerin yarısı kümbetin içerisindeki mihrabda kayb olmuştur ki bu önceden güney cephesinin dar ve uzun pencereler ile açık olduğunun bir işaretidir ama sonraki aşamalarda kümbetin duvar ve mihrabı onun bir kısmını kapatmıştır.

Şekil 7.18. Turbehanenın pencereleri

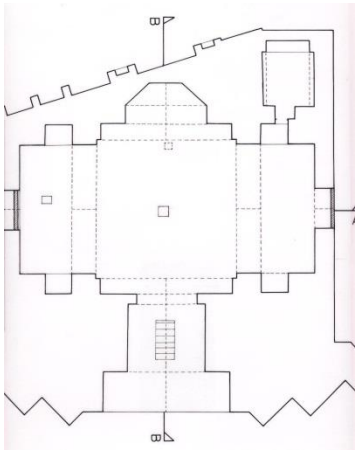

Şekil 7.1. Mumyalık planı

7.1.4. Mahzen(Serdabe)

Mahzen güney kısımda ve Türbehane'nin altında yapılmıştır. Bazı araştırmalara göre mahzen kümbetten önce yapılmıştır.

Şekil 7.20. Sultaniyedeki mahzen

İlhanlılar dini görüşlerine göre kendi cesetlerini mahzen altında toplu mezara gömer ve şahsın karakterine uygun ceset yanına değerli eşyaların koyarmışlardır. Mahzen kazılarında bu kanıtlara rastlanmasada tarihçilere göre Sultan Muhammed Hudabende'nin mezarı mahzendedir.

Resim 7.19. Sultaniye Kümbetindeki mahzen

Bazı araştırmacılara göre Sultan'ın mezarı mahzende olarak bilinmektedir. İlhanlı sultanları kendi inançlar ve şaman dininin talimatlarına göre cesetlerini mahzenda toprak altına gömermişler ve şahsin toplumdaki kişiliğine bağlı olarak mobilya ve mücevherini cesedin yanına gömerek mezarın gizli kalmasına önem gösteriyorlarmış [48].

İlk olarak Gazan Han döneminde ve ondan sonraki dönemlerde İslan dinine olan eğilimin artması ve Şaman geleneğinin yenilmesi ile beraber cesetlerini İslam tarzında gömmeye başlamışlar ve bu doğrultuda mezar tarzları türbeye dönüşmüştür(49). Sultaniye

kümbetinin mahzeni güney kısmında ve türbehanenin altında yapılmıştır ve girişi güney terasdan 9 basamak ile ve 165 cm bir sahanlık ile mahzenin alt katına veya tabanına bağlanmaktadır.

Resim 7.20. Mahzen girişi

Bu mekanın iki yanında dar bir geçiş yolu vardır ve Her iki geçiş yolu dörtgen bir alana bağlanmaktadır ve bu alanın ortasında Olcayto'nun gömülmesi için düşünülmüş dış ve iç kısımdan oluşmuş birmezar mekanı görünmektedir. Salonun doğusunda iki basamak ile diğer bir alan görünmekte ve birinin boyu 4.20×1.20, diğerinin ise 9.20×3.20 metredir.Sultaniye kümbetinin mahzeni diğer bölümlerden daha önce inşaa olunduğu ve kümbetin inşaası bitmeden önce kullandığı düşünülmektedir.

7.2.Sultaniye Kümbeti Hakkında Yapılan Araştırmalar

Sultaniye şehri ve kubbesi hakkında yazılan tarih kitab ve Seyahatnamelerde dağınık bilgiler ve haberler yayınlanmıştır.Tarihçiler ve seyyahlar bu şehrin ve kümbetin sadece uzak manzarasınınvasif etmişlerdir.Bu tarihçilerden: Vassaf-e Hazra, Həmdullah Qəzvini, Ḥāfeẓ-e Abru, Mirhond, Hondəmir, Abolkasim Mohammed Kaşani ve ayrıva tarihi kitablar olarak Al_e Mozaffer ve Yedi İklim sayılmaktadır.Akkoyunlu Uzun Hasan sarayında Venedik şehri tarafından elçilik görevinde olan Ambrogio Contarini, Sultaniye kubbesinden gördüklerini yazarak onun bir Cami oduğuunu yazmaktadır [25].

Venedikli seyyah Barbaro Sultaniye kubbesinin giriş kapılarına işaret ederek, onun kilise olduğunu söylemiştir [24].

Kaçar döneminde İran'a gelen seyyah Louis DubuPars kitabındaSultaniyekubbesini şehrin büyük camisi olarak adlandırır ve binanın girişini anlatarak kubbeden bir tasarım sunmaktadır [21].

ikinci Şah Abbas döneminde gelen Norveç kıralının özel temsilcisi Adam Olearius(1654 m) Sultaniye kubbesini ziyaret etmiştir ve Sultan Muhammed Hüdabende'nin mezarı olduğunu bildirmektedir [26].

Claviho1406.yılında yapıyı görmüştür ve kendi seyahatnamesinde duvarları ve burçları kiremitler ile süslenmiş büyük bir kale olarak tanımlamıştır [27].

Diyolafua kümbetin boyut, kiremit süslemeleri, bina malzemeleri ve minareler hakkında yorumlarini yazmaktadır [28].

Arthur Upham Pope diğer yabancı bir araştırmacı olarak bina ve süslemelere işaret etmiştir. İran sanat araştırmaları kitabında kümbetin süslemelerine ait bir bölümünü sunmuştur(29). Bunun dışında Pope İran Mimarısı kitabınınİlhanlılar döneminin ait olan bölümünde kümbetin genel bir açıklaması vermektedir [30].

Donald Newton Wilber 1936-1947 yılında binani ziyaret ederek ve İlhanlılar döneminin mimarlığının detaylarını anlatarak binanın süsleme üsluplarını da açıklamıştır [13].

SheilaBlair Sultaniye kümbetin kitabelerini kendi doktora tez araştırmaları olarak 1987 yılında yayınlamştır [31].

Buna ek olarak Sultaniye kümbeti ile ilgili en eski minyatür resim 1537-38 yılında Osmanlı devletinin İran ve İrak'a savaş seferberliği sırasında Matrakçı Nasuh (d. 1480 - ö. 1564)isimli Osmanlı minyatürcü, hattat, tarihçi ve matematikçi tarfından yapılmıştir. Bu minyatür resim İstanbul kütüphanesinde saklanmaktadır [32].

Sultaniye hakkindaki çoğu çalışmaları ve araştırmalar son zamanların araştırmacılarına aittir ki yapını Farklı yönlerden araştırarak kümbetin sanat ve Mimari olarak ele almışlardır.

Fransalı araştırıcıANDRE GODARD, Pope'ınİran'da sanat araştırmaları eserinde Sultaniye kubbesinden genel bir tanıtım yaparak süslemeler hakkında detaylı bilgiler vermiştir ve bina harıtalarını yayınlamıştır [29].

Bu tarihi bina ile ilgili son zamanlarda bir çok araştırmalar yapılmıştır. En önemlisi kültürel ''Miras bakanlığı'' tarafından yapılan arkeoloji araştırmaları olmuitur.

1966 yılında kubbenin ana duvar ve türbehanenin güneyinde yapılan araştırmalardabüyük bir taş duvar bulunmuştur [33].

1988 yılından itibaren düzenlı olarak kümbetde ki kazılar ALİ ASGHAR MİR FATTAH'in gözetimi altında devem etmektedir.Her sene kümbetin etrafının bir bölümündeçalışmalar yapılmaktadır.. Sultaniye kümbetnin araştırmalar ve çalışmalar milli bir proje olarak devam etmektedir ve bulunan bilgiler gözetim sorumluları tarafından seminar ve dergilerde yayınlanmaktadır.

7.3. Sultaniye Kümbetinde Yapılan Kazilar

Bu büyük binanın tüm bileşeni bir biri ile güzel ve mantıklı uyum sağlamaktadır. Elde edilen buluşlara esasen bu uyum etraftaki yakın binalar ile de görünmektedir. Bu binanın yüksekliği tam olarak uyum göstermektedir ve şehir gelişmesi ile bağlantılı olarak yapılmıştır.

Genel olarak Sultaniye kümbetinin tüm süslemeleri Mohammed ve Ali isimleri altında gerçekleşmiştir. Terihçilere göre sultam Muhammed Hüdabende için yapılmış olan bu türbe Âlâ kümbeti olarak adlandırılmıştır ve sanki kendi kutsallığını bu isimlerden almışır.

Bölgeninkuzeyinde yapılan daha önceki kazılardan elde edilen sonuçlara bakıldığında doğu kapı girişinin önünde büyük bir alanının olduğu belirtilmiştir ki kümbetin doğusundaki duvarların süslenmiş kemerleri gibi çok nefis mozaik çiniler ile süslenmiştir. Bu açık avlunun tamamı yer altından çıkmamasına rağmen bu bölgenin kemer süslemeleri kümbetin doğu cephesindeki süslemeler ile uyum sağlamaktadır. Bu tarihten itibaren İslami binaların iç dekorasyonlarının yanında dış dekorasyona da önem verildiği bu

üslemelerden anlaşılmaktadır. Bu kazıların devamında yer altından büyük ve süslü diğer bir avlu gün yüzüne çıkmıştır [2].

Kültür ve miras koruyucu araştırmacıları Sultaniye şehrinin eski kalesinin, kraliyet mezarlığının bir çok bölümünü keşfederek bu mezarlığın tüm alanını elde etmeyi başarmıştır. Bu projenin yürütücüsüne göre kümbetin yapılmasından önce Sultaniyeşehrindeinsanlar yaşamaktaydılar. Ayrıca mezarlığın Sultan Muhammed Hudabende'nin babası Argun Şah döneminde ve SultaniyeKümbetinden daha önce yapılması muhtemeldir, nitekim Sultaniye'nin ek binaları bu mezarlığın duvarları üzerine kurulmuştur.

Bu binada(mezarlık) kullanılan malzeme nehir taşlarındandır ve eski Sultaniye şehrinde kullanılan taşlar genellikle dini ve kamu binalarında kullanılmıştır. Nitekim Çelebioğlu Hanigahı ve kalenin karakolunda kullanılan malzeme bu taşlardan oluşmuştur.

Kazılar sonucunda Sultaniye kalesinin yer altında kalan kısmının % 79' u gün yüzüne çıkartılmıştır. Kümbetin vakıf eşyalarının saklanma yerinin buluşu Sultaniye kalesinin en önemli keşiflerden sayılmaktadır ve bulunmuş kil parçaları üzerinde ''Cennet kapılarının (Ebvaboler) Külliyesi'' sözcuğu kazılmıştır [21].

İlhanlılar döneminin mimarlık ve şehircilik tarzını belirlemek için kümbet ve Sultaniye kalesinin duvarları etrafındaki kazı va aramalar devam etmektedir. Çevre yapımı ve yüksek kümbetin restorasyonu ve mimarlık buluşları bu kazılardan elde edilen keşifler olmuştur.
Sultaniye projesinin yürütücüsü olan Dr. Seyyed Ali Asghar Mir Fattah evyanın güney doğusunda *La Elah Ela Allah, Muhammed Resulullah, Ali Veliyullah Vasi Resulullah* gibi önemli bir yazıt tamamlanması ve restorasyon işlerinin yapıldığını söylemektedir.

Kalenin alanı 9 hektardır ve içinde devlet binaları ve darü'l_seyyare, darü'l_şifa ve beytolkuran gibi diğer kamu binaları ve krallık sarayları gibi binalar yapılmıştır.Kazılar kümbetin kuzey doğusunun dış tarafında odaklanmıştır ve kümbetin 1310 tarihini gösteren büyük kapı girişinin karşısında başlamıştır. Bu yerin seçim nedeni giriş kapının çok güzel ve ihtişamlı olması ve Küfi yazılı La Elah Ella Allah, Muhammed Resulullah, ali veliyullah vasi Resulullah, 36 Mohammed kelmesi ve 36 Ali kelmesinin çok özel kiremit_tuğla malzemesi terkibi olmuştur. Mohammed kelmesi süslemelerin detaylarını ve

Ali kelmesi ise onun merkezinde yer almıştır. Bu bileşimden Muhammedi İslam'ın ayakta durması Ali'nin vilayeti ile olabileceğini çıkarmak mümkündür.

1988 yılında kültür miras koruma bakanlığı tarafından başlatılan bir program doğrultusunda antik Sultaniye kümbeti etrafında ki kazılara başlanmış. Kazı ve araştırmalar eserler için az kalsada eski Sultaniye şehri zamnla gün yüzüne çıkartılmış ve o dönemin mimarlık ve şehirciliği bir çok açıdan belirtilmiştir.

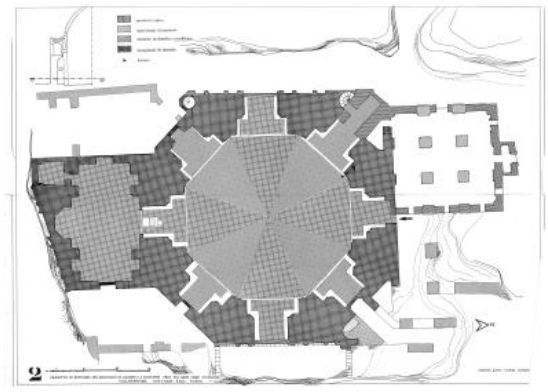

Şekil 7.2. Sultaniyenin Kümbeti'nin planı

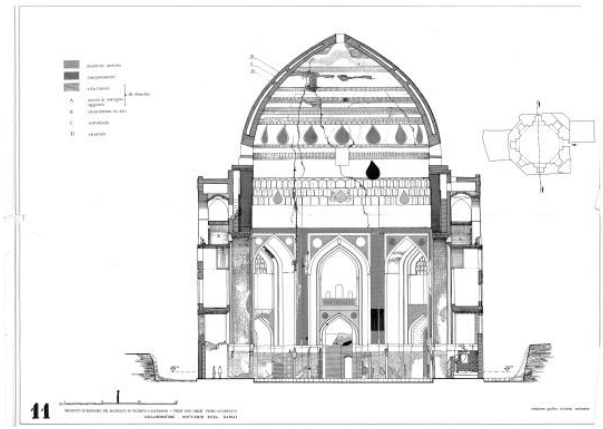

Şekil 7.3. Sultaniye Kümbeti'nin iç görünüşü (Sen Paolozi tarafından yapılan çizim)

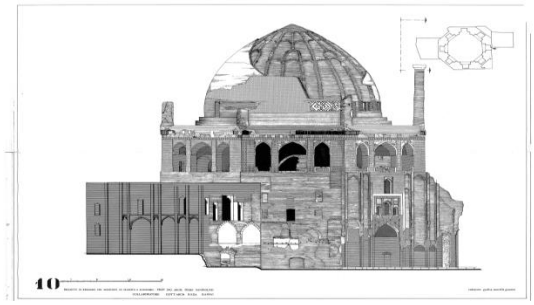

Şekil 7.4. Sultaniye Kümbeti'nin doğu cephesi

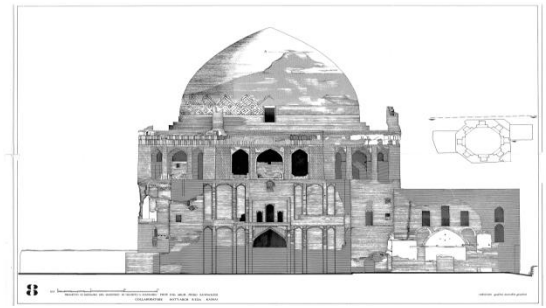

Şekil 7.5. Sultaniye Kümbeti'nin batı cephesi

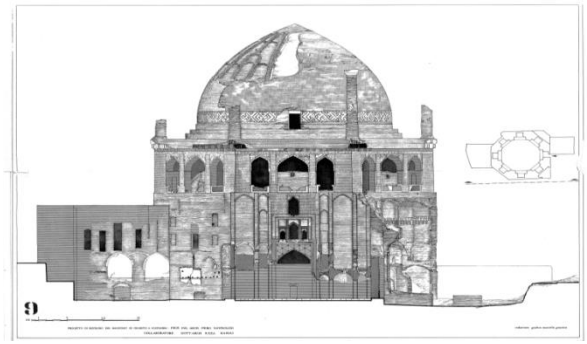

Şekil 7.6. Sultaniye Kümbeti'nin güney doğu cephesi

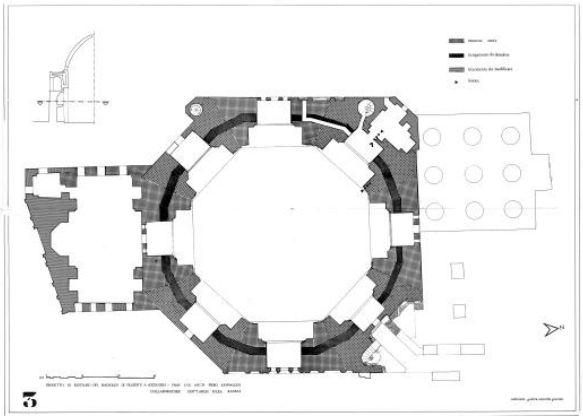

Şekil 7.7. Sultaniye Kümbeti'nin birinci kat planı

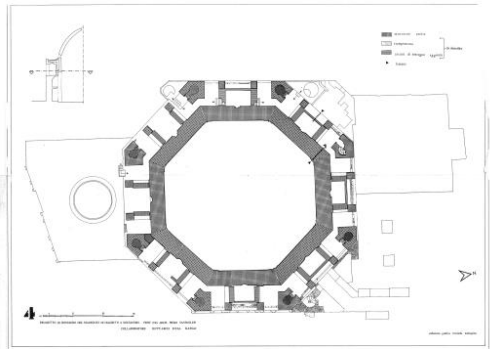

Şekil 7.8. Sultaniye Kümbeti'nin kubbesinin ikinci kat planı

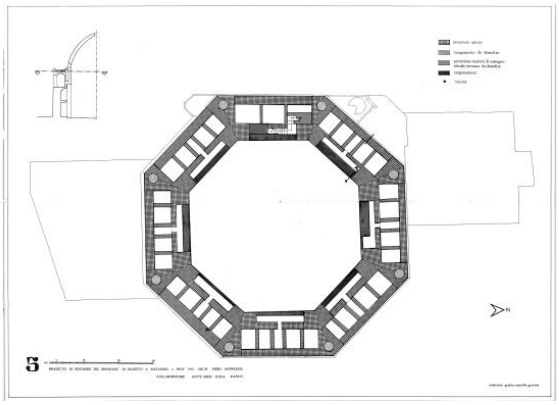

Şekil 7.9. Sultaniye kubbesi'nin son kat planı

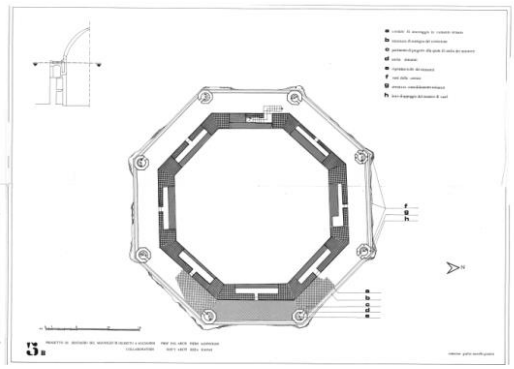

Şekil 7.10. Sultaniyenin birinci ve ikinci kat planı

Tüm Kaynaklara bakıldığında Sultaniye şehri ve Kümbeti Sultan Sencer'in türbesinden taklit edildiği söylenmektedir. Bunun yanında İlhanlı Dönemide yapılmış olan ve Sultan Sencer binasına benzerliği ile bilinen Şenb_i Gazan veya Şenbi Gazan Denilen binasıdır. Başka bir değişle bu uç bina bir birinin Evrim uğramış halleridir. Bazi özellikler Taşıyan bu uç bina Abvabulber olarak bilinmektedir. Bu uç binanin farklılığını ve benzerliğini ortaya çıkarmak için, sultan Sencer ve Şenb_i Gazan binalarından bahs etmemiz gerekmektedir

7.4. Sultan Sencer Türbesi

Serahslı mimar muhammad b. Atsız'ın eseriolan türbe, Sultan Sancar'ın kendisi tarafından yapılmıştır.Türbenin yapımı ıçin kesin bir tarih vermemekle birlikte eser 12.yüzyılın ortalarında ve 1153'ten önce ınşa ettirilmiş olmalıdır.

Mavi renkli kubbesinin bir günlük mesafeden göründüğünü yazan yakut da eserinde yapıyı tarif ederken Sultan Sancar'ın merkadi (gömüldüğü yer) olan türbenin camiye bitişik inşa edildiğini ve bunun camiden parmaklık gibi bir şebekeyle ayrıldıüını ayrıca mescidi (camiyi) çevreleyen duvar içinde xıı yüzyılın sonlarında yapılmış başka bir mescidin daha bulunduğunu ifade etmektedir.

1937 de gerçekleştirilen kazı restorasyon çalışmaları sırsında türbenin doğu duvaına bitişik bir caminin varlığı tespit edilmiştir.1996 yılı itibariyle halen sürmekte olan kazı çalışmalarında da güneyebatı yönünde bir kuyu ile kuzey ve güney taraflarında çeiştli yapı kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.

Yeni türbenin yakınında bulunan büyük bir han veya kervansarayın burasıyla bağlantılı olduğu söylenmektedir. Kazılar henüz sonuçlanmadığı için türbenin iki yanında yer alan çok bölümlü yapıların türü ve işlevi konusunda kesin bir şey söylemek henüz erken ancak bütün bunlar tarihi kaynaklarda yapıyla ilgili kaydedilen bilgileri doğrulamakta ve türbenin büyük bir külliyenin merkezi olduğu konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır.

Dıştan 27.2x27.2m boyutlarında kare planı kübik görünüşlü yapının üzeri yüksek ve çift cidarlı bir kubbeyle örtülmüştür.bunun dış çapı 21.8 m iken iç çapı 17 m dir.

Türbenin tuğladan örülen5m kalınlığındaki duvarları kerpiç ve balçık yardımıyla doldurulmuştur

Güney cephede 7.7 m yükseklikte kemerli açıklıktan girilerek döner bir merdivenle türbenin galerisine çıkılmaktadddır.
Dış kubbe yıkılmış olduğundan yakut un özellikle bahsettiği hafif sivri kubbeyi kaplayan açık mavi (firuze)çinilerden günümüzde eser kalmamıştır.Türbeye batı tarafta,dikdürtgen

bir silme ile çerçevelenmiş sivri kemerli sathi bir niş içerisine yerleştirilen,yine sivri kemerli sade bir kapı açıklığıyla girilmektedir.Yapının iç mekanı,büyük ve tek üniteli bir hacimden ibarettir.aydınlama, kubbe eteğindeki açıklıklarla sağlanmaktadır.Içte kubbeye, duvarların üst kısmındaki sekiz kemer ve bunların arasına yerleştirilen tromplarla geçilmiştir. Kubbenin içi, geometrik şekkiller oluşturan nervürlerle donatılmıştır. Trompların her birinin üzerinden dörderli demet payeler halinde yükselen bu nervüler, kubbenin iç yüzünde belli bir düzende dağılmakta ve birbirleriyle kesişerek ortada sekkiz kollu bir yıldız motifini meydana getirmektedirler. Yapının usta kitabesi dekubbenin doğu tarafındaki nervür demetinin arasında konulmuştur.

7.5. Şenb_i Gazan

ŞENB_İ GAZAN, İlhanlılar döneminde Moğolların yerleştiği ve Tebriz Şehri'nin batisinda olan Aci Çay'in Sahilinde ki Bir Koydur.Bu külliye'nin Ismi, Cevameol Tevarih Kitabında şem ya şenbarih ilimdem oğullarınınkaldiği çikartmak için deniyor "Şam" Ya "Şenb" ve Gazan Han Tarihi Kitabinda "Şenb" Ve "başka kaynaklarda ise "Tarihi Vesaf Ve Nozhetol Golub Kitabinda "Şam" Yazılmıştır.Moğollardan önce yem yeşil bir ova olarak tarım arazısı olarak kullanılmaktaydı.

Gazan Han'dan önce Argun han bu siteni bulub orda yerleşmiştir ve Reşidüddin Fezlollah kendi kitabinda o dönemden şoyle bahs ediyor: Argun buyuk binalar yapmağa kast etti ve o siteyi şehir yapmak için başladi ve bazi evler yapti ve ordaki insanlari, o külliyede, kendilerine, bir bina, yapmaya taşvik etti.

1295 yılındaa Argun'dan sonra Gazan Han oraya yerleşti ve bu siteyi Abvabulbar (külliye) yapmaya karar vermiş,her şeyden önce kendine ait makberenin yapımına başladı, makberenin kubbesini, daha önce gördüğü sultan Sencer'in kubbesinden, daha azim ve büyük olmasını istemiştir.

Bu binanın yapımı ile beraber Moğolların eski adet ve gelenekleri son buldu ve vefat eden büyüklerine makbere yapılması'nın başlangıcı oldu ve mezar gizliliği adeti son buldu.

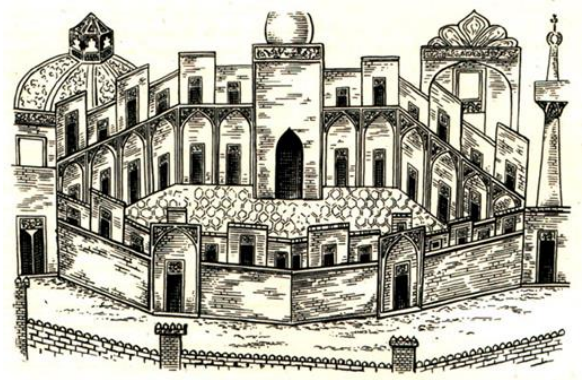

Şekil 7.11. Şenb-i Gazan planı

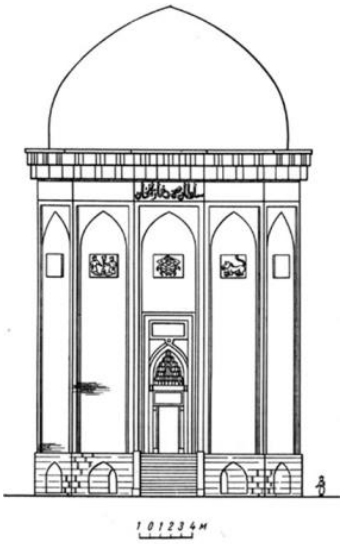

Şekil 7.12. Gazaniye Türbesi'nin Planı

vesaf, kendi kitabinda, Şenbi Gazan'in inşaasının başlama tarihini 1298 ve bitiş tarihini 1303 oarak söylerken, Reşidüddin fazlollah binanin inşaa tarihini 1297 yılı söylemiştir.

Şenbi Gazan şehri'nin yapıları hakındaCevameol tevarih kitabında anlattığına göre, Gazaniye Türbesi'nin dizayn ve taslağı, Gazan Han'ın kendisine ait olduğunu söylerken, binanın özelliklerini şoyle anlatiyor: bina yapımında 14400 kişi çalıştırılmıştır. binanın alt yapısında kullanılan ve Rum'lardan alınan bir çok miktarda demir ve bakır kullanılmıştır. kubbe hazır olduktan sonra duvarlar tuğladan yapılmıştır ve duvar kalınlığı 33 tuğladan oluşmuştur. Makberenin yüksekliği 133 gez(87 m) ve duvarlarin yuksekliği 80 gez(53 m).binanin iç yazıtları kufi hattila yazilan ayetler ile suslenmiştir.

Godard'a göre bu bina 12 gen olması ile birlikte Sultan Sencer ve Sultaniye kümbetinden ziyade Merage'de olan kulelere benzemektedir. Binanin on iki gen yapılmasının sebebi,

islâm dininin şiî mezheplerinden imamiye-i isna aşeriye inancından alındığı söylenmektedir. Ayrıca binanın bahçe katında bir mumyalık veya serdabe yapılmıştır.

Bu külliyeEbvabolbar yapmak için makberenin yanıinda başka binalarda yapıldı,Came camisi, dervişler için hanagah, hanafi tarikatlarına medrese, hastane, idari işler ve kanunların yazıldığı, kitapları, saklamak için bir bina "beytol kanun" kutubhane, reset hane, su toplamak için bir bina "ab anbar" , sadat lara bir köşk, adliye isminde meyve bahçasi yapıldı. Gazan Han 1304 yılında vefat etti ve yaptırdığı makberesine gömdüler. Daha sonra o makbere aile makberesi olarak kullanıldı, Aşil Hatun ve Olcayto'nun küçük iken vefat eden oğlu Abolheyr o binanin içinde gömülen isimlerdendir. Daha sonra insanlar Gazaniye'nin kutsal olduğuna inandılar. Bunun sebebi ise Gazan Han'in vefatin'dan sonraki zamanlarda, makberenin kubbesi yıkıldı ve çoğu insan ve hayva'nın ölmesine rağmen,Gazan Han'ın mezarının sağlam kalması oldu. Bunun sebebi mezarın çatısındaki iskeleler olsada insanlar bunu Gazan Han'ın kutsallığına bağladılar. Bu yüzden Gazaniye günden güne gelişti. Bu tarihten sonrada İlhanlılar her zaman Gazaniye'ye önem verip onu kullandılar. Safavi'ler dönemi ve İran Osmanlı savaşında, bu bina Osmanlı ordusu tarafından sığınak yapılmasın diye Şah Abbas emri ile 4 gün içinde temamen yıkılmıştır. Kalan materyaller ise Rab'-e Rashidi binasında kullanılmıştır. Harabelerin Kacar Hanedanı zamanına kadar izi kalmıştır.Kullanılan materyalın helal olup olmadığına dair bir alim tarafından helaldir yönünde fetva verildikten sonra, bu materyallerin başka yapılarda kullanılmak üzere yerlerinden sökülüp götürülmüştür.

Metinlere göre Ebvabol-alber'in tasarımı şoyledir: Şenb-i Gazan (1298 yılında temeli atılmıştır ve 13. yüzyılında yapılmıştır) Şehrin mekânsal kuruluşu çekirdek ve Şehristandan oluşmuştur ve Gazan Han pazarı Bağdat kapısı doğrultusu eksenindedir. Bu Şenb-i Gazan'ın iç elemanlarının tasarımı ve yerleşiminde önemli rol oynamaktadır.Sultaniye ise (13. yüzyılın başlarında) Şehrin mekânsal kuruluşu iki çekirdek ve şehristandan oluşmuştur. Şeherdeki Ulaşım ve irtibat eksenleri şehrin boyu ve eni olarak daha önceden tasarlanmış ve bir birine dik şeklinde şehre geometrik bir düzen vermiştir. Pazar ise doğrusal ve ana eksen olarak şehirde önemli sayılmaktadır.Şenb-i Gazan da olan yapılar : Gazan Han Türbesei, Cami Mescidi, Darolsiyade okulları, Rasathane, Hakmiye, Darul şafa, Beytul kotob, Betul Kanun, Beytul Mütevelli, Havuz Hane, Sebil Hamamı, Köşk ve Bağ-e Ala dir. Sultaniyede olan yapılar : Olcayto Türbesi, bir Kale ve 16 Burç, Okullar, Darü'l_Şifa, Darü'l_Ziyafe, Darü'l_Hüffaz, Darü'l_Siyade, Cami, Hanigahlar,

Darul kuran, Darul Hedis, Karyas, Hamam, Kervansaray, sekiz cennet, Çelebi oğlu gibi Medresedir.

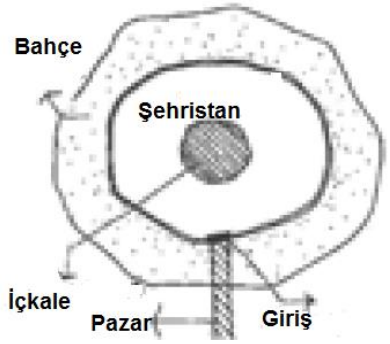

Şekil 7.13. Şenb-i Gazan şehr'inin planı

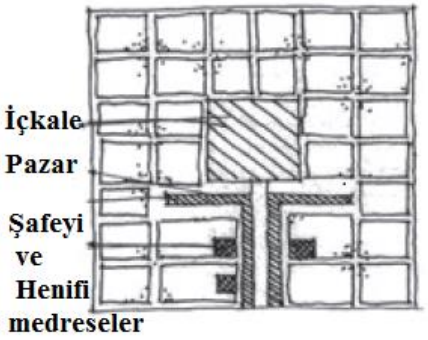

Şekil 7.14. Sultaniye Şehri'nin planı

8. ÇELEBİOĞLU TÜRBESİ

Moğolların Sadr-ı Azam'ı olan Çelebioğlu'na Sultan Muhammed Hüdabende türbesine yakın bir yer ayarlayıp ona türbe yaptılar. Timur işgali ve Sultaniye şehrinin yıkılmasından sonra Çelebioğlu Medresesinin kalıntılar dışında bir şey kalmadı ve doğal afetler sonucunda bir çoğu yıkılmış ve harabeye dönmüşyüt. Ancakyapı ihtişamını kaybetmemiştir.

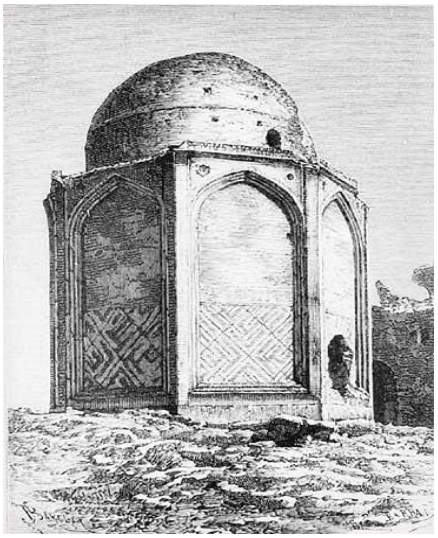

Resim 8.1. Çelebioğlu Türbesinin eski resmi (Sultaniye Kültür Evinin Arşivinden)

Günümüzde Çelebioğlu mezarı ve medresenin harabe kalıntıları Sultaniye'nin batısında ve Geydar şehrinin yolu üzerinde kendini göstermektedir.

13. Yüzyılda yapılan bu mezar 8 gen bir bina ve tek kabuklu kubbedir. Bu türbenin mimar ve işçileri daha sonra Çelebioğlu türbesini örnek alarak İsfahan'da Jafer türbesini yapmışlardır. Türbe ve hanigahın ayrı olması bu iki binanın farklı zamanlarda yapılmasını göstermektedir. Donald Wilber bu iki binanın farklı zamnda olduğunu şöyle açıklıyor: 1335 tarihinde Azerbaycan'ın durumu inşaat faaliyetleri için elverişli değildi ve 1325 den önce bölgede yapılmış olan tüm bina tarzlarının özellikleri görülmektedir ve eğer yakın bir tarihe ait olsaydı daha fazla benzerlik göstermesi gerekirdi. Bu nedenle türbenin hanigah dan daha önce inşa edilmesi muhtemeldir ve bu hanigah için bir kutsama eylemi olabilir. Türbenin tarihi 1330 civarında olması muhtemeldir. Çelebioğlu türbesi 4.5 metrelik 8 taraflı güzel bir binadir ve son derece basitlığı yanında çok sağlam yapılmıştır [2].

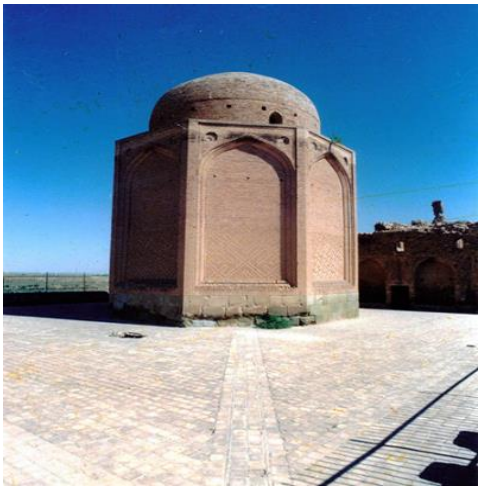

Resim 8.2. Çelebioğlu Türbesi

Çelebioğlu türbesinin yüksekliği 16 metre ve kubbenin yüksekliği ise 6 metredir. Zemin olarak traşlanmış yeşil taştan oluşmuş ve diğer kısmı ise çok ince tuğlalardan yapılmıştır. Dış dekorasyon olarak kuzey kısmından derinleşerek çok ilginç bir tapınak girişi haline dönüşen yedi taraflı sivri kavis güzel ve zarif kemerler görünmektedir.

Şekil 8.3. Çelebioğlu türbesinin dış görünüşü

Giriş kısmıolan kapı çerçevesi zamanla doğal afetler neticesinde silinmitir. Zamanında dekoratif motifler ile bezenmiş bu Kemerler dörtlüler (kavis leçekleri) altı köşelidir ama zamanla bu dekorasyonlar da silinmiştir.

Resim 8.5. Çelebioğlu Türbesi'nin bahçe girişi

Zemintuğla diziliminin 2.5 metresine kadar çok yoğun ve ilginç bir tasarım olarak sonra normal tuğla dizilimine dönüşür. Dış yüzeyde kullanılan tuğla boyutlar 20×5 cm ve sarı renkdedir. Tuğla kısmının altında küçük kil delikler var onların üzerinde ise kutsal isimler oyularak yazılmıştır.Moğollar döneminde binaların ilk önce inşası ve daha sonra süsleme işinin yapılmasına rağmen Çelebioğlu türbesindeki tüğla diziliminde ki değişiklikler bunun tersini göstermektedir ve süsleme tasarımı ile bina yapımı aynı anda gerçekleşmiştir [51].

Resim 8.6. Çelebioğlu türbesinin girişi

Kemerlerin üst çizgileri tuğladan yapılmıştır. Duvarların dış yüzeyinde delikler görülmektedir ve iskele yeri olma ihtimalı vardır. Kubbe dış duvarların bir az arkasında ve 16 taraflı bir tabanın üzerinde yerleşmiştir. Kubbenin iç kısmı 8 taraflı ve 3.75 metreli basit bir odadır.

Duvarlar çok basit ve her tarafında 1.75 metre kenarlı ve 3 metre yüksekliğinde uzun boylu bir niş görünmektedir. Türbenin iç duvar kenarları bir alçı tabakası ile kaplıdır. Kubbenin

ana zeminine ulaşmak için yapılan kazı sırasında büyük bir mahzene raslanmıştır ve kubbenin uç bölümden(dış, iç ve orta) oluştuğu ortaya çıkmıştır:

Dış kısmı: içi boş bir silindir şeklinde tuğla-harç ve çamur ile yapılmıştır

Orta kısmı ise: kaldırım taşı ve kireçli alçı ile dikdörtgen küp şeklinde yapılmıştır.

İç kısım: bu kısım dörtgen olarak 95/0 × 2 boyutunda ve 1.20 derinliğide asıl mezarı kapsamaktadır. Mezarı gizli tutmak Türbenin yapılış tarzinin amaclarından ola bilir. Duvarlar 1.42 yüksekliğinde Mavi-gri alçı ile kaplanmış ve sonra mavi-gri alçı beyaz alçı ile örtülmüştür. Giriş kapı kuzeye doğrudur ve girişin karşısındaki güney kısımın iç tarafında çok ilginç ve mokarnaslı mihrap görünmektedir. Kemerlerin iç yanları kubbenin altında 16 terefli olmuş ve sonra kubbe tabanının dairesi onun üzerinde oturtulmuştur.

Tavan penceresi üst köşelerde ve kubbe gövdesinde yerleştirilmiştir ve binanıniçini ışıklandırmaktadır. Odaların yüksek olması ve bu tavanlardaniçeri saçan ışıklar izleyici bakışlarını yukarı doğrultmaktadır. Kubbenin dış kısmı 45 cm lik tuğlalardan yapılmıştır ve saf bir tuğla katmanı ile kaplanmıştır. Kubbenin dış görünümünde ek katman ve çini işlenilmesi bulunmamaktadır. Konak çok sağlam yapılmıştır fakat iki niş yerinde kasten dışarıya çıkartılmış iki açıklık(span) vardır. Basitlik, biçim, yüzey ve yükseklik arasındaki orantı ve dış örtüsündeki kullanılan tuğla ve ince süslemeler bu binayı 14. yüzyılın muhteşem eserlerinden sayılmasına ebeb olmuştur.

Mezarın kuzey tarafında ve bir kaç metre mesafede, teras ve kemerden oluşmuş harabe bir bina görünmektedir ve taş parçalarından yapılmış açık bir alanda yer almıştır. André Godar'a göre burası hanigah binasi olup 1333 yılında yapılmıştır. Hanigah'ın küçük bir kısmı sağlam kalmaktadır ve giriş kapının üzeri saf taştan yapılmıştır. Uygunsuz kaplama nedeniyle mezar kubbesi yağmur suyu ve buz Sızmaları sonucu ciddi hasar görmüştür. Giriş cepheler soygunlar ve kapı çerçevesinin hasarı nedeniyle özgünlük ve güzellikten düşmüştür. Bundan dolayı milli eserler sırasında yer aldıktan sonra tamir edilmiştir [12].

1975 tarihinde Çelebioğlu türbesi ve hanigah'ında yapılan bir kazıda 5.35×2.90 ve 5.55×2.85 boyutunda iki oda bulunmuştur. Bu odalar 12×1.85 boyutunda bir salona açılmaktadırlar. Keşf edilen bu odalarda Turkuaz ve masmavi ve altın tonlu farklı

renklerde Siyah mürekkep ve altın kalem ile nakışlanmış bazı çini tasarımları bulunmuştur. Koridorun sonunda Hanigah'ın üst katına tırmanmayı oluşturan yedi merdiven kalıntıları bulunmuştur. Ayrıca bu kazıda çakıl taş ve kireçlı alçı sıvası ile yapılmış bir duvar gün yüzene çıkmıştır. Bu duvarın tüm uzunluğu boyunca dörtgen ve üçgen şeklinde süslenmiş kemerlere(kavis) rastlanılmıştır.

Mezar alanında; biri güneyde diğeri ise doğu duvarın sonunda yerleşen iki kapı vardi ama daha sonra düzensiz ve taş yığunları ile bu kapılar kapanmıştır. Bahçenin güney batısında bodrumdan bulunan eserler ele geçmiştir ve aile mezarına ait oldukları muhtemeldir. Hanigah içinde yapılan kazı sırasında bir miktar alçı dekorasyonu da bulunmuştur. Bu alçı süslemeleri Horasan bölgesinde olan Torbat-e Jam şehrinin alçı süslemelerine çok benzemektedir [13].

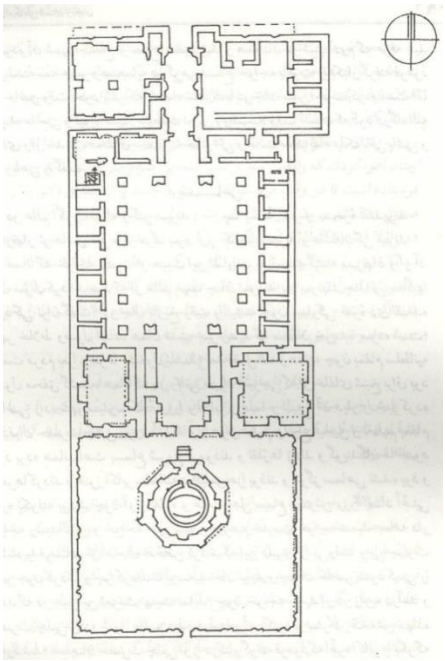

Şekil 8.1. Çelebioğlu Türbesi'nin Planı

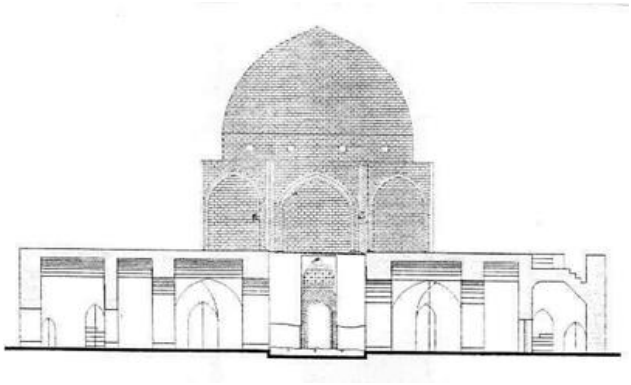

Şekil 8.2. Çelebioğlu Türbesi'nden kesit

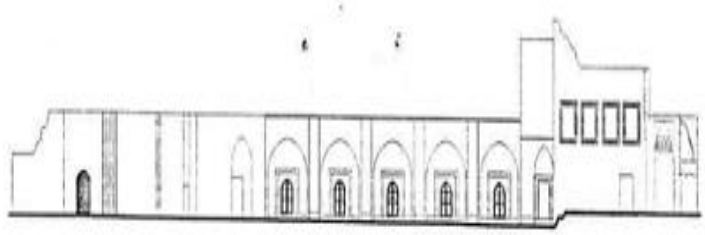

Şekil 8.3. Çelebioğlu Türbesi'nden kesit

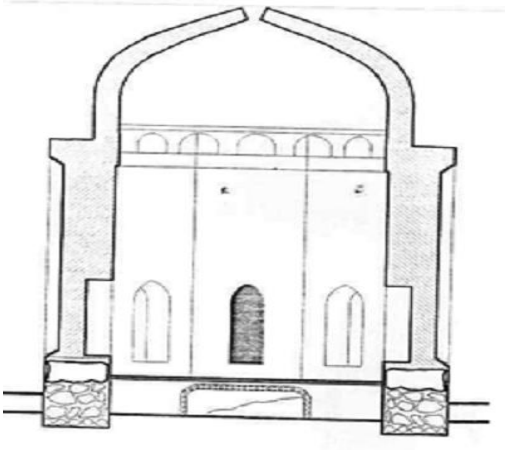

Şekil 8.4. Çelebioğlu Türbesi'nden kesit

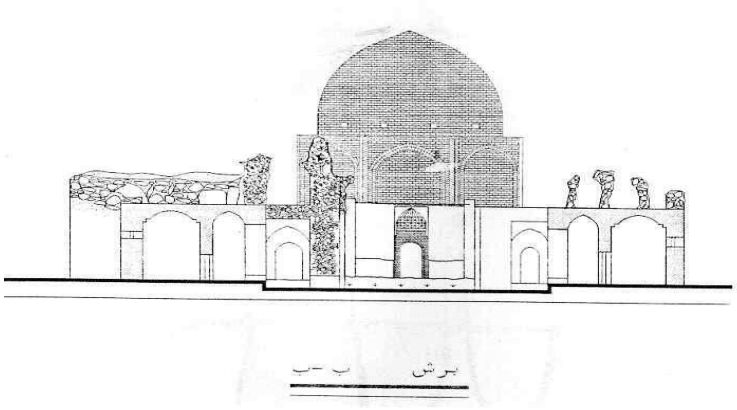

Şekil 8.5. Çelebioğlu Türbesi'nden kesit

9. MOLLA HASAN KAŞİ TÜRBESİ

Molla Hasan İbni Muhammed Kaşani (Kaşi), Sultan Muhammed Hüdabende zamanında harem şairlerindenmiş ve peygamber soyundan gelenler hakkında şiirler yazmıştır. Bu şairin mezarı Sultaniye şehrinin güneyinde olup ve Sultaniye kubbesinin eyvanlarından görünmektedir. Bu bina 3 farklı tarihi döneme aittir.

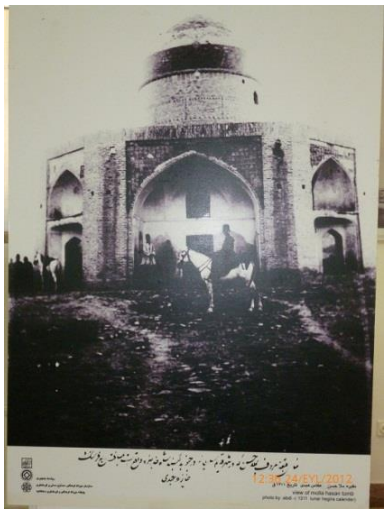

Resim 9.1. Molla Hasan Kaşi Türbesinin eski resmi

Esas bölümü İlhanlılar zamanı yapılmış ve Şah Tahmasb Sefevi zamanında tekrar restore edilmiştir, daha sonra Kaçar Hanedanı döneminde zenjan valisi tarafından restore eilerek binaya bir kaç bölüm ilave edilmiştir. Bu bina dişarıdan 8 gen içeriden ise 4 gen görünmektedir. Bu binanın En önemli özelliği kubbesinin yapılış tarzıdır ve 3 aşamada yapılmıştır; kubbenin alt alçı süslenmesi, Kasnak alanının alçı yazıtları ve dış yüzünde ise çiniler görülmektedir.

Resim 9.2. Molla Hasan Kaşi Türbesi (SultaniyeKültür Evinin Arşivinden)

Molla Hasan türbesi Sultaniye şehrinin 1 km mesafesindedir ve Olcayto döneminde veya genel olarak Moğollar döneminde başkent olarak bilinen Sultaniye şehrinin içinde olduğu muhtemeldir. Şu an güzel tek bir mezar binası olarak büyük bir ovada kendini göstermektedir. Molla Hasan türbesinin inşa tarihi ile ilgili farklı görüşler vardır.

Bazıları Safevi dönemine ait olduğunu ileri sürerken bazıları ise 14.yüzyılın başlarına ve İlhanlılar dönemine ait olduğunu söylerler. Her halükarda binanın özel ve özgün tasarımından dolayı,arkeologlar ve araştımacıların ilgisini çekmiştir. Molla Hasan Türbesi 8 gen şeklindedir. Bu çokgenin 4 büyük kenarının uzunluğu 8.30 m ve 4 küçük kenarının uzunluğu ise 5.75 m dir. Büyük kenarlar küçük kenarlı geniş teraslardan oluşmuştur ve teraslar 2 katlı olarak kısa kemerler oluşturmuşlardır. Batı ve doğudan başlayan iki merdiven ile yukarıdakı teraslara çıkmak mümkündür. Dörtlü merdivenler ise direk yukarı teraslara çıkmak için yapılmıştır. Bu teraslar üzerinden açık bir şekilde yeşil alanlar görülebilir. Sekiz taraflı kenarlar1.5×0.75 boyutunda Kısa kemerler ile küçük bir koridor yolu ile bir birine bağlanabilir.

Resim 9.3. Molla Hasan Kaşi Türbesi

Büyük teras girişleri 4,5 metre ve küçük terasın girişleri ise 3,5 metredir ve düz yüzey üzerinden yaklaşık 0,5 m yüksektedir. Türbenin iç kısmı kare şeklindedir ve her tarafı 6 metredir ve her bir taraf dört menfez ile terasa bağlanmıştır. Menfezlerin 2 tarafında mum yakmak için dörtgen iki niş görülmektedir. Kıble karşısında temamen yok olmuş mihrabın yerinde bir dehliz(Doorway) vardır.

Fetth Ali Şah ve Zencan valisi olan oğlu Abdoollah Mirza zamanı bu türbe onarıldı ve kubbenin içinde Nestâlik yazısı ile şiirler kitabe haline getirildi. Bu kitabeler veya yazıtlar dekoratif ve süslenmiş bir şerit gibi ilginç ve eşit kutular içinde kubbenin birleştiği ve iç etrafında görülmektedir [2].

Resim 9.4. Molla Hasan Kaşi türbesin'nin niş ve pencereleri

Kubbenin iç kısmında alçı mukarnaslar(Mozayik) içeren ilginç akrografi(acrography) ve Kubbenin iç yüzeyine çok güzel bir kırmızı şamse ile kaplanmıştır. Kubbenin üst girişinde büyük bir pencere görülmekte ve kubbenin iç ışığını sağlamaktadır. Molla Hasan türbesinin kubbesi elips şeklindedir.Akrografi süslemeleri olan iç kubbe ahşap direkler ile orta kubbeye bağlıdır. Bu kubbe bir tuğla kalınlıklarında yapılmıştır. Üçücü veya dış kubbe ise çok güzel bir formu ile kendi altındaki iki kubbeyi kaplamaktadır. Kubbe süslemeleri kubbe gövdesindeki Küfi yazılı kiremitler ve son derece değerli Turkuaz çini lerden oluşmuştur. Böylelikle Kubbenin gövdeleri dört dekoratif bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm: Alt kısmında tuğla ve firuze renklerinin kombinasyonu ile ilginç Küfi yazılı kiremit süslemeleri görülmektedir.

İkinci bölüm: kubbenin etrafındaki güzel Küfi yazılı ve turkuaz renkli kiremit yazıtlarında Allah, Mohammed ve Ali sözleri vardır.

Üçüncü bölüm: bu bölümde zikzaklı ve çapraz Küfi yazılı kiremit süslemeleri dıkkat çekmektedir.

Dördüncu bölüm: kubbe kasesinin üst ve alt kısmı dikey kiremitler ile süslenmiştir. Bununla birlikte, kubbenin alt tuğlalarında dört mısra nasta'liq hattı ile şiir yazılmıştır:

رشگ جنت شد به یمن دولت طهماسب شاه

Şah Tahmasp bereketi ile gözyaşları cennete döndü

تربت کاشی که آمد خاک مشک آبش گلاب

Kiremit toprağı geldiğinde toprağı mis kokulu suyu gülsuyu

خواستم تاریخ اتمام شب دانم عقل گفت:

Bitiş tarihini bilmek istedim akıl dedi:

سال تاریخ همان از «رشگ جنت» کن حساب

Bitiş tarihini bilmek istersen se cennet kıskançlığından hesap et

Safevî Devleti'nin 2. şahı ve Şah I. İsmail'in oğlu Şah Tahmasb'ı överek bu mekanı onarıp cennet gibi yapmasından söz eden 4 mısralı bir şiir dir.

Kubbenin iki tarafında 2 mısra şiir görünmektedir ve konağın mimar ve ustasını baba oğul olduğundan bahsedilmektedir [51].

لطف غفار محب شاه دین فتحی معمار

Bağışlayan ve din dostu olan kralın lütfündan umutlu mimar Fethi

خاک و سنگ ره ولی خدا ابن فتحی محمد بنا

Tanrı yolunda taş tozu olan Fethi oğlu usta Mohammed

Türbede yapılan kazıda, düzenli taş duvarlı bir alan bulundu ve onun içinde 3.90×3.80 boyutunda dörtgen bir mezar keşfedildi. Bu mezarın kuzey, doğu ve batısı yeşil taşlı oymalar ile yapılmıştır.(51) Ayrıca mezarın iç kısmında da üzeri yazılmış bir kaç yeşil taş bulunmuştur. Keşf edilmiş taşlar arasında üzeri temamen yazılmış ve kendinde kazılmış bir mihrap şekli olan yeşil taş bulunmuştur. Bu taşın arkasında ise makas şeklinde bir işaretler görünmektedir. Türbe binasının tasarımı çok benzersiz olmasına rağmen süsleme bakımından çok zengin değildir. Ancak ilk kaplama kabuğunda eski süslenmeler bulunmuştur. Bu mezar en az üç kere onarılmıştır ve en önemlisi ise Kaçarlı Feth Ali Şah zamanında mezarın etrafı akrografi süslemeleri ile yenilenmiştir. Binanın Genel yapısı sağlam bir temel üzerine inşa edilmiştir ve bir metre derinlikte kil ve kireçtaşı ile toprağa gömülmüştür. Geçmişte eyvanduvarlarında dekoratif ve süslenmiş çiniler varmış ama şu anda süslemeler silinmiştir. Kubbenin dış yüzünde büyük bir boşluk oluşmuştur ve ulusal anıt korunma merkezi tarafından onarılmıştır. Bu türbeye 100 metrelik mesafede çok güzel ve süslenmiş Küfi yazılı kiremitler kalıntıları görülmektedir k,i yerel halka göre Molla Hasan'ın evi ve Hanigah koleksiyonu olarak bilinmektedir. Ama kesin olan şu ki bu harabeye dmnmüş bina eskiden binanın giriş kapısının kalıntılarıdır ve genel olarak türbe ve ev diğer bir konağın ve büyük bir bahçenin bir kısmı olması muhtemeldir. Bu giriş kapı sarı, turkuaz ve siyah renkler içeren Küfi yazılı ve süslenmiş küçük kiremitlerden oluşmuştur. Desteklerin her iki tarafında aşağıdan yukarıya Küfi yazılı kitabeler göze çarpmaktadır ve Ali kelimesi tekrarlı olarak turkuaz renkli kaşi ile tuğlalı metinlerde yazılmıştır. Bu giriş kapıda bir kemervardır ve bu iki kapıda Küfi yazılı kitabeden oluşmuştur.

1. Kemer yüzeyinde kare şeklinde tasarlanmış Allah, Mohammed ve Ali (الله محمد علی) ifadeleri olan turkuaz kiremitli tuğla metinlerde vardır.

2. Tuğla metinlerde siyah renkli yazıtlarda La ilahe illallah(لا الله الا الله)ifadeleri kemer etrafında görülmektedir.

Molla Hasan Kaşı türbesinin dışında yapılan kazıda, 95.50 m boyunda ve 5 m genişliğinde kaldırımlı bir cadde bulunmuştur ki daha önce çakıl taşlar ile döşenmiştir. Bu caddenin büyük giriş kapısı Molla Hasan mezarına bağlamaktadır [14].

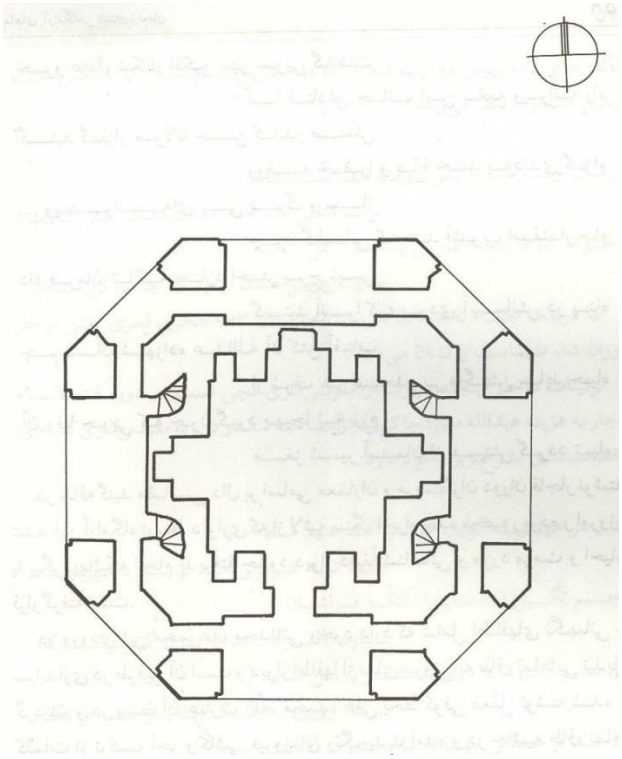

Şekil 9.1. Molla Hasan Kaşi Türbesi'nin planı

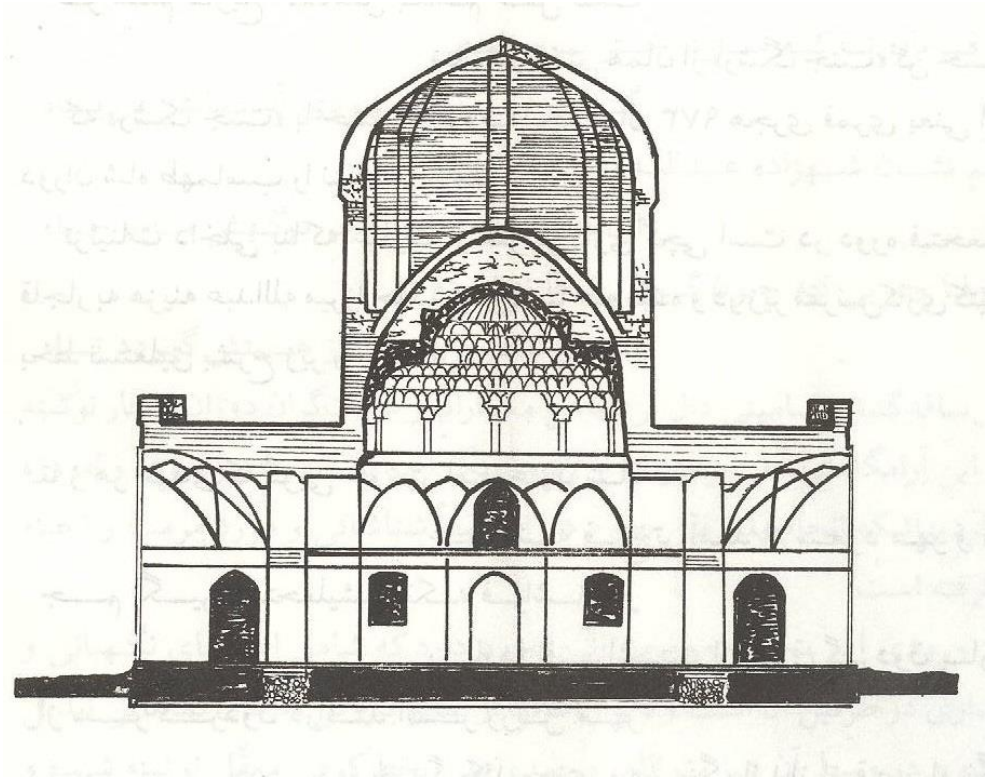

Şekil 9.2. Molla Hasan Kaşi Türbesi'nin kesiti

10. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sonuç ve değerlendirmede Sultaniye şehrinin binalarını ve genel olarak Sultaniye şehir yapımını Moğulların yerleşik bir örneği olarak görmekteyiz.

Sultaniye şehrinde bahsedilen 5 yapıdan 4ü türbedir.Genel olarak İslam dünyasında en bol türbe yapımı ilk kez Büyük Selçuklu çağına rastlar. Kati bir sayı verememekle birlikte, Anadolu örnekleri sayıca daha boldur. İran'da 11-12. yüzyıllarda, Anadolu'da ise 12. yüzyıl sonu 13. yüzyılda gelişen türbe mimarisi iki bölge arasında benzerliklerin yanısıra form,malzeme,süsleme açılarından büyük farklar da gösterir. Anadolu'nun sadece ufak tuğladan yapılan türbeler gurubu, İran örnekleriyle paralellik ortaya koymuştur.

İlhanlıların İran'da kurdukları saltanatın yanı sıra İslam ve Şii'lik özellikleri yansıtan yapı ve süslemeler şehirlerde yer almaya başlamıştır(56).Moğollar İran bölgesine yerleştikden sonra kendilerinden önce İran bölgesinde hüküm süren devletlerin mimari eserlerinden etkilenmişdır. Selçuklar ve Harezmiler İran'da çok sayıda türbe ve cami yaptırmışlardır. İlhanlilar bu örnekleri görüp tanımanın yanısıraİran'a yerleştikten sonra yakınlarını, büyüklerini ve kutsiyet atfedilen kimselerin öldükten sonraki mekanlarını gizli tutma gibi adetlerini terk etmişler ve İrandaki Şii'ler gibi onlara büyük türbeler yapmaya başlamışlardır, Şii'ler gibi Hazreti Ali'ye önem verip bunu tüm mimarlıklarına yansıtmışlardır. Kaynaklara göre bu kümbetin yapılma amacı da Hz Ali'nin naaşının Necef'ten bu mekana taşınması olmuştur [58].

Şehirler önceden tasarlanıp çizilerek planlanmıştır(49). Ayrıca resim, boyama ve çini süslemeleri ve diğer İslami sanatların kullanılması İlhanlılar döneminde yaygınlaşmıştır. Plan şeması olarak incelendiğindedört eyvanlı yapılar,özellikle camiler ve kervansaraylar bu dönemde çok yaygın olarak yapılmıştır. Tüm bilim adamlarıİlhanlıların Büyük Selçuklu yapılarını geliştirerek kullandıklarını ve onların varisi olduklarını söylemektediler. AncakSelçuk mimarisine kıyasla yapı yükseklikleri daha artmıştır.EyvanlarBüyükSelçuk döneminde geniş ve büyük iken İlhanlılarda daha ince ve yüksektir. İlhanlı döneminde türbe yapımına da özen gösterilmiş, Sultaniye Kümbeti gibi daha büyük ve ihtişamli

türbeler yapılmıştır. Ayrıca İlhanlılar kaleye çok önem vermişler, şehirlerin etrafinda çok büyük vesağlam kaleler yapmıişlardır.

Sultaniye şehri, Şenb_i Gazan'dan sonra Ebvabulberkülliyelerinin eşsiz örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ebvabulber bir sosyal müessese olup eğitim, hayır yapıları ve diniyapıların bir arada olduğu yapı topluluğu anlamına gelmektedir.Bu terim (cennet kapısı veya rahmet kapısı)anlamıtaşımaktadır. Bu özellik İlhanlı döneminin mimari ve şehircilik açısından en önemli devrimlerinden sayılmaktadır [56].

Maalesefafetlerden dolayı Sultaniye şehrindeki Ebvabulber'den çok az sayıda bina ayakta kalmıştır ama buna rağmen Ebvabulberkavramı ve Sultaniye şehrinden bahsetmek önemli ve gereklidir. İlhanlilar Ebvabulber oluşturmak için çok sayıida bina inşaetmişlerdir.Bunlar, ulu cami, dervişler için hankah, Hanifi tarikatları için medrese, hastane, idari işler ve kanunların yer aldığı , kitapları, saklamak için bir bina "beytol kanun", kütüphane, rasathane, su depolamak için bir "Abanbar" (su deposu), seyitler için bir bir köşk, meyve bahçesi gibi yapilardır. İran'da tarih boyu çok sayıda Ebvvabulber yapılmıştır. Bunlardan Şeyh Abdolsamat Macmuası, Şeyh Cam Türbesi, Rükn'el-din Türbe ve Medresesi, Şenb_i Gazan, Rab'-e Reşidi ve Sultaniye gibi yapıları söyleyebiliriz [58].

Külliye başlangıcı Şenb-i Gazan'da görülmüştür ve Gazan Han tarafından bir çok külliye yaptırıldığı bilinmektedir(49).Bu durumİlhanli döneminınşehircılık anlayışı açısından çok önemli bir unsurdur.

Gazan Han ilk İlhanlı hukumdarı olarak kendine bir türbe yaptırımıştır.Halbuki Moğollar kendi geleneklerine gore mezarlarının yerlerini gizli tutmuşlardır.

Bunlardan Şenb_i Gazan, Rab'-e Reşidi ve Sultaniye en büyükleri olarak bilinmektedir. Şenb_i Gazan ve Sultaniye İlhanlı dönemine aittir.Rab'-e Reşidi ise Safavi döneminde yapılmıştır.

Şenb_iGazan ve Sultaniye daha önce tez içerisinde karşılaştırlmıştır.Tarihi metinlere ve yorumlara dayanarak (56) diğer Ebvvabulber külliyeleri gibi,Sultaniye de içkale ve şehristan olarak iki bölümden oluşmuştur. Merkez veya çekirdek kare şeklinde bir içkaledir , şehristan ise onun etrafını sarmaktadır. Reşidüddin Hamedani'nin de söylediğine göre, Gazaniye Türbesi Merv şehrinde bulunan ve Gazan Han'ın daha önce yakından gördüğü Sultan Sencer Türbesinden taklit edilmiştir. Her iki şehirde de türbe ana bina olarak yapılmıştır(56). SultaniyeKümbetiSultaniye şehrinin ana binasi,Gazaniye Türbesi de Şenb_i Gazan şehrinin ana yapısı sayılmaktadır.Gazaniye hakkında Reşidüddin Hamedani Gazan Han Tarihi adlı kitabında şöyle söylemektedir: ''Gazan Han,Gazaniye Türbesini zamanın en büyük türbesi olan Selçuklu Sultan Sencer Türbesin'den daha büyük ve görkemli yaptırdı'' [49].

Tüm kaynaklara bakıldığında Sultaniye şehri ve Kümbeti Sultaniye'nin (14.Yüzyıl başlarinda) Sultan Sencer'in (12. Yüzyılın ortalarında) türbesinden taklit edildiği söylenmektedir. Bunun yanında İlhanlı Dönemide yapılmış olan ve Sultan Sencer yapısına benzerliği ile bilinen diğer önemli yapı Şenb-ıGazan ya da Şami Gazan denilen yapıdır. Başka bir değişle bu üç yapı bir birinin gelişmişhalleridir. Ortak özellikler taşıyan bu üç yapı grubu Ebvabulber olarak nitelendirmektedir. İç mekan düzeni olarak Sultan Sencer Türbesi, Gazan Han türbesi ve Sultaniye türbesi peşpeşeve birbirinden geliştirilerek yapılmıştır. Üç yapınında ortak özellikleri olarak, binaların yükseklikleri, birbirine benzerkubbelere sahip olmaları, tuğla ve alçıdan yapılmış tezyinatı söylenebilir.

Sultaniye şehrinin (13. yüzyılın başlarında) mekânsal kuruluşu iki çekirdek ve şehristandan oluşmuştur. Şehir enine ve boyuna birbirini dik olarak kesen iki eksenle bölünmüş; şehrin ana ulaşımı ve düzeni bu geometrik tasarım esas alarak şekillendirilmiştir. Pazar ana eksen üzerinde(güneyden kuzeye) yer almaktadır. Şehirde ki yapılar ise önemli sayılmaktadır. Sultaniyede olan yapılar ise Olcayto Türbesi, bir kale ve 16 burç, okullar, darü'l_ Şifa, darü'l_ Ziyafe, darü'l Hüffaz, darü'l_siyade, cami, hanigahlar, darü'l_kuran, darü'l_hadis, hamam, kervansaray ve Çelebioğlu Medresesidir [58].

Nur Tepesi: Sultaniye'de yer alan diğer yapılardan biri olup kazılardan elde edilmiş kalıntılardan başka günümüze bir şey gelmemiştir. Bu yapı plan şeması olarak büyük Selçuklu dönemine(12.y.ilkyarısı) ait Demavend burcu (Şeyh Şebli Türbesi'ne) benzer mimari özellikleri yansıtmaktadır.

Argun hanın mezarıolduğu düşünülen Nur Tepesi yıllar önce tahrip olmuş, günümüze mezardan sadece kalıntılar kalmıştır. Arkeologlar, seyyahlar ve bilim adamlarının mezar kalıntılarından elde ettikleri bilgilere dayanarak yapının planı çıkarılımştır. Bu plan Demavend şehrinde olan Şeyh Şebli Türbesine (12.y.ilkyarısı) benzemektedir.Kazılardan elde edilen bilgilere dayanarak her iki yapınınplan şemalarının, kat sayıları ve merdivenlerininbenzer olması bu iki yapınınkarşılaştırılmasının uygun olacağını düşündürmektedir. Bu benzerliğe dayanarak Nur Tepesi'nin örtü ve plan özeliklerinin Demavend Şeyh Şebli Türbesi'ne benzer olduğunu tahmin etmekteyiz.Her iki türbe de,biri Nur Tepede diğeri Nil tepesindeolmak üzere tepelerin üzerine inşa edilmiştir. Her iki yapı dıştan çokgen (Argun Han Türbesi onikigen,Şeyh Şebli Türbesi sekizgen) ve içten yuvarlakdır ve yapıların her köşesinde payanda niteliğinde ayaklar yer almaktadır.

Sultaniyeşehrindekiyapılardan biri de*Daşkesen*Tapinağıdır. Bu yapı iki farklı dinin ve geleneğin özelliklerini taşımaktadır. Yapıaslen Budist mabeti olarak inşaa edilmiş, daha sonra mukarnas ve nişler eklenerek İslam mimarlığı özelliklerini almıştır. Yapının planı Asya'daki merkezi ve dört yön vurgulu, yaygın Budist mimarlığın özelliklerini taşımaktadır [63].

Çalışmamızda dördüncü olarak incelediğimiz yapı*Çelebioğlu*Türbesi ve Medresesidir.Medrese açık avlulu medrese tipinde olup türbe ve medresenin birlikte ele alındığı görülmektedir. Bu yapınınplan bakımından benzerleri Büyük Selçuklu döneminde çok sayıda yapılmıştır. Açıkavlulumedreselerde yapının eksenlerinin tam ortasında yer alan açık avlu, bu eksenlerde yer alan eyvanlar ve yan kısımlarda değişik işlevlere sahip (çoğunlıkla öğrenci odaları, mescit, türbe vb.) birimler yer alır. Açık avlulumedreselerin avluları havuzludur. Bu tip medreselerin iki katlı olan örnekleri de vardır. Benzer planlı medreselere Büyük Selçuklulardan sonra Anadolu Selçuklularında rastlamaktayız.

Çelebioğlu Medresesi İlhanlılar döneminde Mevlevi tarikatına eğitim veren ve hala ayakta olan tek yapıdır.

*Beşinci yapımız olan Molla Hasan Kaşi:*Türbesi ise İlhanlılar döneminde arifler ve şairlere fazla önem verildiğinin bir göstergesidir. Bu kimseler padişahlara yakın olan alimlerdir. Bu yapının sekizgen planı olması Selçuklu ve İlhanlı dönemlerinde yaygın olan bir türbe

şemasıdır. Bu yapıda da İlhanlı dönemine has özellikleri yansıtan anıtsal eyvan,yüksek sivri kubbe, çini ve tuğladan tezyinatı görmekteyiz. Eserin çinilerle benzenmiş olması ve burada yatan kişinin(kaşi) soyadını taşıması, bu kimsenin çini ustası olduğunu akla getimekte isede, kaynaklarda buna dair bir bilgiye ulaşamadık.

Eser plan şeması olarak, içte dört yönlü- dört eyvanlı, dışta sekizgen şemaya sahip olmasıyla Orta Asya merkezi mekan geleneğinin tipik örneklerinden biri olarak kabul edilebilir [63].

Genel olarak özetlersek; Sultaniye şehri İlhanlıların son şehri olarak mimarlık ve şehircilik açısından inançların nedenli etkili olduğunu göstermektedir. Bahsedilmiş olan beş bınanın dördü türbedir ve hatta bazi kaynaklarda Daşkesen de Argun Şah'ın mezarı olarak yazılmaktadır [51].

İlhanlı mimarisiningenel özelliklerine baktığımızda İlhanlı devri türbelerinde pencerelerin yaygınlığı ile zengin alçı ve çini süslü mihraplartipik unsurlar olarak dikkati çekmektedir. Yüksek eyvan, yüksek ve çift kabuklu kubbeler, kemerler, yapı ölçeğinin büyümesi, süslemedeki tasarım çeşitliliğidönemin diğer karakteristik özelliklerindendir.

Sultaniyeşehri, İlhanlılar dönemine ait mimari eserler açısından genellikle sadece Sultaniye kümbeti ile bilinmektedir. Ancak bu çalışma kapsamında Sultaniye kentinde Sultaniye kümbetinin yanısıra dört ayrı mimari eserin (Daşkesen tapınağı, Çelebioğlu türbesi, Molla Hasan Kaşi türbesi, Nur Tepesi) de Türk ve İslam mimarisi içerisindeki yeri ve önemi gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan bu çalışma söz konusu beş mimari eseri sistemli bir bütünlük içerisinde ele alması açısından Türk ve İslam mimarisi çalışmalarına katkıda bulunduğu kanatını taşımaktayız.

Ayrıca bu çalışma, konuyla ilgili literatüre katkıda bulunmasının yanısıra, SultaniyeşehrindekiSultaniye Kümbeti, Daşkesen Tapınağı, ÇelebioğluTürbesi, Molla Hasan Kaşi Türbesi ve Nur Tepesi olarak incelenen bu mimari eserlerin korunma ve restorasyon çalışmalarının daha ciddiye alınması ve Sultaniyeşehrindeki ilgili mimari eserlere yönelik turizmin geliştirilmesine katkı sağlayacaktırr.

Çalışma kapsamında bir bütünlük içerisinde ele alınan Sultaniye kentindeki İlhanlılar dönemine ait olan beş mimari eserin (Sultaniye kümbeti, Daşkesen tapınağı, Çelebioğlu türbesi, Molla Hasan Kaşi türbesi, Nur Tepe) tanıtılması ve bilinmesinin; İran'daki Türk mimarlik ve kültürünün geçmişi ve kökenini açısından da çok önemli katkı sağlayacağını inancindayiz.

Orta Asya'dan sonra Büyük Selçuklu mimari geleneği bilhassa plan şemaları ve mekan anlayışı açısından devam ettiren, ancak İlhanlı döneminin bazi karakteristik özelliklerini de taşıyan bu eserler, İran'daki Türk mimarısının önemli eserleri arasındadır ve hak ettiği değeri bulmalıdır.

Sultaniye şehri ise plani, düzeni ve içerdiği yapıların önemi göz önüne alındığında Türk şehircilik anlayışı açısından yadsınamayacak bir öneme sahiptir.

KAYNAKLAR

1. Hamzehloo, M. (1381). "Honarhaye karboordi dar gonbade Soltaniye.(Birinci Baskı)". *Tahran: Makan Yayınevi*, 23.

2. Mokhlesi, M A. (1985). "Coğrafiyaye tarikheh Soltaniye". (İkinci Baskı). İran: *Tahran Yayınevi,* 2.

3. Petrushevsky,IP. (1997). "Socio-economic History İn Mughal Period". (Çev. D. Y. Azhand*). Tahran: İttilaat Yayınevi.*(Eserin orijinali 1968'de yayımlandı).464-486.

4. Keyhan, M. (1931). "Coğrafiyaye mofasalle İran". (Birinci Baskı). *Tahran: Vezarate maaref va oghaf Yayınevi*, 3(1), 377.

5. Mostofi, H. (1961)."Gozideye tarikh. Tahran", *Amir kabir Yayınevi*, 607.

6. Ebru, H. (1971). "Etrafli Reşidi Tarihi. Tahran", *Milli Eserler Yayınevi*, 8.

7. Moshaverine Sharmand. (1981). Tarhe Toseye Shahre Soltaniye. Tahran: *Moshaverine Sharmand Yayınevi*, 82.

8. Kashanı, A. (1969). Tarikhe Olcayto, Tahran: Nashre Ketab Yayınevı, 47.

9. Shirazi, SHA. (1326). Tarikhe Vessaf. Tahran: Amir Kabir Yayınevi, 477.

10. I.(1821). London: Longman Huret, Rece, orme and Brown, 279

11. Amoli, M. (1335-1342). Nafa'is al-funun.Tahran: Elmiyeh Yayınevi, 7-8.

12. Godard, A. (1937). Archaeological Museum of Iran. Tahran: Archaeological Museum of Iran

13. Wilber, D. (1986). The Architecture of Islamic Iran. (Çev. S. A. Faryar). Tahran: Bongah Yayınevi. (Eserin orijinali 1955'de yayımlandı).187.

14. Afsar, K. (1976). Rahnemaye Asar Va Banahaye Tarikhi Share Ghadim Soltaniye. Tahran: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 17.

15. Hillenbrand , R. (1987). The Architecture of Islamic Iran. 26,

16. Ashtiyani, E. (1968). Tarikhe mofasale İran az estilaye moghol ta elane mashrutiyat. Tahran: Amir Kabir Yayınevi, 564.

17. Pirniya, K. (1985). Mardomvari dar memariye İran. Yaşam ve Kültür Dergisi, 24(24), 3-13

18. Pirsan, P. (1971). Sultaniye'de Cami ve Sultan Muhammed Hudabende türbesinin onarımı.(Çev.S. Kasaei. R). Tahran, 2(1), 5-6.

19. Muhammad İbn Mahmud, A. (1960). Nafa'is al-funun fi 'ara'is al-'uyun. Tahran: Elmiye Yayınevi, 59.

20. Rokoei, A. (1985). Sarzamine Ma, Tahran: Larang Yayınevi, 57.

21. Mir Fattah, A. (1991). Shahre Soltaniye.(Birinci Baskı).Tahran: Jahad Daneşgah Yayınevi, 4(4), 57.

22. Hatem, G. (1996-1997). Gonbade Soltaniye. Mahnameye honar Dergisi, 32, 201.

23. Moghaddam, MH. (1989). Merat_ol Beldan. Tahran: Kültür Mirasi Yayınevi, 105

24. Barbaro, J. (1970). Travels To Tana And Persia. (Çev. S. M. Amiri). Tahran: Harezmi Yayınevi. (Eserin orijinali 1873'de yayımlandı). 5(1), 71

25. Kentarini, A. (1970). The Travels of Ambrogio Contarini. (Çev. S. K. Roşeni) Tahran: Amir Kabir Yayınevi. (Eserin orijinali 1486'de yayımlandı). 138.

26. Olearius, A. (1984). Travels of Adam Olearius. (Çev.S. A. Behpoor). Tahran: Ebtekarat Yayınevi. (Eserin orijinali 1647'de yayımlandı). 148.

27. Claviho, RG. (1957). The Travels of Ruy Gonzáles de Clavijo. (Çev. S. M. Rajabniya). Tahran: Kitap Yayınevi. (Eserin orijinali 1928'de yayımlandı). 167.

28. Dieulafoy, MJ. (1982). The Travels of Dieulafoy MJ. (Çev. S. H. Farahvashi).Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınevi. (Eserin orijinali 1890'de yayımlandı). 1-92.

29. Pope, A U. (1938). A Survey of Persian Art. (Çev. S. N, Siver). Tahran: Tavus Yayınevi.(Eserin orijinali 1938-1939'de yayımlandı). 14.

30. Pope, A U. (1996). A Survey of Persian Art. (Çev. S. G. Sadri Afsar). Tahran: Akhtaran Yayınevi. (Eserin orijinali 1938-1939'de yayımlandı). 6.

31. Bailer, S. (1977-78). The Legacy of Genghis Khan. (Çev.D. M. Ebrahim). Mısır: Kahire Yayınevi. (Eserin orijinali 1968'de yayımlandı). 101.

32. Bailer, S. Ve Bloom, J M. (2003). Islamıc arts. (Çev. D. Y. Azhand). Tahran: Semt Yayınevi. (Eserin orijinali 1993'de yayımlandı). 7.

33. Mehriyar, T., Faegh, M., Kabiri, A. (1986). Baresi va peygardi moghadamatiye borj va baruye arge shahre ghadime Soltaniye. Milli ve Eski Eserler Koruma bakanlığı Yayınevi. 58-59.

34. Asghariyan Jeddi, A. (1976). Khaneye Farhange Memari Dar İran. Nashre Asare Bastaniye Va Hevazat Yayınevi. (2,3), 62.

35. Paolesi, P.S. (1975). Tasire Ghonbade Soltaniye Bar Ghonbade Santamariya Delforiye İtalia. (çev. D. R. Kasari). (Eserin orijinali 1914'de yayımlandı). 40.

36. Nasr, S H. (1991). Sonnate eslami da memariye İrani. (Çev. D. S. Mohammad Avini, Tahran: Sure Dergisi. (Eserin orijinali 1973'de yayımlandı). 1(1) 64.

37. Zeki, M H. (1998). Honare İran dar ruzgare eslami. (Çev. D. M. Oghlidi). Tahran: Sedaye Muasir Yayınevi. (Eserin orijinali 1947'de yayımlandı). 44.

38. Brugsch, H K. (1988). Journey of the Royal Prussian Embassy to Persia. (Çev. D. Kord Bacheh). (Uçuncu Baskı). Tahran: İttilaat Yayınevi. (Eserin orijinali 1862-63'de yayımlandı). 155.

39. Christy, W. (1975). Tarikhe sanaye İran. (Çev. D. A. Faryar). Tahran: Borokhim Yayınevi. (Eserin orijinali 1938'de yayımlandı). 177.

40. Gilani, F. (1972). Didari az gonbade Soltaniye bozorgtarin gonbade eslami. Kültüt Ve Sanat Bakanlık Dergisi, 12(134), 230.

41. Zamani, A. (1973). Taghnama ya naghole tazini dar asare tarikhiye eslamiye İran. Halk ve Sanat Dergisi, 127, 25.

42. Pirniya, K. (1981). Armaghanhaye İran be jahane memari. Tahran: Honar ve Mardom Dergisi 131(12), 25-31.

43. Ferşad, M. (2010). Tarikhe mohandesie İran", Tahran: Mir Mah Yayınevi.167, 168, 216.

44. Mostafavi, M T. (1981). Negahi be honar va sanate İran", Tahran: Çimento Şirketi Yayınevi. 82.

45. Della Valle, P. (1997). Pietro Della Valle seyahatnamesi. (Çev. D. Ş. Şefa). Tahran: Kitab Yayınevi.(Eserin orijinali 1843'de yayımlandı). 33.

46. Bagheryan, M., Hoseyni, S A. (1997). Ktibehaye gonbade Soltaniye. 80,81,

47. Zamani, A. (1981). Tezyine menareha bad az eslam. Derleyen Asiyeh Javadi, Tahran: Mojarad Yayınevi. 691.

48. Bayani, Ş. (1991). Din va siyasat dar dore mogholha dar İran", Tahran: Üniversite Yayınevi. 31.

49. Reşidüddin, F.H. (1959). Cami'üt-Tevarih. Düzelten Bahmen Karimi, Tahran: İkbal Yayınevi. 2(933)

50. Hamzelu, M. (2002). Sultaniye Kubbesinde uygulanan sanatlar. *Tahran: Makan Yayınevi. 23*

51. Sobuti, H. (1998). Zencan İlinin Mezar ve Türbeleri. *Zencan: Zengan Yayınevi*. 39, 54

52. Gencevi, S. Kavoshe Tappeye Nur. Tahran: *Tahran Üniversitesi Yayınevi*. 1971

53. Öney, G. (1969). Anadolu da Selçuklu Dönemin Ejderha Figurlari. Ankara: *Belleten Yayını* ,193_216

54. Karamağali, B. (1972). Ahlat Mezartaşlari. Türkiye*: Turhan Yayınevi*,

55. Sözen, M. (1970). Anadolu medreseleri. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayıevi.63

56. Hamedani,R.F. (1307). Resaleye Sultaniye. Tahran: İttilaat Yayınevi. 43,208.

57. Sözen, M. (1970). Anadolu medreseleri. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayıevi. 112,143

58. Keynezhad, A., Oskouyi, A., Noghrekar. A.H. Sazmane fazayie shahrhaye abvabulbar doreye ilkhani. 122,33,25,120 2012

59. Mohammad Hasan khan, E. (1984) Tatbighe loghate joghrafiyaye ghadim va jadid İran. Tahran: Amir Kabir Yayınevi. 109.

60. Curatola, G. (1982). Soltaniye. Paris: Chahryar Adle 3, 71_88

61. Önkal, H. (1996) Anadolu Selçuklu Türbeleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayinevi. 437-443

62. Tuncer, O. C. (1986). Anadolu Kümbetleri. Ankara: Güven Yayınevi.

63. Akın, G., (1990), Asya Merkezi Mekan Geleneği, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınevi.187-207, 235-237.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı :Mahdiyeh(Sanay) Sadeghnezhad

Uyruğu : İRAN

Doğum tarihi ve yeri : 21 Mart 1982, İran,

Medeni hali : Evli

Telefon : 0 541 599 4297

Faks :

e-mail :sanayeldash83@gmail.com

Derece	**EğitimMezuniyet tarihi**
Lisans	Azad Zencan Üniversitesi2010
Ön Lisans	

İş Deneyimi

Yabancı Dil

İngilizce, Azerice, Farsça

Yayınlar

Hobiler

GAZİ GELECEKTİR...